

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ
В ДВАДЕСЕТ И ДВА ТОМА

Редакционна колегия
ПЕТЪР ДИНЕКОВ, ПАНТЕЛЕЙ ЗАРЕВ,
ГЕОРГИ ЦАНЕВ, МИЛЕНА ЦАНЕВА

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ
том първи

ЛИРИКА

1870 - 1880

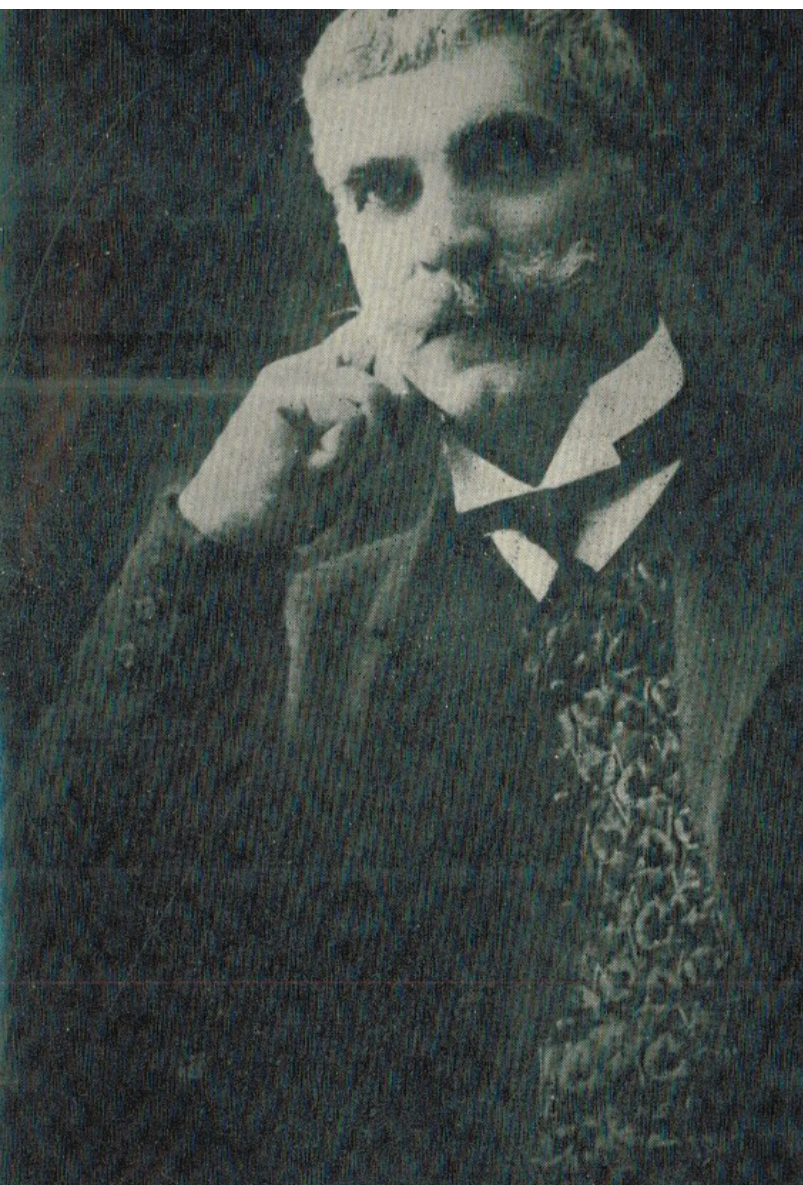
Под редакцията
на ГЕОРГИ ЦАНЕВ

СОФИЯ • 1974

ИВАН ВАЗОВ

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ
СЪЧИНЕНИЯ
БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

ИВАН ВАЗОВ

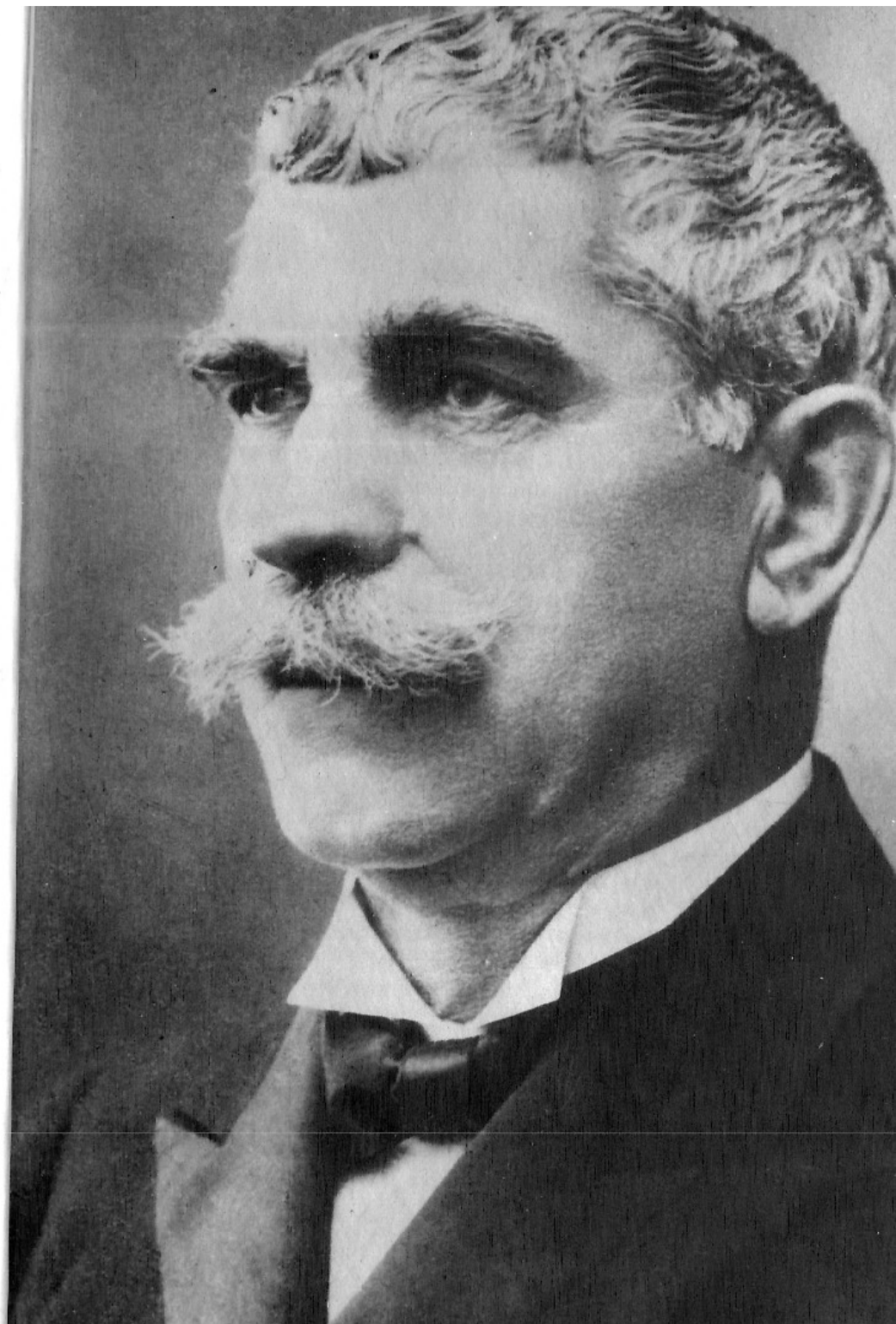
ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ
СЪЧИНЕНИЯ

1

1

Б-1

НАРОДЕН И БЕЗСМЪРТЕН

Нашият народ, преживял своята пленителна, необикновено жива и богата история, е имал духовна нужда от писател като Вазов. Робство, революционно-освободителна борба, после държавен живот, просветление на хоризонта и нови мрачини след вековно страдание — всичко това, преминало като болезнена и радостна тръпка през живота на народа, е искало разум и чувства, които да го осветлят. И тъкмо тази мисия изпълни геният на Вазов. Той се извиси за кратко време като някакво изумително явление, като сложно единение на земната природа и на духа на народа ни, като емоционален и интелектуален израз на неговата най-дълбока същност. И създаде произведения, които са без възраст. Които, колкото и да са определени от характера, бита и устремността на едно време, прекрачват историческата си межда. Произведения, които стават като че ли някакво извънвременно въплъщение на българска душевност, слава на българското слово и на българската обич към земята ни, вдъхновен престиж на българския демократизъм и на българското духовно величие.

Чужденците обикновено са приемали добре Вазова. Те са усещали неговата непосредност, своеобразното взаимно проникване на духа и формата на българския живот у него, хуманността му. Привличали са ги увлекателните събития, разказани в «Под игото» например. Без да са го причислявали към много опитните анализици и психолози, те са усещали естествената човешка дълбочина в изображенията му. Долавяли са чрез него нашата романтична устремност напред, към живот и движение.

За нас това отношение към Вазов е радостно. То, след приемането на Ботева, вече свидетелствува за достойния ни влог в световните духовни ценности. Но за нас Вазов е народността и на-

ционалната ни същина, величието на идеализма ни, пълнотата на нашата българска вселена. За нас той е нашият цялостен *universe*. Той говори еднакво силно и за неотвратимото в съдбата ни, за нашите несгоди, и за всичко онова, което ние възприемаме охотно и радостно. С Вазов ние не боledуваме духовно. Макар че е писал толкова много за съдбовното ни «проклятие», за вековното ни страдание, той притежава една бодра жизненост, която въздейства възбуждащо и освободително. Той вижда остро страданието и заедно с него триумфа на патриотизма и хуманността. Тази многопосочност е една от чертите на неговата богата личност. Земната му и идеална природа се стреми все към извисена и хармонична духовност.

От Вазов идва полътът на нашата земя, на нейното величие — с планините ѝ, с нейната просторност, с полетата и равнините ѝ, с нейното неизказваемо разнообразие, което като че ли е преминало и в поетическите сили на твореца. Вазов, и като страда с болките на миналото, е изцяло съвременен, изцяло устремен напред, движение и вяра в бъдещето. Той е някаква българска способност да се изобразява с жизнена категоричност прометеевското героично страдание. Той е всякога доверие в човека, в народа. Неговият мироглед се е оформил в период на духовен полет, на революционен идеализъм и на най-широко участие на демократическите народни маси в борбата. И това е влияло върху писателя и върху неговата многостранност, върху способността му да претворява и героиката, повика за борба, и страданието, личната човешка мъка, и хумористично-веселото даже и в трагична обстановка. Той е имал жива връзка с революционната хъшовска емиграция и е разделял хляба си с нея. Той е възприел от домашната си среда чиста и съкровена обич към българското. От тази нееднаква и богата духовна среда се е зародила и подхранила със сокове неговата многостранна надареност. Бил е с века наравно и у дома си, и като е разбирал напредничавите устреми на Европа, духа на волтеризма. Даже и когато е писал насмешливо-критически, той се е отнасял с едно великолепно и несправедливо великодушие към своите обнови хора, към своите «чичовци», към тези своеобразни герои, страдалци на голяма само във въображението, а не и в практиката им идея. Затова с всичко, което е създавал, героично-патетично или комично-хумористично, той е за нас като целебна вода, освежаваща духа. И стана чудото в литературната ни история: този писател, помръквал само временно, през отделни периоди от живота си, удрял от

дошлите да го изместят, съхрани неизмерима енергия в творчеството си. Зад него сякаш е стояла вярата в бъднината на народа, голямата ни национална традиция, създадена през Възраждането от Паисий насетне, европейската традиция, традицията на един Гьоте или на един Пушкин. И той, с прекрасния си бодър дух, на места изравнил се с тях, е изцяло самобитен, докрай български, патосно извисен във вътрешния си свят и в онова, което е сътворил. Оправдано е неизмеримото му самочувствие, когато ни казва, че ще се забравят много имена на хора силни на времето си, имена, създадени с бързина и с шумен успех, но че неговите песни, неговите творения все ще се четат. Това високо самочувствие е извирало от поетическото му меснанство, от топлината на любовта му към отечеството, към народа, от неговата човечност българска, която не се ограничава в своето живо проявление.

Вазов българина, Вазов с могъщото си историческо съзнание е една духовна постоянна беседа със самите нас. Той ни казва каквито сме били в националното си битие, каквито ще бъдем, ако преосмислим себе си, дълга си, делата си. Поетът е знаел, като Паисий, когото с възторг възпя, как ние смазало робството, как е кипяла и ферментирала освободителната ни борба. И е знаел какви сме като характер и душевност. Разбирал е несправедливостта на времето, на историята и е вярвал в победата над нея. С тези си схващания той е възплъщавал и е осъществявал най-високата и благородна политика и педагогика. В интимно човешката си откровеност е стигал до откровеността на самия народ. Затова и тези, които се обръщат към живата народна история, се възвръщат все към Вазовата характеристика на българина, към неговия идеализъм и даже към неговите художествени форми — като Димитър Талев, като Стоян Загорчинов, като всички изобразители на домашното и на историческото битие на народа ни.

Мнозина са ни оставили спомени за него. За човека, който с исполинска мощ е пресъздал необикновеното в живота ни, срещан сред обикновено човешко всекидневие. Виждали са го и отблизо, и от разстоянието, което е създавал сам между себе си и тях. Защото общителният Вазов постоянно влизал в беседа с народа си и е измежду оригинално необщителните, измежду външно «нелюдимите» ни писатели. Освен шума и суетата не е обичал още и всичко онова, което дразни здравата му и спокойна натура. Ето едно силно свидетелство от най-малкия му брат: «Поетът не можеше да търпи да му разправят за болести и лични неприятности. Още в началото на такъв разговор той напускаше говори-

теля, без ни най-малко да се стеснява. Той грижливо пазеше своето добро разположение и не оставяше да бъде тровен с чужди главоболия. Никога не се обвързваше с безконечен разговор, не спореше и не даваше ум и не желаше да му дават и бързо туряше край на разговора, като се отдалечаваше без всякаква церемония.¹ Пазел е всякога душевното си здраве, очиствал е душата си от скъперно-словията на живота, за да бъде ведър погледът му на художник. Стремил се е да запази голямата си духовна енергия за голямото си патриотично дело. И горещо емоционален, без да е бил егоистичен и студен, самокритично нарича себе си «студенак». Не е могъл да се сближи със Стоян Михайловски. «Ей тъй, той е горд, аз съм студенак.» Този външно само студен към болезнени и себични явления човек е носил в душата си трепетите на една неизмерима обич: България, народа ни, героя на историята и простия човек, орача, овчаря или труженика. Той възплава простодушието ни, идеализма ни, борбата с предразсъдъците на миналото заради съвременността. Мнзина са го виждали, отчужден от околните, да се движи по улиците на София с бомбе или сламена шапка, с наметнато на ръка пардесю, с кученцето зад него, току-що оставил написана страница или коректура. И така — с години. Елин Пелин в спомените си, сполучливо наименувани «Вазов отдалече», разказва как го срещнал още през 90-те години:

«Веднъж като минавах пред Народното събрание, видях един минавач, че посочи някого на другаря си и каза:

«Гледай, гледай, оня там с кученцето по него е Иван Вазов.»

Изтръпнах, душата ми премая от възмущение и аз тръгнах по човека с кученцето. Действително Вазов със своята висока стройна фигура беше сходен с това, което аз си представях, само че нямаше буйна рошава коса и брада, не беше стар, а млад, здрав силен. . .

Моето сладко възмущение бързо премина и една особена горда радост изпълни душата ми. Една мечта ми се осъществи. Видях Вазов и тръгнах издалече подир него, боейки се да не бъда забелязан.»

Вазов, духовният исполин на времето, вървял спокойно по пътя, който от Народното събрание нататък бил не много чиста поляна, минал по дървения мост и навлязъл в градината, тогава нова, безразборно обрасла дива гора. Наоколо нямало никакви

¹ Сборник Иван Вазов — спомени, материали и документи, 1949, стр. 18.

хора. Тръгнал по единствената пътека, а младият Елин Пелин все след него. «На височината той се спря, обърна се към града и дълго гледа. После се загледа във Витоша. Нейната тогава малка гориста повърхност беше нашарена вече от есента, но цялата блестяше под синьото небе, красива със своя бял снежен белег на челото.

Подпрян на едно дърво, аз го възчаках да се върне, за да видя лицето, и отдалече видях, че той извади от жилетката часовника, погледа го и тръгна обратно, като подсвири на кученцето си. За пръв път видях лицето и завинаги го запомних. Младо, здраво, гъсти балкански вежди. Дебели мустаци. Малки очи. Сини (мисля). Грижливо подстригана брада обхващаше цялото му лице и малко заострена. Млад, строен, хубав, пленителен. Той мина покрай мене, хвана ме страх и срам. Не посмях повече да го следя. Скрих се в горичката и се върнах премного горд, премного частлив.»¹

Едно преклонение напълно оправдано. Името на Вазов преди още да се помни от поколенията, е влязло вече в сърцата на съвременниците като титаните от приказките. И то без мъчителна борба за признание.

Вярно е, че поетът е странял от хората, защото дребнавото у тях го е потискало и огорчавало. Но този привидно нелюдим човек е имал и друга, втора душа. Той е създавал своя священ кръг от мир и тишина, за да общува с целия български свят. Отнасял се към хората външно сурово, той е треперал от всеки техен стон. Чувал е в душата си гласовете на люде, живи, буйни, титани на миналото, трайни и сигурни във въображението му като битието на народа ни.

И още: чувал е гласовете на хора страдащи, олицетворяващи другата, мъчително тежката страна в живота ни. Едните и другите за него са все България. И е разбирал всички, като че ли са се оглеждали кристално ясно в огледалото на душата му. Той не поглежда на околните само отвисоко, като Юпитер, изпод навъсени вежди. Той се е шегувал с тях, развеселявал се е от предразсъдъците им, от житейската им дребнавост, от наивните им страсти и провинциални навици. Той вижда най-отблизо смешните ни ориенталски и «балкански» черти, преди Алеко Константинов да улови комичното и го пресътвори в резки национални образи.

¹ Сборник Иван Вазов — спомени, материали, документи, 1949.

Затова и проверяваме българското, лошото и благородното у себе си и чрез величието на изображенията му, и чрез неговия здрав и приземен хумор.

Делото на Вазов се разгръща в много посоки. Има обаче в творчеството му един стожер, който е само негов, Вазов. Това е осъзнаването на историята ни, на съдбата ни. Това е историческото ни битие, преминаващо и през чувството му за справедливост. Бил е на страната на потиснатите, вълнувал се е от нравствени проблеми и е искал да превъзпитава своя съвременник. Но освен обща етична преценка за добро и зло, за социално и антисоциално имал е и друга, своя преценка: гражданска, патриотично-национална. Категориите за «нравствено» и «безнравствено», за «полезно» и «безполезно» се проверяват у него и с гражданското, и с народностното поведение на човека. Когато някой пренебрегва *като българин* своите задължения — той е безнравствен. Когато *като българин* подкрепя народните начинания — той е обществено добър. С тази си мярка ни издига нагоре, към възвишеното, или ни спуска надолу, към мерзкото и недостойното.

Било би кощунство да отричаме увлечението му по общочовешкото. В неговата работна стая са нахлували и будната мисъл на Волтер, и бурният патос на Юго. Вземал е сюжети из преживяното от велики духове. Но следтия полети всякога е слизал на познатата земя, всякога е запазвал неизменния си и първичен критерий: родното.

Често пише за обикновеното, но притежава рядкото поетическо качество да издига и обикновеното, и всекидневното до сферата на възвишеното и идеалното. Духът му излиза извън пределите на заземяния свят и изпитва някаква безкрайна радост да лети из идеалните височини, най-същностната проекция на неговия български свят. С лекотата почти на магьосник преминава от незначителното и обикновеното към изключително голямото и възвишеното. То става неговата сфера, там намира своето трайно щастие. Исква да въведе и другите в своя възвишен свят. «Аз — изповядва — никога не съм писал само за да забавлявам. Принципът *l'art pour l'art* във всеки случай не е мой. Аз мисля, че поетът е длъжен да поучава. Това е неговата социална мисия.»

Любовта му към народа понякога е така силна, че прибулва погледа му за действителното, и той става противоречив в идейното си облекло, изненадва ни с патриархалната си ограниченост. Понякога е даже консервативен и е стигал до самоотричане — на хуманизма, на демократичните си идеи. Стигал е до край-

ности — като отхвърлянето свободата на жената в повестта «Нора», като в някои стихотворения с прекалено войнлюбив възторг през Първата световна война. Но могъл ли е да бъде друг? Представете си го как е расъл: в мрака на робството, под покрива на дом, в който е владеел строг ред, в който са светели благочестиво само образите на нравствено здравите му родители. Непрекъснато е бил под бдителното око на майка си, която е отгледала патриота у него, вдъхновила е певица на българското, упреждала го е даже твърде предохранително за любовните му стихотворения, включени в цикъла «Юлска китка». И той, съгласен с нея, е съжалявал, че е писал тези творби. Запазил здравата си планинска природа от влиянията на вредни страсти, той е чист като дете, с онази нравственост, която е унаследил от домашното огнище.

Като съвременник на две епохи — предосвободенската и следосвободенската — той ги съпреживява с върховното им напрежение. Творческата му биография започва преди Освобождението, в град Сопот, но през 70-те години той се намира в Румъния, където сред българската емиграция вече всичко кипи от патриотичен подем. Там той извършва своя духовен подвиг почти като Левски. Апостолът захвърля расото, а Вазов търговските тефтери на своя вуичо и се отдаде не на организационното, а на поетическото апостолство. Той разбира, че мястото му не е в търговските дюкяни, а там, където тече животът, където хъшовете дишат въздуха на свободата, където под влиянието на войнственото брожение и той се мисли за «комунар», за Ботев ученик. Това е изява на единия му талант: да набира впечатления и през най-студените веявци в живота си. Изявата на другата черта на дарованието му е непрекъснатата му вдъхновеност, постоянното му поетическо състояние, което го прави могъщ изобразител на духовните надежди на епохата. В предговора към първата си стихосбирка «Пряпорец и гусла», излязла през 1876 г., той пише и пряко за тази своя постоянна вдъхновеност: «Владетелите се безпокоят за бъдещето; дипломатите се потят; политиците буйно разискуват; журналистите пишат; капиталистите се страхуват; деспотите се мръщят; робите въздишат или се възпламеняват; поетите се вдъхновяват. . .» Така още съвсем младият човек си е представял особената роля на поетите в обществото. Те излизат със своя програма, стоят със свой афиш пред входа на театъра, в който се разиграва историческото зрелище. Всяко от съсловията върши своето, за да се реализира историческото дело. Но поетите вършат най-важното. Те оставят своя отпечатък в историята,

като я пресъздават, като постигат характеристиката на века, страдащ и борещ се, като вдъхновяват народа и човечеството за велики дела, като духовно трасират пътя към бъдещето на човечеството. Вазов е трасирал пътя на българския народ с горещата си, с неизменната си любов към него. Той непрекъснато изтъква основната си привързаност:

От всичи крайща и земи
аз България най обичам.

Тая мисъл-чувство непрекъснато преповтаря:

От вси народи в тоя свят
аз българите най обичам.

.....
От вси невести и жени
аз българките най обичам.

.....
От вси истории, щото знам,
аз българската най обичам;

макар на чужденци едвам
известна е, то тя ме прави

ту сълзи от тъга да лея,
ту на въсторг да се отдам.

От тази любов към България, към българското и към българите идват и любовта му към езика, и любовта му към Русия. Тази любов към Русия е всмукана с майчиното мляко, тя кънти непрекъснато в душата на поета. Той става полемист, изпълнен с гневна сила срещу всички отрицатели на българското и особено на българския език, който го умилява с красотата си, с величието си, с богатството си, с простотата си, с интимно съкровенията си близост като слово, избликнало от народната душа. Ето думите му за езика:

Не е прочут, но всеки час
на него плачат и се радват
вси мои братя и е сладък,
кога момите пеят в нас.

Чрез този език самият поет се самоосъществява, като възпя и героиката на българския народ, и домашния му уют. Чрез него уплътнява характерологията на българина и възпя Русия, земята и народа на освободителката. Този език му послужи и като меч за нападение, и като щит за отбрана. Той го извезва в произведенията си с все по-великолепно изящество и богатство, със завидна поетическа простота. И направи това, особено вече през втората епоха, която съпребивя — следоосвобожденската, — когато трябваше да даде образ на отминалото време, да пише за «забравените», за могъщите личности и титани на миналото, които се жертвуваха в борбата. И още за бита и за домашния живот на българския народ, за неговия недоопознат интимен свят, който, превърнат в поезия, в човешка и етична стойност, се включва в съкровищата на човечеството, в световния художествен летопис разказващ за героично-трагични мигове от живота на човечеството.

Поезията на Иван Вазов още преди Освобождението е била полемична, като защита на българина и на свободата. Но полемичният тон в «Епопея на забравените» е особено висок. Той се подкрепя от идеята за народностно величие. В тези оди чувството изригва като вулкан, неудържимо. Всеки глагол, всеки епитет в тях звучи като образ на величието, като намек за големите ни дела в страшната драма на мъчителното ни освобождение. Без да е склонен към религиозни реминисценции, поетът, като говори за подвига на Левски, го нарича «свят», за да улучи историческото му значение. Той сочи Бенковски като герой, загледан дръзновено в бъдещето: «Юнакът с мисъл на челото.» Той характеризира Раковски с експресивната сила на резкия контраст: «Мрачен узник в Стамбул, генерал в Балкана.» Природата е създала Раковски, като е извършила някаква колосална «грешка»: тя е хвърлила в една пещ всичките си стихии, събрала е в едно лице отрицателни се крайности:

Елемент от страсти, от злъчка и мощ,
душа пълна с буря, с блясък и със мощ.

Ето какви са исполинските възможности на тоя човек:

Нищо невъзможно за теб не оста,
Ти даваше образ на всяка мечта.
На неми загадки, сфинкси безответни

предлагаше твоите въпроси заветни;
историята, мракът, времето, редът
не значеха много в големия ти път;
ти иска да бутнеш, о дух безпокоен,
нешастен мечтател, апостол и воин,
в един час делото на пет векове.

Патриотичното въодушевление преминава и през другото творчество на Вазов, през неговата проза. В нея той рисува не само герои-титани, той рисува обществото с неговото всекидневие, със «скандалните» му истории. В «Немили-недраги» Вазов е обрисувал освен герои и мъченици на патриотичното дело, но и част от българското общество. Повестта «Чичовци» започва с глава, озаглавена «Общество». И в «Под игото» погледът е отправен към обществото. В романа няма лице, невъвлечено в потока на историческия, на обществения ни живот. Всички в него излизат извън своя малък свят, за да станат герои на епохата, или остават в своя малък свят, за да възсъздадат образа на цялостния ни български живот с неговия колорит, с неговия общонационален облик. Вазов пресъздава класовата сложност и пълнотата на живота, епическото му величие, мъдрата му целенасоченост, дълбоката му противоречивост, интимния му колорит в бит, психология, умонастроение. Читателят преминава и през географските пътища на България, вижда планини и села, вижда народа си и в комични превъплъщения. И така израства от прозата на Вазов българският начин на възприемане на света, нашата народностна и историческа философия.

Не може да се измери пълно за какво не е писал Вазов. За малкото полско цвете ли, което расте на наша земя, за нашите планини ли с техните висове и орли, за нашите легенди и предания ли, за всичко, всичко, до което е могла да се докосне неговата душа и да усети нови истини, нови светове на българското ни превъплъщаване. Следял е в малките си разкази след Освобождението текущото всекидневие, преобразяването на българина в нов тип човек, с нова физиономия като гражданин и чиновник, като ръководител и интелгент. В тези му творби са отразени налудничавите страсти, които бушуват в душите на хората. Тон на живота през епохата дават люде малокултурни, жадни за облаги и равнодушни към идеали, народ и отечество. Открива се нова страница в развоя на българската душевност. И една мъчителна тревога свива сърцето на писателя. Той се ужасява,

виждайки човека унижен, загубил чистотата, станал въртелив на страсти. Ужасява се, като чува злобния порочен кикот на всекидневие. Ако в своите романи и особено в «Под игото» пресъздава героично-битовото минало и с известен романтизъм, ако в «Чичовци» весело, в духа на голямата комедийна традиция се шегува с български нрави, с нашенци, велики в самочувствието си и занимателно дребнави в делата си, то в разказите си той става друг, приближава се до Балзак и Мопасан, до критиките на буржоазното общество, като вярно рисува характери и ситуации, видени в панаирната пъстрота на нашето всекидневие през 90-те години.

Вазов е писал и поеми. И то поеми, в които е също жанрово разнообразен: романтичен и сантиментален, реалистичен и близък до борбите и светоусещането на народа. Писал е и сатирични поеми, и поеми фантазни видения. И тук неговото поетическо разнообразие изненадва. Писал е и драми, даже шеговити фейлетони във формата на диалози, които стигат до наши дни с оригиналната патина на езика си («Вестникар ли?», «Службогонци», «Кандидати на славата»). Писал е и пътеписи, в които е изразил пантеистичното си, субективно-възторженото си преклонение пред природата и комично-натуралистично, понякога в гротескно-шеговита форма е представил срещите си с обикновени хора из народа — водачите му из планините. Писал е и исторически произведения, с които също разширява терена на българската художествена проза.

Това жанрово разнообразие откриваме у него не само когато пресътворява български свят, а и когато поглежда към големите исторически събития, към световната сцена. И тук той забелязва борбата между пошлото, долното и възвишеното, борбата, водена за истината и за свободата. Така се се родили неговите особени философски промишления, оди за прогреса на човечеството: «Великата мисъл», «Керванът», «Във Ватикана». Поетът възвести за вечността на Прометеевото дело:

И ако слънцето изчезне
от тия небеса приветни,
то някой в ада ще да влезне,
главния да вземе да ни светне!

Той писа за свободата:

Пред твой прапорец короните
 бледнеят, люшка се светят,
 ти раждаш генийте, Дантоните,
 що бутат тронове и мрът.

Ти даваш вяра, мощ на робите,
 ти пълниш целий свят с борба. . .

Това е «другият» Вазов, издигнал се и над нашия домашен свят. Вазов, у когото са се сблъскали като две вълни с висок гребен националното, дълбоката любов и привързаност към исторически смисленото в нашия живот, и общочовешкото, великото в идеята за борбата и за световното-щастие. Този Вазов, който през 80-те години, когато на Запад царува тежка реакция след разгрома на Парижката комуна, когато в Русия се шири политическият гнет, издигна глас за непреодолимостта на човешкия напредък и стигна до равнището на световната напредничава мисъл. Вазов хуманистът с общочовешка проблематика в творчеството си, авторът на удивителни оди на прогреса («Не се гаси туй що не гасне»).

За жанровото разнообразие на творчеството си той може да се съпоставя свободно с всички наши класици. Главният белег на «Записки по българските въстания» на Захари Стоянов е епичността. Епичен е разказът още от първите си страници. И натаък авторът води повествованието свободно, с онази широта, която е присъща на епопеите. Такъв е Вазов в «Под игото», в «Чичовци», в «Немили-недраги» и в разказите си. Главният белег на Ботево-то и Яворовото творчество е бунтовността на духа, лиризмът силно субективен или борчески и философски осмислен. Вазов достига върхове на лирично пресъздаване на своето самоотношение към света. Пенчо Славейков изтъкна стойността на законно българското в лиро-епоса си. Вазов писа силно и вдъхновено и за земните, човешки черти на българина, и за неговата легендарна, вековна, «извънвременна» характерност. Наистина той е наравно с върховите завоевания на нашите най-видни творци. Но с естествеността си и с многообразието на творчеството си създава един художествен свят, който се покрива с цяла литература в многостранното ѝ жанрово развитие.

Всеобхватен е той и в направленията, които развива, в стиловата си многостранност. Той е едновременно и романтик и реалист, и патетично възторжен и приземел, сякаш не познава гра-

ниците и каноните на школи, които биха го затворили в еднообразие.

И още едно качество има тоя духовен титан на българския народ: изумителната си работливост и работоспособност. Никой не му съперничи по обем на художественото дело. Писал е почти всекидневно, понякога е успокоявал вдъхновението си само след като две или три стихотворения са се раждали изпод перото му в едно денонощие. И все не се изчерпва. Разказват, че когато умираше на креслото си великият Гьоте, мъчел се да пише с пръст във въздуха, като и в последния момент от живота си е искал да изрази нещо, което носи у себе си. Той, човекът, който през целия си живот е творил без умора и без прекъсване. Такава героична мощ на духа съхранява и Вазов, пишейки и на преклонна възраст, пред залеза на живота си своите свежи, вдъхновени, изпълнени с аромата на интимността стихотворения — сборника «Люляка ми замириса».

Това издание на Вазовото творчество ще ни срещне отново с неизчерпаемостта на богатството на сътвореното от писателя. Отново то ще се включи в духовния градеж на нашата съвременна култура, както е ставало с всяко издание на поета в миналото. И преди Вазов е издаван при условията на раздвоеното, на духовно противоречивото в стремежите си класово общество. И това е предизвиквало и различните му тълкувания, обсебването му от едни или отричането му от други. Днес Вазов застава пред нас очистен от субективните предпочитания на патриотари и шовинисти, на сектанти. Застава пред нас с цялата яркост на дарованието си, с творческата си мощ, с любовта си към народа и с погледа си, отпращаен към бъдещето като близък нам, наш съвременник, който ни държи духовно сред богатството и многообразието на българския свят.

Белински много сполучливо бе казал за Пушкин, че той принадлежи към «вечно живите и движещи се явления», неоставящи на тази точка, на която ги е заварил смъртта им, но продължаващи да се развиват в съзнанието на обществото. Тази мисъл би могла да се отнесе изцяло и към творческото дело на българския велик и необозрим класик. Той притежава това свойство да се развива в съзнанието на обществото и да се възприема все отново и отново от следващите поколения. Той е от тези велики личности, които, като са работили за народа си, като са допринасяли за напредъ-

ка в текуция ден, са подготвяли бъдещето и поради това не принадлежат само на своето време.

Духовното развитие на нашия народ днес достига такива върхови точки, че ние се срещаме неизбежно с Вазов именно като с писател, прекрачил границите на миналото, като поет дълбоко народен, в чието творчество е заключено цялото богатство на нашия български свят, чийто език носи прелестта на българското и ни държи здраво в него, както онази редолюбива песничка, която всеки от нас е научил в детските си години и не я забравя за цял живот:

Питат ли ме де зората
ме й огряла първи път. . .

Акад. Пантелей Зарев

ПРЯПОРЕЦ И ГУСЛА

БОРЪТ

Там, дето се види Балканът високи
край дола тракийски, на южна страна,
да пуца стремливо плещи си широки,
величествен, страшен и прав кат стена;

там, дето се дига на мрамор основи,
сред хълми зелени, покрити с цветя,
де всичко шумува, играй, песнослови:
зефир, водопади, врабчета, листа —

в туй весело място, рай земен прекрасен,
издига се мълком със жълти стени
скит древен и жален кат спомен безгласен
в тез хубости нови на старите дни.

Наокол е шумно. Но в тази ограда
е глухо, безмълвно, всегашен е сън,
едвам се зачува дотук водопада,
кой пеняст гръмливо бухти си навън.

А в тоз скит спокоен, скит стар християнски,
над черквица ниска със вехти светий,
се бор възвишава на ствол великански
и върха си черни във облаци крий.

Кат кедър вековен в Ливанска пустиня,
разперил е клони, потънал в мечти
свещени и тайни. На стара светиня
на гробове неми той сянка държи.

Монах белобради, старик стогодишни
го помнят сѐ толък, сѐ толък голям,
нито са пък чули от хора предишни
кога му е корен забоден бил там.

И може би тоя гигантин вековни
на бившата саяност свидетел да е
и случки големи той още да повни,
които в живота си дълги виде. . .

И тъй той живеи тук години безчетни
със бури и хали в неспирна борба
и мразове зимни и пекове летни
минуват безследно над горда глава.

Но в тая му пора, де всяк се дивеше
на негова хубост и височина,
понеже и той сам от тоя свят беше,
то общата участ, уви, го стигна.

В нощ тъмна и мрачна внезапно се чува
от горски усои гръмовен, див глас
и хала ужасна зая, залудува
с нечувана ярост и гняв дотогаз.

Долините жално ехтяха, пищяха,
пищяха полята в бурливата нощ,
Балкан се тресеше, горите ревяха. . .
И всичко поваля стихийната мощ.

Кат винаги борът сърдит, непокорен
се бореше храбро с туй страшно духло
и в тоз бой отчаян, изкъртен от корен,
с шум грозен простира гигантско тело.

Падна веч! И как е величествен, жален,
прострян на земята столетния бор!
До снощи той беше тъй горд и начален,
чело му летеше към синий простор.

Тогава утихна веявица люта,
гиганта надменни, кат с трепет срази
и пълна от почит към жертва прочута,
тя място отстъпи на скръб и сълзи.

СИРОМАХКИНЯ

БАЛАДА

Йоще зима не минува!
Силен вятър вее с бяс,
Малки Сечко зле върлува,
камък пука се от мраз.
В улиците запустели
лежат снегове дебели,
всичко няма и се крий,
само вълк понявга вий.

Там, край село, без ограда
малка къща се крепи
всред отколешна грамада,
всичко около ѝ спи.

Вътре майка е клетница
и две мънички дечица
бледни, голи в тъмен кът
тръпнат, охкат и мълчът!

Три напращени полица,
ледни зидове кат мраз,
две-три спукани паници,
вехтък един коностас;
една хурка без къделя,
една скъсана постеля,
де стояха плачешком —
ето скудният им дом!

Във огнище не блещука
нито искрица огън;
веч отколе, зла прилука,
изгоря и сетний пън!
А фъртуна мразовита
вей из стряхата пробита
и горките две деца
бърчат бледи си челца...

Студ и кърви!... Дяца мръзнат,
ту във майка си се взрът,
ту в огнището и зъзнат,
ту от треската горът;
от три дена не са ели,
жив човек не са видели
късче хляб да им даде,
а пък сняг се не яде.

Хора милост веч не дават,
че се не боят от грях

ил че се и те лишават
и са в нужда като тях.
А пък зимата е тежка
за неволята човешка,
деца будни или в сън
викат: «Мамо! хляб! огън!»

Няма помощ, ни надежда,
плаче майчино сърце
и горчиво тя поглежда
как простират ѝ ръце!
«Тежък грях ли съм поела,
майка ли ме е проклела,
та ми, боже, ти прати
тия мъки, теготи?»

Мъж ми Петър ме забрави,
не се чува по светът,
с тия дяца ме остави
на ръце ми да измрът!
Що да чина, що да сторя?
С какво да ги приговоря?
Как да ги нахраня аз,
да ги стопля в тоя мраз?

Ох, да прося с блага вера
милост в людските сърца,
може би аз да намера
хляб за моите деца,
може йоще да са живи
хора харни, милостиви:
без тях господ грешни нас
не би държал нито час!»

Става клета сиротица,
пред икона постоя.
— Трайте, милички дечица! —
и изскокна из врата.
А веявицата снежна
вън на пътя я пресрещна
и на бузи ѝ смръзи
нейни жалостни сълзи.

Вледенена тя се лута
и измъчена от глад,
една нова вратня бута,
влиза у един богат. . .
На сърце ѝ премалаява:
първи път за хляб решава
тя ръка си да простре —
струва ѝ се, че ще мре!

— К'ва е тая просекиня? —
стопан вика с гневен глас.
— Аз съм клета сюрмахкиня
и за помощ моля вас!
— Бре! Какво ми тая дрънка?
Изпъдете я навънка!
Триста просяка на ден
идат дрипави при мен.

Полумъртва тя се връща,
дома стига с голям труд.
И заваря в своята къща
гладни дяца, плач и студ.
В скръб, неволя най-ужасна
тя полита, кат несвясна,

и студено ѝ тело
пада в голото легло.

Скоро нейний дух утихва.
Тя поглежда коностас
и във него се усмихва
матер божия тогаз. . .
Чудо! . . . Ликът оживява,
гледа, мърда, приближава. . .
Но веднага с трясък, с звън
изгърмя каляска вън.

Слуша: хлопват се вратата!
Тя се верува едвам. . .
— Боже мой! — викна клетата —
Петър неин влиза сам!
Хубав, пременен, учуден. . .
— Как! Такъв ли живот труден
ти прекарваш? — вика той. —
О, страдалний ангел мой!

И прегръщат се и двама
с тайни сълзи и без глас:
— Татко ви дойде си, мама,
господ се смили за вас!
Няма веке да търпите
студ и гладни да стоите! —
И децата с вид благат
фърлят се на бащин врат.

— Кочияш! — извика Петър, —
впрягай коне бързешком
и да бягаме кат ветър
къмто моя хубав дом! —

Бърже седат в колесница,
тя и Петър, и дечица,
и по снежний, гладък път
коне вихрено търчът.

Тя се тихом опрощава
с родни улици, село
и едвам си наумява
за предишното тегло.
Тя съзира от колата
злият стопан на вратата
— Не се сърдя — му каза, —
аз честита съм сега.

Коне бягат буйно, силно,
бичът пляска и плющи.
Петър пита я умилно:
— Още любиш ли ме ти? —
А тя със сърце благатко,
пълно от възторг голям,
ту усмихва му се сладко,
ту децата милва там.

Зимний ден се веч превалю
и небето се стъмни,
а колата се търкаля
йощ по снежни равнини.
Но веднага в полумрака
те зърнаха, през гъстака,
хубав дом и светлина
и колата там стигна.

И слугите своите гости
ги посрещнаха завчас

и със думи благи, прости
поздравиха ги тогаз. . .
В топла стая вся влезнаха,
до огнището седнаха. . .
Сладко! Мрак и студ навън,
вътре буен грей огън!

Веч вечерята, готова,
чака да я почетат,
на трапеза орехова
топли ястия стоят,
Сладко майката благата
за вечерята богата
кани чеда, кани мъж. . .
Но. . . се буди изведнъж!

Види старата си къща
и във нея студ и мрак,
и неволята е съща,
и децата гладни пак.
Тя се страшно разтреперва
и не смее да поверва!
Леден я побива пот. . .
Гасне нейния живот. . .

Ден минува, друг настава,
буря по небето вий,
а жената нито шава,
нито яде, нито пий,
и децата все си пискат,
от майка си хлебец искат,
а тя с цъкдени очи
гледа страшно и мълчи.

Подир два дни пред носило
с бързи крачки ходи поп,
във ръка държи кадило,
пее песнята за гроб.

А след бедната клетница
плачат мънички дечица
и гласът им, леден веч,
вятър носи надалеч.

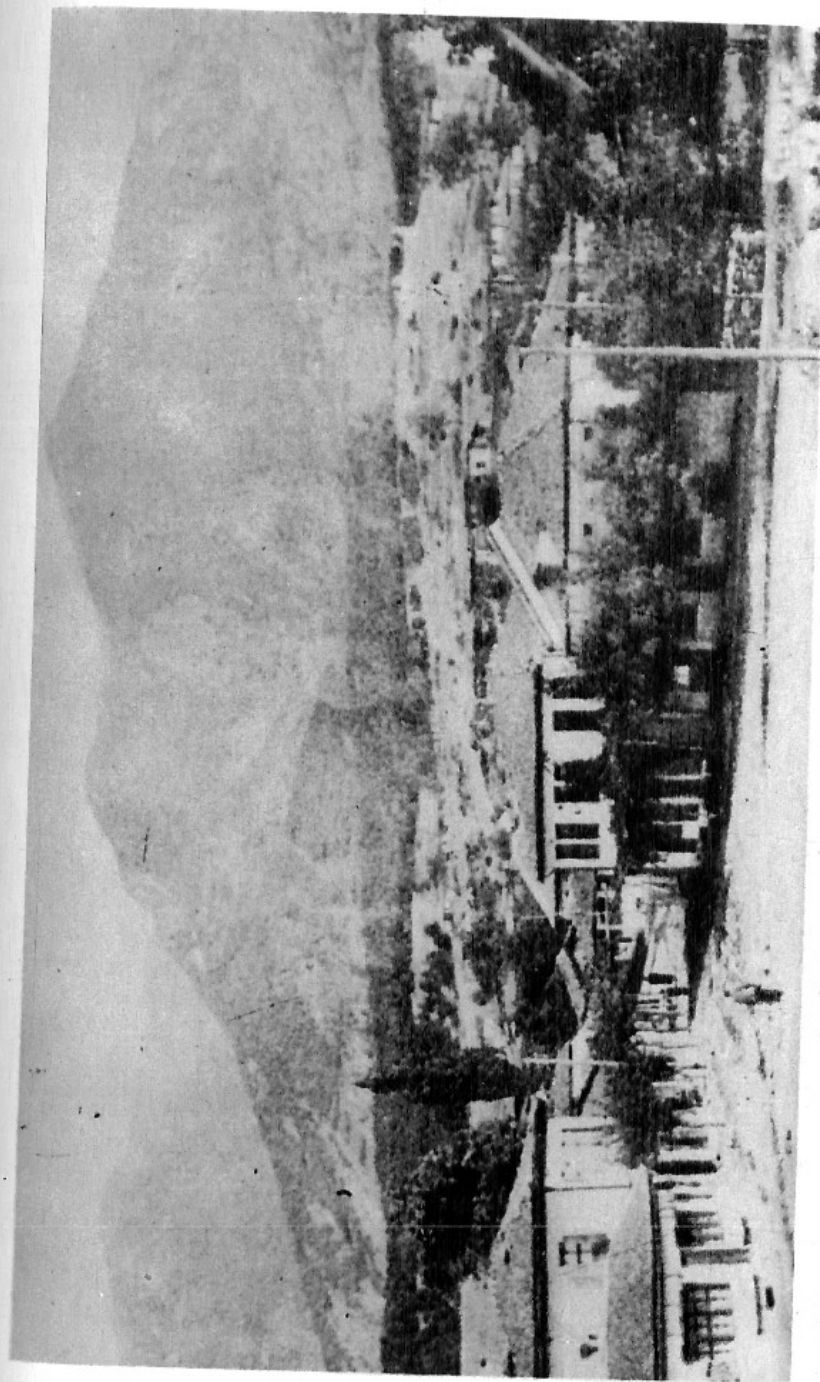
НОВОНАГЛАСЕНАТА ГУСЛА

Ази до тоз ден младост минувах
в песни любовни, тихи, безгрижни,
с гусла в ръката радост бълнувах,
без да усещам ядове скришни.

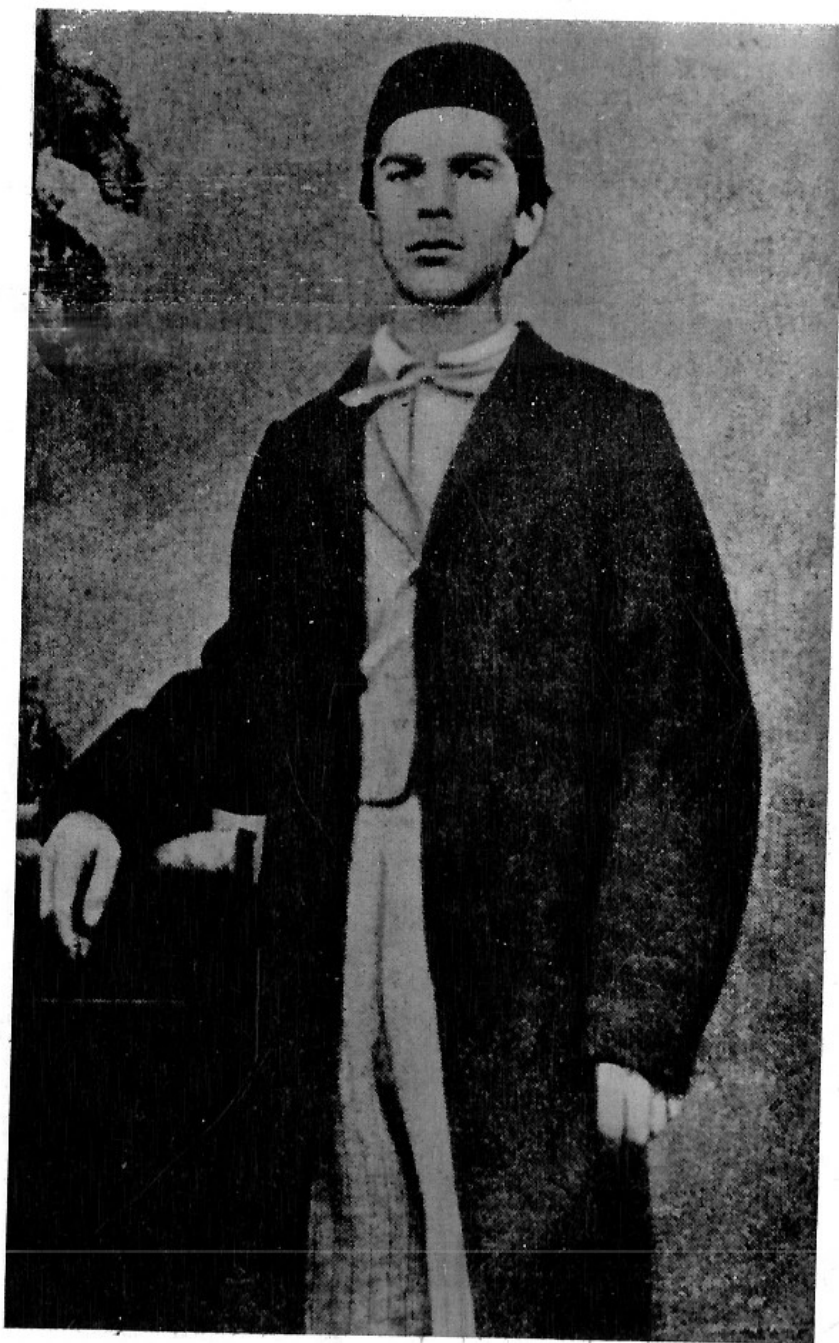
Ази възпявах всичко, що кити
горе небето, долу земята,
слънцето, йоще месец, звездите,
златното утро, птички, цветята.

Ази възпявах моите надежди,
моите желанья, лудешки, мили,
черните очи, витите вежди
що са нас млади сявга пленили.¹

¹ Авторът разбира тука любовната сбирка стихотворения «Майска китка», също и друга една, написана още по-рано, изгоряла в пожара в Сопот на 1877 г.

Изглед от Сопот с родната къща на Ив. Вазов (вляво, отпред)

Иван Вазов — подидаскал в Калофер, 1865 г.

Ази възпявах наште полени,
земля ни родна, с хубост покрита,
и тез балкани, чудни, зелени,
що за окото нямат насита.

Пеях пренесен! О, заслепленъе!
Фалех цветята, славех живота...
А не поглеждах как окол мене
моите братя влачат хомота!

Но каква полза — питам се веке, —
ако възтокът бил румен, ален?
Дали тегла ни по шат са леки
и живота ни по-малко жален?

Що ни нас радва, ако земя ни
била прекрасна, райска природа,
кога я тъпчат диви тирани,
когато в нея няма свобода?

Ако са мили птичите песни —
наште въздишки по са горчиви,
да онемят струни несвесни...
Да опустеят песни лъжливи!

Моите песни кой ще разбира?
Те не услаждат клетки робове.
Ох, не, не мога весел да свира
тамо, където дрънчат окови!

И тъй душа ми, кат се побуни,
гуслата грабвам, струните скъсвам,
па я нагласям с по-нови струни
и с моите сълзи аз ги поръсвам.

Техний глас веке ще е печален
като печалний ек на горите,
като на Янтра писъка жален
и като стоиът на букаите.

Този глас, който на плач прилича,
вредом ще отзив да си намира:
тоз, който пъшка, ще го разбира,
тоз, който плаче, ще го обича.

Вече въставам върху тирана!
Този в мен скритий пламен небесни,
който заглъхнал до днес остана,
трябва най-после навън да блесне.

Доста съм веке бивал удушен!
Доста страх подъл, мисли безплодни!
Днес на дългът си аз съм послушен:
ази ще пея песни свободни.

1875, септември

ОТМЪСТИТЕЛ

Снаха

Послушай, мале, чуй моля,
да кажа мойта неволя —
що тегля ази, горкана,
от мойто либе Стояна.

Соса ми веке да тая,
пред людски хора да лъжа:

от страх ме, мамо, не сдържа,
какво да сторя, не зная!

Два деня той е при мене,
недели после се губи. . .
Не знам къде се той днес. . .
Ах, той ме, мале, не люби.

Сега е третя година
от нашто пусто венчило,
а мойта младост премина
в такова, мале, теглило!

Когато вечер се смръкне,
с незнайни хора се сряща. . .
Не знам кога си доажда,
нито кога ще да тръгне. . .

Той нищо не ми казува. . .
Ханджар завтъкне, пищови,
в чело ме мълком цалува,
па бяга в тъмни долове.

Ох, страх ме й, мамо, да кажа —
от злото господ да пази, —
той често нощем донася
глави със дълги чумбази!

Свекърва

Недей се, булка, страхува,
от тебе няма да крия —
лъжата веке не струва:
ти водиш лют харамия!

Стоян си, булка, живее
с хайдушка върла дружина;
той кръв безгрешна не лее —
недей го, снахо, проклина.

Аз имах йоще три чеда,
те бяха кротки душици,
работни като говеда,
незлюбни като овчици.

Но мойта къща заглъхна,
и трите млади умряха:
един в тъмница издъхна,
а двата турци заклаха.

Стоян ми господ остави
утеха в моите неволи.
Той клетва страшна направи
душмани наши да коли!

Затуй нам, булка, той носи
глави с чумбази във къщи.
Недей се, булка, оплаква,
люби го повече, дъщи.

ВОЛЕНТИРИНЪТ¹

Чедото си, клета жено,
не кълни го веч,
че то младо и зелено
бегъ надалеч,

надалеч в Херцеговина
слава да сдобий
и в бунтовната дружина
с турци да се бий.

Ти наричаш преbledняла,
пълна с тегота:
— Ох, за туй ли съм раждала
чедо на света?

Зарад туй ли съм кърмила
моето дете
и любила, и пазила
то да порасте,

та когато да ми вдъхне
радост на сърце,
то кат пиле да изфръкне
из моите ръце;

да го мисля и да плача
и срам да бера,
тежки ядове да влача,
от жал да умра!

¹ Дончо Йовев, млад и разпален момък от Сопот. Той забягна в Херцеговина на 1875 г. и взе участие във въстанието под Любоградича.

майко! Знам, че те прободe
много остър клин.
Кой знай жив дали ще доде
милиа ти син!

Не съди го, майко горка,
нито го кълни,
че оставя без подпорка
твойте старини.

Че сърцето му от жалост
веке не търпя,
че кръвта му млада с ярост
за бой закипя;

че не щя веч като нази
в робство да живеи
и до века да го гази
турчина злодей!

И ако те вест попарн
от страшния бой,
че синът ти се удари,
че паднал е той,

като майка поплачи си,
сълзи порони,
но честта благослови си,
а я не кълни.

И пред бога с думи чисти
молитва стори,
повеч майки с чеда исти
той да надари!

1875

ПРЯПОРЕЦ

Ой, горо красна, горо зелена!
Цяла гора е развеселена!
Славен вече в гъсти букаци
с песни очакват млади юнаци.

Братя ми лъскат тънки си пушки,
като припяват песни хайдушки. . .
Славний ден близко веке остана,
в който ща тръгна с них на Балкана.

Не тъжи вече, о, либе мое,
знай, че сърце ми сявга е твое!
Ази те любя, но ще се бия,
че мойта кръв е на България.

Но дор не сме, ах, ний разделени,
що ще направиш, либе, за мене?
Какъв дар красен би ми стъкмила,
за да ми бъдеш йоще по-мила?

Пригответи китка, дето не вене,
други дар някой по-скъп за мене:
пряпорец хубав, шит със коприна,
аз да го нося в мойта дружина.

Уший на него лев един славен —
в зелено поле да е изправен,
той да напомня стари години,
когато водел на бой деди ни.

Гъста му грива нек се развява,
неговий поглед плам да издава,
нека му зеят челюсти гневни,
като че иска за бой да ревне.

И над глава му тури тогази
тез думи златни: «Бог е със нази!» —
в боя на момци сърце да дава,
аз ще го вдигам да се развява!

ПАНАГЮРСКИТЕ ВЪСТАНИЦИ

Боят настава, тупат сърца ни,
ето ги близо наште душмани.
Кураж, дружина вярна, сговорна,
ний не сме веке рая покорна!

Нека с тоз удар врага да смажем,
нека му гордо, братя, докажем,
че сме строшили мръсни окови,
че сме свободни, а не робове.

Гледайте в този пряпорец красен
лева как тича волен, ужасен!
Левове всички днес се явете
люти и страшни за враговете!

Кого ли плашат турци злокобни?
Нихната ярост, удари злюбни
ще се разбият нищожни, слаби
в нашата правда, в нашите саби!

Ний за живота нямаме жалост,
но да не умрем, братя, нахалос —
нека се мъчим колкото можем
повеч душмани мъртви да сложим!

Ако пък паднем в битката славно,
то в България ще незабавно
нови юнаци пак да въстанат
и вместо нази бой ще зафанат!

Нека мрем, както нявга сме мрели,
да живейм волни, как сме живели!
Кураж, другари! Бог ще ни брани!
Смърт на вековни, черни тирани!

1875

СВОБОДА ИЛИ СМЪРТ

Накрай теглото наше до върха си пристигна
и ножът агаряйски до кокала опре,
и цял народ отчаян си знамето издигна
оковите да счупи ил храбро да измре.

Почна се битка люта и черна кръв затече,
между тиран и робът зафана се борба,
омраза петвековна избухна страшно вече,
вулканът с гръм и с лава внезапно закипя!

Полмесеца и кръста ужасно се сблъскаха
Балканът разтреперан начена да гърми.

И българските гърди по-силно затуптяха,
и българското име ечна по вси страни.

О, храбри панагюрци! О, синове достойни,
във вази е кипяла Асеновата кръв,
вий първи меч дигнахте и пряпорците бойни
и пуснахте на воля Шишмановия лъв!

Задрънкай, гусло моя, гърмете вие, струни,
и звукове по-мили издайте тоя час,
че духове велики имало помежду ни,
че бъдаще светливо имало и за нас.

Но върлий азиатец, обзет от ярост дива,
великата идея да я зарине в гроб,
сече, гори и роби, обесва и убива —
по-скоро да помаже въстаналия роб.

И цялата Европа да спаси мир злокобен,
съзира хладнокръвно как падаме и мрем
и не простира ръце на наш народ поробен
да го избави веке от срамният ярем.

И казва, като мисли за плячка само тлъста:
«Хасан е нам потребен, нам требува мирът!»
И гледа как полмесеца безчести, тъпче кръста
и милиони души как в робството пицът!

Но племето славянско, във мъките калено,
омръзна му да тегли туй иго на светът
и бори се юнашки... на бога уверено
и гръмогласно вика: «Свобода или смърт!»

Букурещ, май 1876

«РАДЕЦКИ»

Toi, Liberté, que je chante et que j'adore,
Dirige mon navire sur cette onde...
Lebrun

Тих бял Дунав се вълнува,
весело шуми
и «Радецки» гордо плува
над златни вълни.

Но кога се там съзира
козлодуйският бряг,
в парахода рог изсвирва,
развя се байряк.

Млади български юнаци
явяват се там,
на чела им левски знаци,
в очите им плам.

Горд отпреде им застана
младият им вожд —
па каза на капитана
с гол в ръката нож:

— Аз съм български войвода,
момци ми са тез,
ний летиме за свобода
кръв да лейме днес.

Ний летим на България
помощ да дадем
и от тежка тирания
да я отървем.

Парахода остави ни,
и по начин благ,
та дружината да мине
на родния бряг.

Капитана — немец същи —
отказва — тогаз
Ботев люто се намръщи,
вика с бурен глас:

— Туй го искам, не се модя:
всички сте във плян.
Тук се гледа мойта воля,
аз съм капитан!

Чуй, там днеска мре народа
в бой с ужасен враг!
Карай бързо парахода
на българския бряг!

И гласа му става страшен
при тия слова,
немец бледен и уплашен
преклони глава.

Бърже парахода плува
към желаний край,
Дунавът се по вълнува,
весело играй.

Много време се измина,
как не бе носил
храбра българска дружина —
твар за него мил.

А дружината запява
песен зарад бой
и байряка се развява
гордо с лева свой.

Парахода веч наваля
на милия бряг,
Ботев шапката си сваля,
че говори пак:

— Хайде, братя, излезнете,
тука ще се спрем
и земята цалунете,
дето ще да мрем!

И от радост упоени
пред левския стяг,
всички падат на колени
на светия бряг.

— Братя! — вика им войвода
със гръмовен глас. —
Скоро радостно народа
ще посрещне нас!

Скоро с гръм ще поздравиме
Стара планина,
кървав бой ще заловиме
с турски племена!

Ний във битки не сме вещи,
малко сме на брой,
но сърца ни са горещи —
гладни сме за бой!

Скоро турчин ще изпита
грозната ни мощ:
правдата е нам защита,
левът ни е вожд!

И по цяла околйя
глас екна съгрян:
«Да живее България,
смърт на злий тиран!»

ДЕ Е БЪЛГАРИЯ?

Питат ли ме де зората
ме й огряла първи път;
питат ли ме де й земята,
що най любя на светът?

Тамо, аз ща отговоря,
де се белий Дунав лей,
де от изток Черно море
се бунтува и светлей;

тамо, де се възвишава
горда Стара планина,
де Марица тихо шава
из тракийска равнина,

там, де Вардар през полята
мътен лей се и шуми,
де на Рила грей главата
и при охридски вълни.

Там, де днес е зла неволя,
де народа й мъченик,
дето плачат и се молят
сѐ на същият язык.

Там роден съм! Там деди ми
днес почиват под земля,
там гърмяло тяхно име
в мир и в бранните поля.

До чукарите карпатски
е стигала тяхна власт
и стените цариградски
треперали са тогаз.

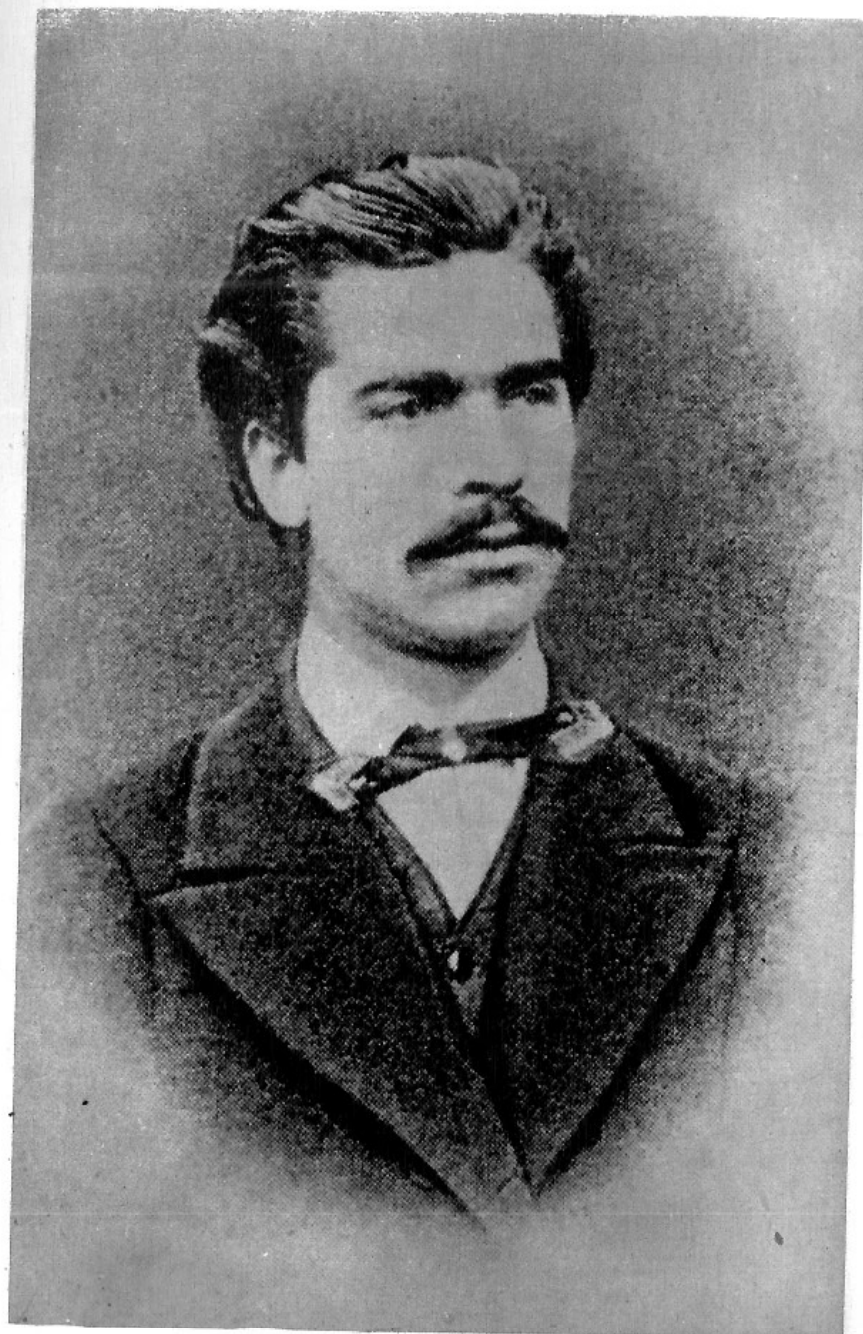
Вижте Търново, Преслава —
тия жални съсипни:
на преминалата слава
паметници са они!

Българо драга, мила,
земля пълна с добрини,
земля, що си ме кърмила,
мойт поклон приемни!

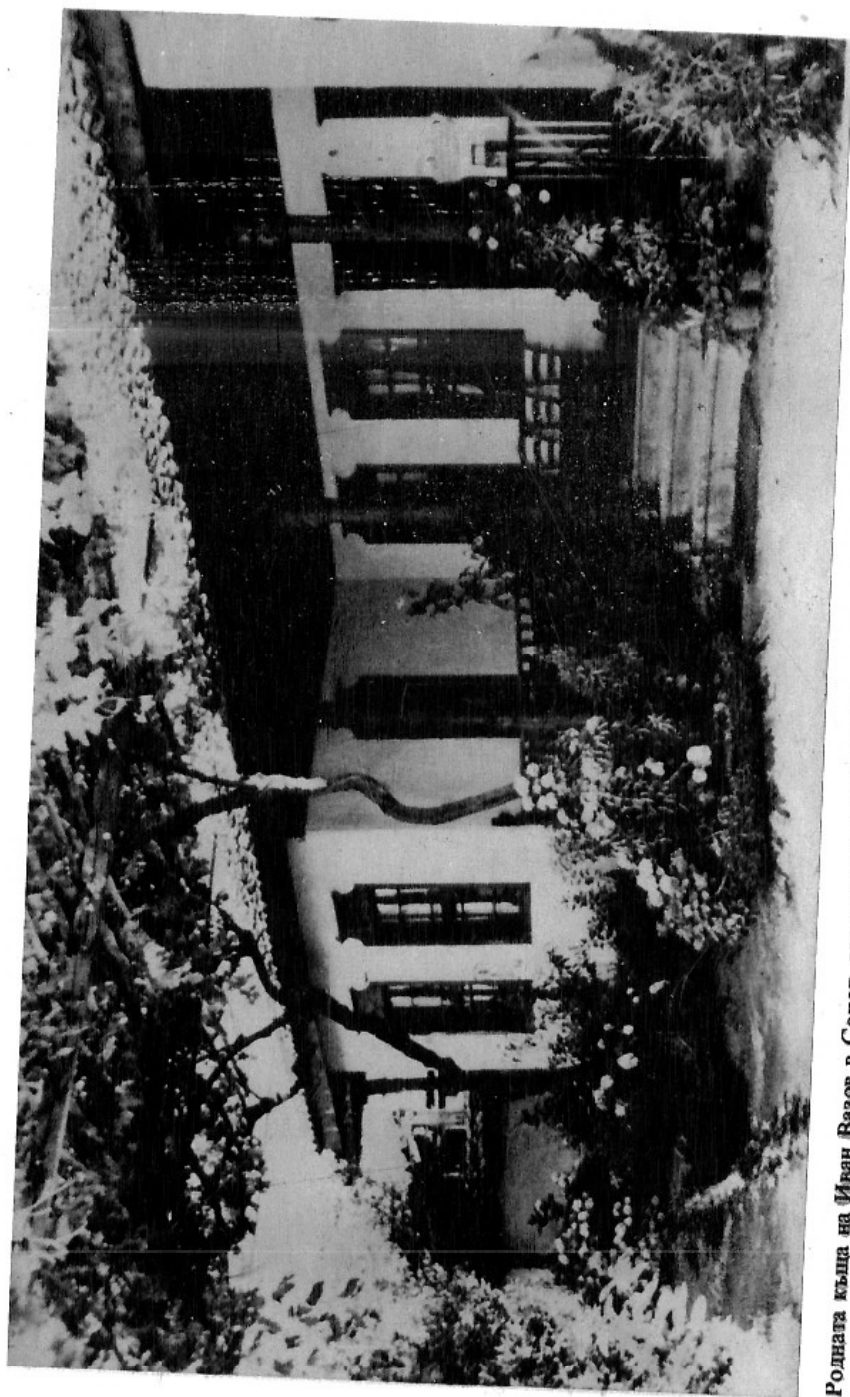
Любя твоите балкани,
твойте реки и гори,
твойте весели поляни,
де бог всичко наспори;

твойте мъки и страдания,
твойта славна старина,
твоите възпоминанья,
твойта светла бъднина.

Дето ази и да трая —
за теб мисля и горя,
в теб родих се и желая
в теб свободен да умра.

Иван Вазов. Сопот, 1870 г.

Родната къща на Иван Вазов в Солот, възстановена и открита като музей през 1935 г.

ТЪГИТЕ НА БЪЛГАРИЯ

НА БЪЛГАРИЯ

На теб, Българю свещенна,
покланям песни си сега.
На твоите рани, кръв безценна,
на твойта жалост и тъга,
на твоите сълзи и въздишки,
на твоите страсти и тегло
и на венеца мъченишки,
кой грей на твоето чело.

Прокуден тука на чужбина,
далеч от твоите гори,
сърцето ми сега проклина
тирана, който те мори.

Прийми тез песни, майко мила,
отйек на жалостний ти зов
и плод на сладката любов,
с коя душа ми си пълнила;
прийми тез песни, пълни с гнев,
кат вихъра, що пей по друма,
ту жални, кат шумът на Струма
и като горския напев.

О, майко, аз видях тиранът,
като ръцете си вапца

в кръвта на твоите деца
и чух как плачеше Балканът,
и твоите сини небеса!

Но през червените порои,
що ти проля във таз борба,
аз видя дните ясни твои
на твойта бъдаща съдба.

Дано таз вяра, туй мечтанье
не се разбие в някой брег
и твоя зов да не остане
като в пустинята без ек.

30 ноември 1876

* * *

Чуйш ли гърмът при Морава?
Чуйш ли бойната тръба?
Там Черняев поразява
турци в кървава борба!

И при Урал, и при Нева,
и при Кавказ, и при Дон
руско сърце закипева,
тръпне руски небосклон!

И мужика прост, и князът,
от колиба, от палат,
през земи широки газат,
тичат весело на рат.

И богатият помага
за идеята света,
и вдовицата полага
най-подирня си лепта.

Син прощава се с баща си,
щерка с майка, брат със брат.
И казакът от жена си
сабията поима с яд.

И на бойните полета,
верни на един завет,
в град куршуми и гюллета
летят яростно напред.

1 септември 1876

ЖАЛБИТЕ НА МАЙКИТЕ

И жените ме спираха да ми изказват тъ-
гите си. Те плачеха и се удряха в гърдите, а
аз не можех никак да им помогна.

Мак Гахан

I

Чужденецо милостиви,
бог ли те прати при нас,
нашете мъки зли, горчиви
да ти кажем тоя час?

Виж ти нашите неволи,
как лейм сълзи като град,

как сме болни, как сме голи,
как умираме от глад!

Аз бях майка с три дечица,
като ангели наглед,
имах щерка хубавица,
мила като майски цвет.

Имах къща, имах стреха,
тих прекарвахме живот,
трудът беше ми утеха
и децата ми — имот.

Но дойдоха зли душмани!
Чужденецо, аз видях
тук децата си изклани
и дома си в дим и прах.

И останах да чернея
тук без хляб и без въртоп,
и се чудя как живея
в този свят, тоз черен гроб!

II

Ти дойде да ни обидиш
(харен гледаш се човек),
ох, тез рани, що ги видиш,
имат ли, кажи ми, лек?

Чужденецо, обади ми,
нейде мислят ли за нас?
Ох, това, що тук търпиме,
има ли го и по вас?

Кой дойде да обезчести
челядта ви, там пред вас,
да отрови, озлочести
живота ви в един час?

Имал ли си щерка млада
и която ти видя,
в кръв обляна като пада? . . .
Имал ли си ти деца?

Дали нявга ги изгуби,
както ги изгубих аз?
Знайш ли как се мъчи, скуби
майчинто сърце у нас?

Има ли и там да палят,
да убиват, да пленят,
черкви, божии да калят
и селата да горят?

Болни в гроба да заравят,
старци живи да пекат,
трудни майки да разпарят,
та деца им да секат?

И по вашите чужбини
мъка има ли такваз?
Чужденецо, обади ни,
турци има ли по вас?

ПОЛИТИКА

I

«Падна тиранът! Падна султана!
Свалихме веке Абдул Азиза —
и на престола Мурад възлиза:
епоха светла за нас настана!»

Тъй викат днеска кат побеснели
паши, везири, софти, журнали,
що са до вчера кокал гложгали
и на тирана песни са пели.

И дипломати с тържество кряскат:
«Турция вече напред отива!»
Вредом празнуват и ръце пляскат,
а България кръв я облива.

II

И Мурад Пети ведно с Митхадът —
единът гламав, другий джелатин —
нови реформи, фермани вадат,
за да подпират трона разклатен.

«Всички сте равни — Мурад казува, —
българи, турци сè едно значат;
българи имат право да плачат;
искам раята днес да добрува.»

Зли подигравки!... Лъжи гнуснави!
Светли надежди пълнят Европа.

Андраши вика: «Болний оздрави!»
Дерби от радост скача и тропа.

Турско да цъфне всички залягат,
кроят реформи и конституций,
пращат черкези, башибозуци
по-скоро тамо да ги прилагат.

А България в черно чернило
богу се моли, цял свят проклينا!
В пламен, в тъмница и на бесило —
и под нож остър чада ѝ гинат.

1876, юни 12

КЪМ ЕВРОПА

Сега, кат Емус стари от страх се цял потресе
и турската свирепост премина всеки край,
и ужас, възмушение по целий свят пронесе —
попитал бих Европа, веч може ли да трай?

Тя верува ли още, че тоз народ омразен,
научен кръв да пие и с пот да се кърми,
от дивите пустини тук нявга дотътразен,
ще може да напредне, да се опитоми?

Попитал бих я ази възможно ли е вече
след тия страшни зверства да вярва пак сега,
че тигърът ще нявга да се очеловечи,
че брат ще да ти бъде тоз, който е ага?

Ще може ли раята да наиде състраданье,
раята, що работи, оре и се поти,
от тия паразити, аги, кадий, тирани,
хайдучи и черкези, дервиши и софти?

Но боже! Що съглеждам? Европа се заклана
тиранина да пази и бича на света
и милост християнска в душата ѝ застина,
и смей се безпощадно над нашите тегла!

И дума, като мисли за плячка само тлъста:
«Хасан е нам потребен, нам требува мирът.»
И гледа как коранът безчести, тъпче кръста,
и милиони души как в робството пицът!

Какво? Дали грехът ни се йоще не изплати
и с нашта кръв и сълзи ще правят вечно пир?
Дал трябва да сме роби мирът да се не клати?
О, с толкова ли жертви?!... Проклет да е тоз мир!

С тиран борба почнахме усилна и велика
и кат един потънал във бурний океан,
вам цял народ съсипан отчаяно ви вика:
«Европо! Дай ръка си — и аз съм отърван!»

Дали бедите наши би радвали Европа?
И нашият вопъл жален ще би приятен ней?
О, доста е да викне, о, само да потропа,
та бледний полумесец завчас да потъмней!

Да, тоз трон обезславен и кървав, и коварен,
от бурите разклатен и в блудството изгнил,

тоз трон — скелет бездушен и с клетви претоварен,
от най-нищожний удар на прах се би сторил!

О европейци, вие живеете на свобода.
Не като нас под иго във този край проклет,
де грозните убийства станали са на мода
и жертвите от нази, що падат, са безчет;

о европейци, вие не сте кат нас злочести!
В дома си не видяхте зъл варварин такъв,
кой вашта челяд мила без страх да обезчести,
да ви удави в сълзи, да ви обагри с кръв!

Я вижте как страдайме, в какъв огън, премежди...
Как падат наште майки и как бащи ни мрат,
как гинат на бесило нам скъпите надежди,
моми ни как се робят ил в пламъка горът!

Нали били сте друг път и вий в такваз несгода?
И за свобода лели сте кървави реки?
Нали и днес високо сè викате: свобода!
А що към нас са ледни тъй вашите души?

О, срам за нашът век е така да се остават
милйони християни, родени за прогрес,
на варварите жертва и занапред да стават,
о, срам е на Босфора да влада турчин днес.

О, доста е бесняло туй азиатско племе
във таз земя прекрасна, която разори,
сега е ред на роба место му да завземе,
та щастие, най-послед, и там да се вцари!

1876. юли 17

ТРИУМФЪТ НА ТУРЧИНА

A notre rage ainsi rien ne s'oppose.
Psara n'est plus. Dieu vient de l'effacer.
Sur ses débris le vainqueur qui repose,
Rêve le sang qu'il lui reste à verser.
(Psara, Beranger)

С кръв гяурска утолихме
жаждата си, ей, аллах!
Ний душмана поразихме
и байрака си побихме
върху неговия прах!

С името на Мохамеда
мръсния стъпкахме кръст!
Ей аллах! Каква победа!
Черна кръв се вредом гледа,
знак на страшната ни мъст!

Българи! О сган робове!
Смърт ли вий кроехте нам?
Тъй ли чупите окови?
Тъй ли вдигате ножове
срещу славния Ислям?!

Вижте как ви зле измачка
вас пророковият гнев!
Всичко ваше нам е плячка,
а момите ви — играчка
на добишкия ни кеф!

Ваште хубави градища
днес са страшен пушинак

и въз техни пепелища
гарваните грачат! Вижте
Перущица и Батак!

Вий сте жертви поругани
и оставени на нас,
и от наште ятагани
кой ще смей да ви отбрани?
Кой ще се смили за вас?

Ей аллах! Каква победа!
Цапаме в гяурска кръв.
Пушинак се вредом гледа
и гяурските му чеда
дразнят ни със нова стръв.

Скоро всичко ще се свърши!
Всичко ще да стане прах!
Ножът всичко ще довърши —
и огънят ще избърши
и последний знак от тях!

А Русия?! . . . От години
враг е наш непримирим!
Нека днес се и р да чини
в нейни братя и роднини
как ще да я поразим!

1876, юли 30

ДИЗРАЕЛИ

«В България клане и сеч!»
вестяват някои газети,
но аз ви давам честна реч,
че туй са клевети, навети:
отдавна ние знаем веч
журналите какво са цвете.

Лъжа е чиста, уж че там
секат народа без пощада,
че от три месеца насам
май много свят от ножа пада!
От Елиота¹ точно знам:
въз Портата е туй набяда!

Не крия тук, че има (ах!)
и две-три села изгоряли,
но турци да бедим е грях,
че туй да сторят са желали:
знам точно, че огъня в тях
сами са българте туряли!

А за жените? Може, да...
Към тях са слаби османлийте;
но и журналите всегда
държат за капитал лъжите
и тез безброй моми, деца
в колоните им са убити!»

Тъй нагло лордът с хладен вид
министерската реч си каза —

¹ Английски посланик в Цариград през 1876 г.

и тих, циничен, зверовит,
блътна си страшната омраза
към нас и лъжейки без стид,
очите на света замаза.

Но, о афронт! На туй протест
от хиляди места се дава
и после таз гръмовна вест
лъжлив пред цял свят лордът става,
О Англию, защо ли днес
бездушен жид те управлява?

1876, август

НА ЛИРАТА МИ

Готвех се вече глас да издигна,
весело, гордо песен да викна,
мъчно ми стана сѐ да ридая,
време за слава, мислех, настая.

Мислех, но горко, лиро любезна!
Бъдеще златно кат сън изчезна,
братската кръв бе всеу проляна,
жалост горчива покри Балкана.

Огнен възторг се бърже попари,
върлий тиранин грозно удари,
около нази зрелище гробно,
тежки вериги дрънкат по-злобно.

Робство, пак робство! Няма свобода!
Рани дълбоки мъчат народа,
облак се вие йоще по-мрачен.
О, лиро моя, нека да плачем!

Да плачем, както ний сме плакали!
Нали днес всичко окол нас жали?
Полето съхне, Балкана вене,
Янтра въздиша, Марица стене.

.....
Не! Не загина всяка надежда!
В мене живее вяра гореща!
Тя ми придава тез чувства буйни,
тя сгрява, лиро, твоите струни.

Вярвам, да, вярвам, че зарад назидни
по-честити съдбата лази.
Скоро яремът ще се разбие,
светата правда пак ще надвие!

Таз кръв невинна, тамо проляна,
ще се издигне върху тирана,
в ярост и в буря, в пламен и в мълний —
потоп ще стане да го погълни!

Тез майки клетки, зверски разпрани,
тез деца дребни, грозно изклани,
тез момци храбри, тез мъченици:
там на бесило или в тъмници;

тез моми жални, ангели красни,
в пламък умрели, в мъки ужасни...
Тез клетки, сълзи, вопли в народа —
ще родят, вярвам, нашта свобода.

1876, юли

САБЯТА НА АБДУЛ КЕРИМ ПАША¹

Дерзайте вий, мръсници, във пътя на позорът!
Правете вие дружба и братство, и любов
с тез варвари жестоки, що напусто се борат
против светата правда и кръста свят Христов.

Славете ги безсрамно и пейте гръмогласно!
Цалувайте, любете прогнилият Осман.
Веч всяко честно сърце потърси се ужасно
от тоя смрад неносен на вашия тамян.

Дерзайте! Тоз век беден осъден е да види
все, що е най-омразно, чудовищно и зло:
един злодей да вдига от кости пирамиди,
а друг — да слага венци на негово чело.

Вий, варвари безсрамни, вий, кърлежи вонещи,
които сте се впили в славянската снага!
Вий, хуни, вий, вандали! Вий, бухали зловещи!
Вий, зверове! Проклети да бъдете сега!

Дано тоз плач и вопли, до бога що отиват,
и тези клетви люти от толкова души,
и тез порои кърви, които се проливат,
да паднат в вид на мълний въз вашите глави;

дано тоз удар, с който всевишний да покаже
и своя гняв ужасен, и своята страшна власт,
това проклето племе сега ще да помаже: —
да но тоз удар страшен да падне и на вас!

1876

¹ Поднесека му от маджарските студенти след победата над Сърбия

ГОРКО, ПИЛЦИ, ВАМ!

(По Виктор Юго)

Женската? Умряла.
Мъжката къде ѝ?
Котка я фанала,
костите гризе ѝ.
А пилците бедни
кой ще ги погледне?
Не знам.
Горко, пилци, вам!

Без овчар, без куче
стадото стои,
вълкът кръв да смуче
тамо се върти.
Кой ще да закрили
агънцата мили?
Не знам.
Горко, горко тям!

Майката убита,
обесен мъжът,
в къща мразовита
децата ревът.
Кой ще се накани,
за да ги нахрани?
Не знам.
Горко, дяда, вам!

Мъртъв е юнакът,
лъвът е без мощ,
изново читакът

точн своя нож.
Ами кой ще стане
робите да брани?
Не знам.
Горко, братя, вам!
2 декември 1876

Т. КАБЛЕШКОВУ¹

О, Каблешков загина!
Загина гордо ти!
Огънят ти изстина,
земята с теб зарина
надежди най-свети.

Сърце ми йоще пази,
приятелю злочест,
тез думи, що тогази
със жар каза и ази
ги слушам като днес:

«Ох, брате! Зло е време!
Народът е убит,
не мисли той да сHEME
това проклето бремя
от своя врат притрит.

¹ Образован момък, родом из Копривщица — и един от най-въодушевените апостоли преди бунта.

Заклех се да се трудя
и до последен час,
духа му да разбудя
и искрата да гудя
за бунта между нас.

И знам, че ще страда
за таз висока цел,
но всичко ще изтрая
и няма да се кая
за тежкия си дел.

Но ак по участ люта,
че роб ще съм, съзра,
то в същата минута
по примера на Брута
свободен ща умра!»

Ти радост, мир, угода
не знайше оттогаз,
ти плачеше с народа
и бунт зарад свобода
приготвяше у нас.

Настана ден Гергьовден!
Сънят ти оживя:
пламна гневът народен
и пряпорец свободен
в Балкана се развя.

Но в битките с вразите
не те намери смърт,
ни тамо в планините,

нито под съсипните
на бащиний ти кът.

Отруден, окървавен,
с разбиено сърце,
за лъва обезславен
ти падна, с яд удавен,
роб в турските ръце.

Горкана! И когато
изведен бе на съд,
със ярост във душата.
ти, като Караджата,
ревеше на врагът:

«Сгаи тигрове проклети,
презираюм вашый бяс!
Бесете и колете
и с кръв се утолете,
но близо й вашый час!

Ща умра аз, тирани,
как братята ми мрът!
Покрити с люти рани,
с вериги оковани —
не е ни мил светът!

Но дор сме ний в гробове,
души ни ще родят
безброй юнаци нови,
кат нази сè готови
на вас да отмъстят!»

И да им не оставяш
по-друга радост тям,
ханджар един долавяш,
в гърди си го ударяш
и падаш мъртъв там!

• • • • •
• • • • •

О, душо благородна!
Горка бе твоята смърт;
но тя не бе безплодна:
идеята свободна
възкръсна тоя път.

И колко йощ безбройни
момци в тоз бунт свиреп,
на таз идея войни,
разпалени, достойни,
изгубихме кат теб!

О, Каблешков загина!
Загина гордо ти:
огънят ти застина,
земята с теб зарина
надежди най-свети!

2 юни 1876

ЗАВЪРНАЛИЙ СЕ ДОБРОВОЛЕЦ ОТ СЪРБИЯ

Ах, недейте ме презира,
в бедността ми няма срам,
милост не дойдох да дира,
нито тягост да съм вам.

Не за туй оставих ази
наште красни планини!
Не за туй кракът ми гази
тия чуждите страни.

Но за башините рани
отмъщение дирих
и с народните тирани
в Сърбия се аз борих!

Но кат моите други братя
не паднах при Гредетин
и останах жив — да патя
срам и жалост тук един:

да се скитам по чужбина,
дрипав, гол и непознат,
и безславно да загина
тук от болест и от глад.

Ах, недейте ме презира!
Аз съм честен человек;
за душа ми няма мира,
за скръбта ми няма лек.

Помня аз деня, когато
изведнъж сирак остана,
и на татка си снагата
кървава пред мен видях.

И котлите аз продадох,
та го в гроба закопах;
тогаз клетва богу дадох,
тогаз на бой полетях!

Но душманин йоще тъпче
наша земя, нашия кръст:
ох, гладът ме тъй не мъчи,
както жаждата за мъст!

ПОДЪЛ ЛИ Е БЪЛГАРСКИЯТ НАРОД?¹

Ох, тежка става съдбата наша!
Да пийм имало горчива чаша!

Не, не, мълчанье не трябва вече,
в гърди ми ядно кръвта затече. . .

¹ Написано по повод крайно оскърбителния език на сръбските вестници към нашите доброволци в Сърбия и към българите изобщо през сръбско-турската война на 1876 г. Това раздражение, извикано от неуспехите на сръбското оръжие и от шовинизма на известни сръбски кръгове, се почувствува много тежко от емиграцията ни в Румъния и събуди скръб и силно негодуване, отзвук на които са тия стихове. Искрен привърженик на идеята за сръбско-българско братство, аз ги считам като израз на едно преходно възбуждение и ги поместих тука като характерни за настроенята в оня исторически момент.

Авторът

Но що да правя! Какво да чина?
Дали за клетви и аз да зина?
Не, не, не бива! Не е днес време
борба несвятна да се поеме. . .
Ох, тежка, зла е таз рана клета,
която бива от брат приета!

Народ сме ние, народ, кой страда,
а никой няма за нас пощада.
Облени в кърви, от скръб убити,
въз нас се сипят слова сърдити:
«Мълчи ти, подло, нищожно племе,
на славска челяд си срам и бreme!»
Обида грозна! Отровни речи!
Тегла ни страшни за смях са вече!
Венеца търнов, що нас венчава,
венец за хули, за укор става.

О, Българио! Ти, майко жална,
що снасяш мълком съдба фатална,
ти, що под иго си примирала
и пет столетя душа си брала,
и толкоз жъртви свети оплака,
и тоз час грозен, проклет дочека;
ти, мъченице, злочеста, клета,
с позор покрита и с кръв облета,
с коса разстлана, със бузи бледни,
със плачещ поглед и с устни ледни,
която пея и възглашавам,
която любя и обожавам,
вдъхни ме днеска, одушеви ме
да браня твойто свещено име! . . .

Да, братя същи, да, братя родни,
от нас по-силни и по-свободни,

с вода възвряла ни днес поляха.
«Вий род сте долен — ни те казаха. —
Вий род сте долен и низко племе,
за смърт решено от много време:
от робство дълго сте веч изгнили
и кръв нечиста ври в ваште жили!
Не сте славяне, а стадо хора,
що в робство трае и мре в позора.»

И с тоя начин небратски, леден
ствариха удар въз нас последен!

Но, братя, стойте! О, не, недейте!
Въз наште рани нов яд не лейте.
Какъв грях тежък сторихме ние,
та тъй ни страшно кълнете вие?
Ний що сме друго, я помислете —
освен човеци нещастни, клетки
и жертви бедни на турска ярост,
кои заслужват не гняв, а жалост!
Недейте тая туря зараза
на низка злоба, на зла омраза
между два братя еднакви, сродни.
Не сейте тия зърна злоплодни!
Каква ли полза за нази, братя,
от таз неправда, от тез проклятия?
Ако се в нази вгнезди раздорът,
скръбта е наша, а ваш позорът.
Но аз ви питам — на що роптайте?
Със кой народ се вий днес ругайте?
От кой народ се срамите вие,
та сте решили да се убие?
Не от тогос ли, кой в път ви вкара,
кому дължите писмо и вяра?

От тоз народ ли, кой в старо време
бе слава, гордост на славско племе?
Дали не може със вас наравно
да се пофали с минало славно?
Но ако вий се гордейте главно
със Милутина и с крал Душана,
то той пък има юнак Карана
и Симеона, и Самуила,
и три Асеня — деди-светила,
със памет славна, със памет мила —

.....
Карпати голи! Поля дакийски!
Гори балкански, гори тракийски!
Ти, Черно, Бяло и Синьо море,
и ти о, слънце, що грейш отгоре,
вий, паметници на вековете,
защита наша сега станете!

Петстотин годин вериги тежки!
Петстотин годин сѐ сѝн мъртвешки!
Заря-надежда не бе остала,
над нас бе мрачност, под нас провала;
под два тирана жестоки, люти
търпяхме мълком беди нечути.
Ръка отнийде не се подаде
из тая пропаст да ни извади.
Стоехме ние на тоз свят бели,
а всякой знайше, че сме умрели,
или не знайше, че сме живели. . .

Но искра светла сред туй мъртвило
във дън сърца ни се беше скрила.
Под пепелта се жарът таеше —

и върху гроба живот цъфтеше.
Кръвта, що друг път била в деди ни,
и днеска гордо завря в гърди ни.
Идея чудна зарад свобода
възкръсна веќе, изгря в народа.
Но що аз казвам? . . . Нас, нас обиждат!
Да ни представят за подли ищат!
Уви! Забвене и мрак покриват
светите кости, що днес почиват
в полята славни, там във Елада,¹
и подвиг светъл нема награда.
И пак, когато от зла робия
да се избави, скокна Сърбия,
какви юнаци от нашта рода
паднаха тамо зарад свобода!
От тяхно име, що мрак потули,
за нази само оставят хули.

Но що да ходя така далече
подпор да търся за моите речи
и ответ славен на зли обиди?
Кръвта се йоще в Балкана види,
скалите йоще са почервени,
горите йоще са нажалени,
душите тамо и днеска бродят
на тез, що мряха зарад народът!
Хаджи Димитре, стани из гроба,
де падна мъртъв заради роба.
Повикай твоите момци отбрани,
кажи нам твоите дълбоки рани!
О вий, долища, вий, пушинаци,
къде деняхте таквиз юнаци?

¹ Българите, взели участие в Заверата.

Младежи буйни, сега станете
и вашта храброст сами явете!
И тез, които ви вас убиха,
с каква цена ви кръвта купиха?
Кажете колко паднаха турци
под ваший удар?

О панагюрци!

Кой глас ви мощен на бунт повика?

О, Ботев храбри, душа велика!
Къде се скиташ с момците твои?
В кои долини? В кои усои?
Дали там, дето Витоша вене?
Ил там, де Янтра тъжовно стене?¹
Или ти падна във бой ужасен,
във кръв душманска, кат лъв оквасен,
с чело сърдито, с угроза люта?
Но де духът ти сега се лута?
Кои долини, кои балкани
той пълни днеска със плач, стенанье?
Дали се вие над село родно,
де бистра Тъжа тъжи безплодно?
Дет твойта майка тъй жално пела
и три години е сина кяела?
Или печален и безнадежен
на връх Юмрючал² — висок и снежен —
е той застанал и мълком гледа
как турчин губи балкански чеда?

¹ По времето, когато се пишеше това, мътни слухове се носеха за Ботева, уж че бил жив още и че се скитал с дружината си по тия места.

² Планински връх над Калофер.

Стани, о Ботев, и разсърди се!
И ти, Балканьо! я намръщи се
и с вихри, бури ведно ревнете
и гръмогласно така кажете:
народ, кой дава таквиз герон,
не подъл, низък, а храбър той е!
Язици лоши тогаз ще мълкнат,
клевети зловни ще в миг заглъхнат.

Младежи, братя! Къде вървите?
С такава жаркост къде летите?
Нали в Сърбия? Нали на боя,
де има лаври зарад героя,
та там да паднат, о братя прости,
и вашта младост, и ваште кости?
Аз знам, че с храброст сте род имотен,
че вий не знайте ни бяг срамотен,
ни страх, ни подлост във бой опасни
(куражът грей ви на чела ясни);
че ако вий се с куршум раните,
то не отзади, а сè в гърдите;
аз знам що има да изтърпите,
че вместо братски да ви обнемат,
с горчиви думи ще ви приемат,
че без награда ще да останат
и ваште жертви и... вашта памет.
Но смелост, братя, и с твърда вяра
вървете, дето дългът ви кара,
във братски подвиг вий дял земете
и името ни от срам спасете!
Аз вам желая сполука славна
във таз ужасна борба неравна.
Дано делото велико, свето —
коє почнахме и за което

тез жертви стават, таз кръв се лее,
с успех най-бляскав да се венчее.

И скоро, знам аз, кат зрак небесни
светата правда ще пак да блесне,
ще се разкъсат интриги грозни,
ще се разкрият вси мрачни козни
и зли кроежи, и бедни чувства,
що гонят сляпо идея пуста,
и съд по-честен ще се направи
над тез, що днеска скръбта ги дави
и мълком слушат псувни гнуснави.

31 август 1876

БОЯТ ПРИ ГРЕДЕТИН

НА 16 СЕПТЕМВРИ 1876, В СЪРБИЯ

Гордей се, мой народе мрачни,
сълзите си отрий сега:
имал си синове юначни.
Гърми, о, Стара планина!

Марицо! Янтро! Вий, потоци,
менете в песен ваший стон!
Да пеят птички, водоскоци,
да пее целий небосклон!

За пръв път бистрата Морава
съзира горд, юнашки бой

и българинът там със слава
се бий и пада кат герой!

Той там яви, че за свобода
да умре винаги й пръв —
и тъй позора от народа
уми го с буйната си кръв!

Ах, вижте тез момци крилати
как тичат храбро към врагът
всред град куршуми и гранати,
веред гръм и прах, и дим, и смрът.

О, слава вам, юнаци млади,
че вий умряхте с вик: напред!
Че никакви беда, прегради
не спряха вашия полет!

Вий паднахте с кураж и слава
във най-цветущата си връст,
вий паднахте с надежда здрава
в успеха на светия кръст.

Вий паднахте! Но не затъна
и вашта памет!... О, борци!
Смъртта отрано ви пожъна,
а вий пожънахте венци!

Учудена Морава дума:
— Та кой бе този върл юнак?!
— Туй бяха внуците на Крума —
пришъпна й кървавият бряг!

20 септември 1876

П Р И М О Р А В А

Гръм ли екне от небето,
буря страшна ли реве,
или пука се полето
при моравски брегове?

Не, но слени помежду си
всред огън и дим, и вик,
сърби, българи и руси
с турчин бяхтат се кръвник!

С мисъл ясна за свобода,
с вяра в братския съюз,
там кръвта си три народа
леят под светия кръст.

Борят се! Борба опасна!
Гърди с гърди, меч със меч
и смъртта върлува бясна
в тоз убийствения сеч.

Облак тъмен се зададе —
сган поганци, вай, безчет!
Но славянски момци млади
викат яростно: Напред!

Бой почна се безпощаден,
бой отчаян, бой сърдит:
тигър скача кръвожаден,
лъвът реве страховит.

.

Утро. Лъскава зората
се усмива на възток.
Тихо шумоли гората
и там бистрия поток.

Върху ръта окървавен
стоят безброй телеса:
вчера бой е бил тук славен,
бой, изпълнен с чудеса.

Сърби, българи и руси
в кръв оквасени лежат
и разделят помежду си
една слава, една смрът.

И Вит, и Дон, и Морава
през далекий небосклон
поздравляват се тогава,
братски пращат си поклон!

ВЕКЪТ!

O tempora, o mores!

I

Млъкнете вие, бедни фалители на века,
във който назовахте свободен човека;
млъкнете с вашта правда, свобода и прогрес,
безумия, с които глушихте ни до днес!
Със нас се не ругайте! От срам се зачервете.

Защо тоз век нищожен велик го вий зовете?
Дали, че в него няма ни робство, ни разврат?
Дали, че ни обсипва със мир и благодат?
Или... че днес изново епохата настана,
която бе видяла Атила, Тамерлана?

II

От Дунава до Охрид, до Бялото море —
един народ нещастен под тежко иго мре!
В гори, в поля, в колиби, в долини и в балкаки
днес видиш само ужас и чуйш едно риданье.
Навред тирани, тигри зли, лакоми за стръв.
И слабите убити, и робите във кръв!
Села иззапустели, градища разрушени,
развалини димещи и черкви осквернени.
И челяди безбройни, без покрив и без хлеб,
кои от мраз треперят и мрат от глад свиреп.
Момците на бесила, девойките в хареми —
и плачове, и мъки, и ужаси големи!

.....
Ах, вижте тая майка как плаче и пищи!
И стиска си детето на своите гърди,
и от убийци грозни, от острите им саби
се мъчи да го брани със своите ръце слаби,
и дор не пада мъртва под удари безчет,
не пуца от гърди си любимий си предмет.
Тогава те го грабват, на сабите натикват,
подмятат го нагоре и диво се провикват
и тѣй, като празнуват със кървавий си лов,
бесовски песни пеят и тичат за по-нов!

Но вижте таз девица разплакана и тези
обръжени, гнуснави, запенени черкези...

Как тя се моли, вика с уплашено лице
и тегли се да бяга от зверски им ръце.

.....
Каква достойна гледка! Отпреде и отзади —
вред видиш мърши гнили и трупове грамади,
и членове човешки, разсени без разбор —
останки страховити от тоя страшен мор.
На, тук ръка паднала, там мънинко краченце
или главичка руса на някое детенце;
а татък — в кал се ваят оглозгани глави
и дрехи женски, гнили и лъскави коси. . .
(Това да се опише, ах, нивга не могло би!)
Тук майки в кръв залени, с разтворени утроби,
там — старци се тръзнали при скълцани деца
и юноши зелени с прободени сърца. . .
А между тях се лутат рой врани, орли, псета,
кат на една трапеза ужасна и проклетат!
И до предел най-краен да стигне мерзостта,
убийците се кълчат, играят по кръвта!

III

Какъв е тоз век страшен? Какви са тез години,
в кои дела такива се вършат пред очи ни?
В кои тиранът волно играй с огън и с меч
и цял народ се треби чрез най-ужасен сеч?
Каква е таз Европа, с човещина прочута,
и зрителка спокойна на таз картина люта,
коя не ще да викне със глас неустрашим:
Махнете се, диваци! Не щем да ви търпим!
Но не! . . . Това не бива! В това се тя не меси,
че то не иде никак на нейни интереси
и тя желай да пази тоз стар и гнили трон,
кой сявга е смущавал възточний небосклон.

За нея робът твар е по-долна и от скота,
когото пазят, милват, че той влече хамота,
че мрем или живеем — за нея сѐ едно,
като че част не правим от нейното тело!
И нашта борба люта със тоя род на злото —
петно на нашто време и срам на обществото —
в Европа не повдига ни скръб, ни жал, ни гнев—
ах, ний сме гладьатори, които й правят кеф!

IV

Да, взех да мисля вече, че принципи човешки
не са освен досадни измислици глупешки,
че правда, братство, обич — едни са басни тук,
че думата свобода е само празен звук,
че милостта е глупост, че господ е металът,
кому се всички кланят, боят и свещи палът,
че злото се не махва чрез никакъв способ,
че силний сѐ тиран е и слабий сѐ е роб;
че таз цивилизация, че това християнство
не са освен измама, лъжа и шарлатанство;
насилството е правда и мерзостта е слава,
че нищо си нагона под свода неменява:
змията сѐ е люта и Каин — сѐ кръвник,
и човекът сѐ е човек до този миг!

V

Но, музо възмутена, спри таз присъда страшна!
Тя може би е права, а може би и грешна.
При всичко, че е грозен и мрачен наший век,
но правдата във него не е досущ без ек.
С порои кръв оквасен и пълен с картини страшни,
с позор, разврат, кланета, войни, вражди всегдашни,

той, колкото да бъде чудовищен и чер,
на проблески от доблест сѐ дава ни пример.
И ако съществуват на туй нещастно време
и гении на злото, и извѣрги големи,
каквито са например: зловещий Елиот¹,
Дизраели и Дерби — и всичкият им род,
с кръвта Христова който се някога накапа,
и ватиканский идол, чудовищний Рим-папа²,
съюзник на корана! — то има мъже днес
венец на човека, на времето ни чест.
Тъй Ръсел благородни, на слабите бранител,
и славний Гарибалди, на робите любител,
които не един път вдигнаха своя глас,
ужасен за тирана и сладостен за нас;
Странгфорд и Брайт, и Гладстон, Фарлей, Хюго поетът
и други там подобни, що кат лампади светът
във мрачината обща на деветнайстий век,
приятели и братя на страждущий човек.

VI

Но що е тоз век? Що е? Век чуден, в който злото
празнува и се бори победно със доброто,
епоха, що робството не може да търпи,
а пък тиран ѝ трябва мирът да се крепи!
Противоречье! . . . Сцена на светли революций,
на мир, прогрес, свобода и на башибозуци! . . .
Де кръст и полумесец цалуват се без срам,
де Пий на Мохамеда кади му тимиян,

¹ Тогавашият английски посланик-туркофил в Цариград,
който се застъпяше за турците.

² Папата бе приветствувал султана за победата му над Сърбия.

де гъркът, син Канарев¹ и внук на Милтиада,
пече сами си братя, под знака на Мурада,
де мравката се пази и волът се не бий,
а цял народ оставят тиран да го затрий!

12 септември 1876

НА ЛЕДИ СТРАНГФОРД²

В тежки часове, несподни
за народа ни злочест,
пълна с чувства благородни —
идеш ни на помощ днес.

Идеш да дадеш утеха
на разбитите сърца,
на тез, що са голи — дреха,
хляб — на гладните деца.

С милост нежна във сърцето,
с дума блага на уста
балсам да лейш навред, дето
се намира жалостта.

Чест на тебе, леди славна!
Милозлива, кат жена,
ти по доблест нямаш равна,
по сърдечна добрина.

¹ Канарис — един от главните воеводи гръцки през гръцката борба за независимост.

² Съпруга на горещия българолюбец лорд Странгфорд, дошла в България след потъпкването на Априлското въстание да раздава помощи на озолчестените българи.

Да, че всичко ти отласна:
блясък, мир, живот такъв,
и дойде в страна нещастна,
пълна с плач и дим, и кръв!

И на тоя, що се вайка,
ти утеха се избра,
на сирачетата — майка,
на вдовиците — сестра.

На Странгфорда наш делото
ти прегърна го с любов,
ти обади ни се в злото,
чу печалния ни зов.

И като почете строго
паметта на твой съпруг,
ти обикна йощ по-много
тези, що любил он тук.

Леди, той бе наш бранител,
стълп на наште правдини;
ти си ангел-утешител
в най-злочестите ни дни!

Гостенко! Бъди честита!
В теб сюрмаха тоя път
има помощ и защита —
ти доказва на светът,

че във тоя век ужасни,
век на подлост, злоба, срам,
чувства светли и прекрасни
греят йоще сам и там;

че ак някой сълзи рони,
има кой да ги суши,
че ак има зли демони,
бдят и ангелски души.

Следвай подвига си красни!
Ах, разливай милостта!
И на хил-ди нещастни
ти услаждай горестта!

Всички, що от мраз треперят,
що гладуват, що търпят,
ти направй да намерят
в тебе майка тоя път!

И във всички хижи скромни,
и под всеки беден свод
да се слави, да се помни
вечно името Странгфорд!

19 септември 1876

БУНТЪТ

(В памет на погиналите за свободата)

I

Загинахте отрано, о мили братя мои,
под ударите злобни на нашата съдба;
но вий умряхте честно, умряхте кат герои
за вяра, за свобода в неравната борба.

Надежди, пролет, младост — вий нищо не щадихте,
принесохте се жертва за милия си род,
с кръвта си благородна земята оросихте,
която бе росена със сълзи и със пот.

О, дни за памет вечна! О, страшно потресенье,
кога помисли робът, убит, отчаян, клет,

че веч часът удари за бунт, за отмъщение,
и страх, възторг, надежди изпълниха навред!

Кога на бой свещени повикахте народа,
народа с кръст натварен, в вериги окован
и кат дигнахте лъва и викахте: «Свобода!» —
сблъскахте се геройски при стария Балкан!

Каква бе тази ярост и тоз ентузиазъм!
След туй мълчанье глухо, такъва бурен глас!
Тиранът потрепера от ужас неизказан,
като злодей дочакал предсмъртния си час!

Смая се цял свят, чу се: «България вѣстава!»
Гори, поля екнаха, зафана страшен бой:
Раковски се пробуди във гроба си тогава.
и лют хаджи Димитър потърси меча свой!

II

Но де са ваште неми и жалостни гробове —
там, дето днес почива измъчений ви прах,
там, де смъртта жестока тъй млади ви зарови,
защото я срещнахте — и гордо, и без страх?

Покрива ли ги мрамор, надписан с имена ви?
Окичват ли ги венци? Окичва ли ги чест?
И някой глас любезен услажда ли съня ви?
Прихожда ли там някой да рони сълзи днес?

Но що да питам вази? Да питам тез усон,
да питам тез полета, наквасени с кръвта,
да питам планините и бурните порои
и на селата пусти да питам пепелта!

Умряхте вие, братя, от удари кръвнишки!
Смаза ви на тирана свирепият напор;
и глад, и смърт, и рани, и венци мъченишки,
вий всичко днес приехте, освен един позор.

III

ВОЛОВ

Бухти пенлива Янтра, из брегове изскача,
издига, сваля, пляска тя мътни си вълни
и камъне търкаля, и дъбове отвлача,
широка и сърдита реве и се пени.

Преследвани упорно със вик, угрози страшни
от орда побесняла, от варварин жесток,
троицата другари¹ ранени, гладни, прашни
пристигат премалели при буйния поток.

И гледат безнадеждно и с потъмнели очи
потерята, че иде, кат вихър, с яд и с гнев,
и Янтрата отпреде като се лей, клокочи. . .
И видят нейна буйност, и слушат нейний рев!

Минутата е страшна, кат мълния, кат трясък.
Черкезите са диви. . . Черкезите търчът!
И техний вик се слива със Янтриния плясък.
Отзад позор, бесило, отпреде — ад и смърт!

«Другари — дума Волов, — не трябва да треперим,
съдбата ни горчива дойде на помощ нам,
във таз река ний можем спасенье да намерим:
във нея няма робство, във нея няма срам!»

И трите храбри момци, по дух, по клетва братя,
пристъпиха печално към мътните вълни
и Янтра ги прегръща във хладни си обятия,
и пак бухти и пляска — и ядно се пени. . .

¹ Волов, Икономов и Стоянов.

ВИСЛЕЦ

Вислец! Долино пуста! Долино с кръв облета!
Безгласна очевидко на тоз нещастен бой;
на толкова надежди ти, гробницo проклета,
ти, ямо, що погълна най-първия герой!

Кажи, във мрака нощний, кога се все потае,
когато дреме звярът и вятърът мълчи,
видвала ли си тука дух някой да блуждае,
и гроба си да търси и жално да фучи?

Борбата беше люта, екнала бе природа.
И турчинът, и хъшът се квасеха със кръв,
едина за тирана, а другий — за свобода,
едина — пръв по броя, а тоз — по храброст пръв.

Балканът с гръм бе пълен, въздухът с дим претварен.
Ехтят скалите диви от яростния бой.

Внезапно сред ехтежа куршум писна коварен
и пада кървав Ботев, балканският герой!

Падна! И взор му огнен угаснал се претвори,
лицето му увехна, бега му хубостта.
Той пак откри клепачи, зина да проговори
и думата замръзна на ледни му уста.

И думата не чу се. . . Що ли бе щял да каже?
Дали това било е последният му стон?

Дали той своята мъка искал е да изкаже?
Или туй беше «с б о г о м» на родний небосклон?

Или е щял да викне съдбата да проклина,
без време че издъхва в юнашката си връст,
ил щял е да превърчи на скръбна си дружина
и страшната си клетва, и страшната си мъст?

¹ Твърдеше се, когато се пишеше това стихотворение, че Ботев е загинал при Вислец.

Загина той, издъхна, убит посред Балкана!
На думата си мъжка остана верен той:
в борба живя със мрака, със злото и с тирана
и пак в борба загина под пряпореца свой.

V

Какви безценни жертви и жертви безполезни!
Какви надежди скъпи угаснаха тоз път!
Какви народни сили! . . . Какви души железни,
какви сърца горещи престаха да туптът!

Тук Ботев, там Бенковски залени в кръв издъхват
и Каблешков и Волон умират с горда скръб,
и толкоз мъже силни в гробовете заглъхват,
и толкоз отбор момци — свалени като с сръп!

Но що би могъл робът, под зверски нокте давен,
с безсилната си ярост и с голи си ръце?
Той «помощ» викна слабо. . . видя се сам, оставен,
и леден мраз обхвана кипналото сърце! . . .

Тогава чувам вопли! . . . Настава страхотия
и орди азиатски. . . О, ужаси! О, срам!
Грабеж и мор, и писък! И цяла България,
удавена във кърви, обгърната от плам!

И гледам гледки адски: жени, деца изклани,
юнаците във гроба, девойките във плян,
и тамо в небесата, кат символ на страдание,
бесилото, де Левски виси във кръв облян!

VI

Уви! Но таз кръв буйна, проляна за народа —
тя трябваше да рукне из нашите гърди,
защото ние ищем не робство, а свобода,
защото ищем края на нашите беди!

Защото трябва вече да счупим тез окови
и чашата последна с търпение да изпийм,
за красната свобода да бъдем готови —
срама си ние трябва с кръвта си да умийм!

Защото тя пониква из кървави долини,
че слънцето изгрява из пламналий възток,
Елада бе пустиня, Сърбия — развалини,
когато идеалът сбъдна им се висок.

И ний ще се избавим от тоз тиран ужасни,
защото сме убити от страшната съдба,
защото ний сме млади и буйни, и нещасти,
и гладни за свобода, и силни за борба!

Да, ний ще се избавим от тез вериги гадин!
Защото в нас идея небесна взе да грей,
защото във души ни духът се крие ядни
на тия, що умряха Българя да живеи!

9 декември 1876

РУСИЯ!

I

Бях малък аз, но йоще помна:
във стаята ни бедна, скромна
висеше образ завехтел
до божата света икона.
Над него имаше корона,
под него пък — двуглав орел¹.

¹ Образът на императора Николай I.

И често майка ми тогази
ме вдигаше да видя ази
отблизо тоз лик свят и стар
и нежно думаше ми: чадо,
цалуни тоя хубав дядо,
цалуни българския цар!

И оттогаз го аз обикнах.
Кога на възраст попристигнах,
от моя тейко аз узнах,
че руский цар родей се с нази,
че турците той гони, мрази,
че той ще ни спаси от тях.

Кога ни псуваше тиранът,
«московци!» — викаше ни с гняв. —
Разбрах, че тейко беше прав.
И вярвах, че да ни отбранат,
ще фръкнат бърже къмто нас,
сѣ колчем плачехме със глас.

II

И тъй отрано с таз идея,
с таз вяра фанах да живея.
И чакам аз за мѣст готов,
и целият народ ми чака
кога в теглото и във мрака
ще чуем руский силен зов.

И чакаме. . . тъй както роба
на мъки си последний час,
тъй както Лазар чака в гроба
да чуй гласа на своя Спас!

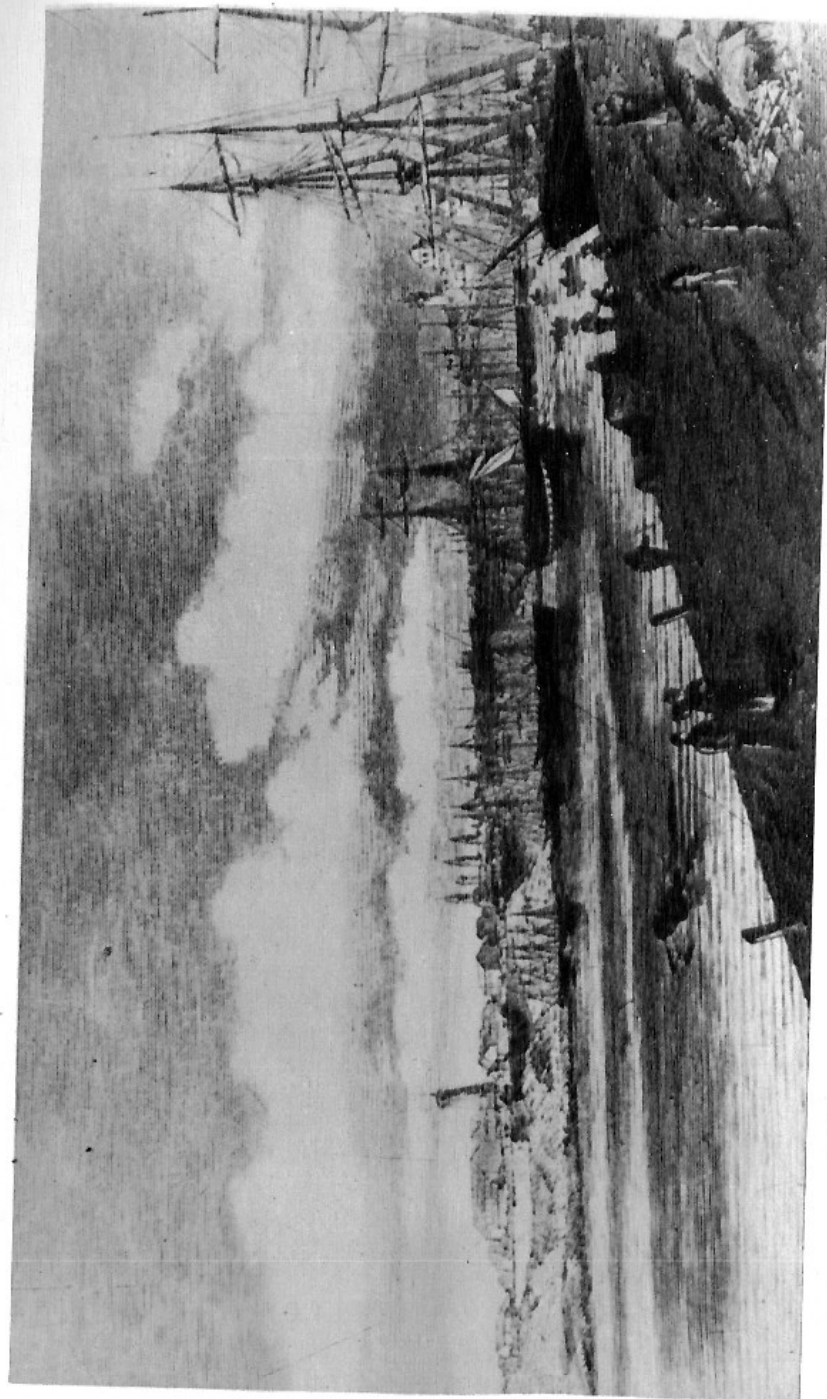
Навред, де чуват се въздишки,
 де сълзи ронят се вдовишки,
 де тежки желяза дрънчат
 и дето кървите течат,
 и дето има мъченици,
 и обезчестени девици,
 и бедни, голи сироти,
 и окървавени бащи,
 и черкви, села развалени,
 и пълни с кокали полени —
 при Тунджа, Тимок и при Вит;
 вред, дето робът жаловит
 към Север горестно поглежда,
 вред, дето грей една надежда,
 вред, дето пълно е с тъга,
 навред по всички България,
 една се дума чуй сега,
 един стон, един глас: Р у с и я!

III

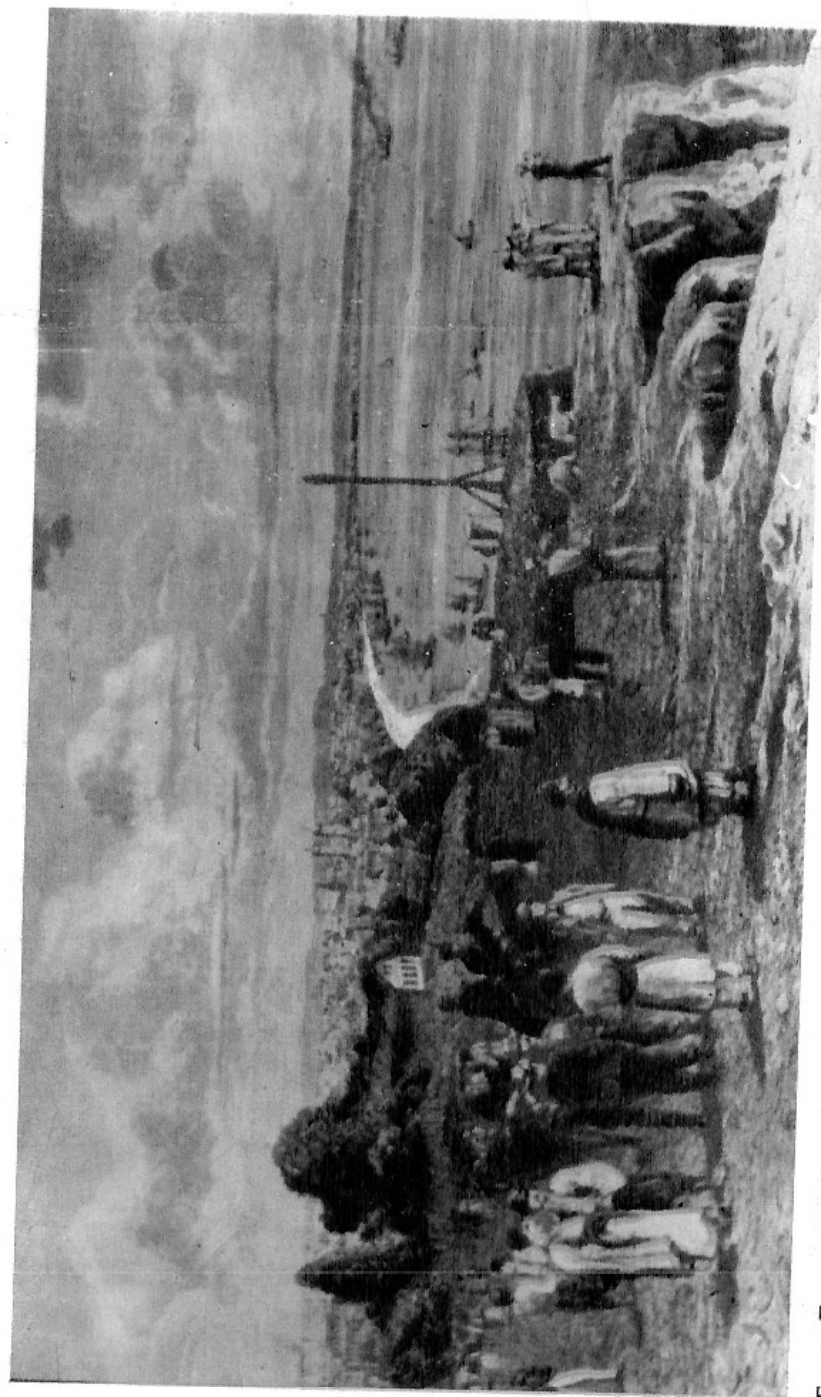
Русия! Колко ни плени
 туй име свято, родно, мило!
 То в мрака бива нам светило,
 надежда — в нашите злини!

То спомня ни, че ний кога сме
 забравени от целий свят,
 любов, що никога не гасне,
 за нази бди с най-сладък свят.

Русия! Таз земя велика
 по шир, по брой, по сила! Тя

Браила. Гравюра от 1878 г.

Галац. Гравюра от 1877 г.

с небето има си прилика
и само с руската душа!

Там, там молбите ни се чуват
и в днешния печален час
сърца сѐ братски се вълнуват
осемдесет милиона с нас!

IV

О, скоро нам ще се протегне
могъща, силна братска длан
и кръв поганска пак ще текне,
и пак ще гръмне стар Балкан!
Че царят волята си ясно
яви в свещената Москва
и през уста му едногласно
Русия цяла хортува:
«Решил съм, каже, да избава
от робство братята ни днес —
това дългът ми повелява.
Това го иска руска чест.
Ще гледам с мирен начин ази
да стигна таз свещена цел,
но не сполуча ли — тогази
ще вдигна руския орел.
В такъва случай се надея,
че всяк от вас ще бъде пръв
за таз великата идея
да жертвува имот и кръв!»

И от далечната Камчатка
дори до финските моря,

една светкавица засвятка,
един разчу се вик: Урра!

V

О, здравствуй-ти, Русно мощна,
светът трепна от твоя глас,
скокни, царице полунощна,
зовем те ний, ела към нас!
България сега те вика.
Часът настана: твой завет
и твойта мисия велика
да ги изпълниш в тоя свет!

Затуй си ти прочута, славна
и друга нямаш с тебе равна;
затуй обфащаш полувет —
царства, народи, океани,
и нямаш изглед, край и чет;
затуй те бог до днес отбрани
от толкова беди, душмани;
затуй можа да съкрушиш
Мамая-хан и Бонапарта,
затуй врага си ти страшиш,
кога те гледа и на карта,
затуй зовеш се ти С в е т а,
затуй те любим кат баща
и чакаме като месия:

затуй си ти Р у с и я !

22 ноември 1876

ЗАТОЧЕНИЦИ В АЗИЯ

Като гаснем, като чезнем,
може скоро в гробен мраз
неоплакани да слезнем:
боже, забрави ни нас!

Забрави ни! . . . Но те просим,
България съжали
и тоз кръст, що ние носим,
ти от нея го свали.

ПОЛЕТ

Poètes sacrés, échevélés, sublimes,
Allez et repandez vos âmes sur les cimes.
Dans le désert pieux où l'esprit se recueille,
Dans le bocage ombrageux qui tombe feuille à feuille.
V. Hugo

Да бягам веч оттука, печални ми са дните.
Челото ми увехна от скърби ядовити,
от мъки, теготи.
Ей, всичко ми се види и пусто, и омразно,
от светло вдъхновение сърцето ми е празно,
от пламенни мечти.

Отде да черпя сила и ново, живо чувство,
наоколо е подлост, престорки и изкуство,
и яростен разврат.

Сърцата тук са пусти, лицата тук се пишат,
лицата носят маски, цветята не миришат,
цветята са от плат.

Ще бягам вече аз от тоя град коварен,
де взорът ми не види ни изток лъчезарен,
ни горски върхове;
де страстите върлуват и егонизми диви
и де те окръжават приятели фалшиви
и подли врагове.

Веч искам мир да найда и всичко да забрава.
О, дайте ми свобода ил някоя дъбрава,
ил дол усамотен,
та тамо да подишам безгрижен и на воля,
с цветята ще приказвам, на бога ще се моля,
ще пея вдъхновен.

Ще пея, както бардът,кой скрит от поглед хорски,
си пейше по скалите, при бреговете морски,
и тоя мил напев,
и тия звуци чудни на лирата му сгряна
се сливаха с зефира, с шума на океана
и с бурний горски рев.

О, планини свещени, о, вий, гори балкански,
вий, стари исполини, вий, зидове гигантски
под синий небосклон!

Към вас сега духът ми стремително се носи,
към вашите глави снежни, де вий орел гнездо си
и духа аквилон!

Желал бих аз да фръкна и къмто вас да дода.
във вашите обятия, във вашата природа

със прелести безброй,
де изворите клочат из пъстрите морави,
де славените пеят из тъмните дъбрави,
де царствува покой;

де здравец, смин и люляк в усоните миришат,
де елените припкат, зефирите въздишат
из гъстите гори;
де чуй се водопадът, де злобата се губи,
де всичко се сговаря, цалува се и люби:
врабци, листа, зари.

Де хубаво е зиме и чудно е на пролет;
де нравите са чисти, де плачат и се молят
разбитите сърца;
де птичките са волни, горите по-зелени,
небето по-светливо, момите по-засмени
от рози след дъжда;

де над скалите диви, що с молнийте се бият,
дене орли се носят, а ношем пък се вият
блудящите души;
де и в самите бури и дивости, и грубост
се крий очарование, поезия и хубост
за нашите очи!

1876 г. Букурещ

ПРОЛЕТ

Сладко вече греят
пролетни зари,
миризми се леят
и зефири веят
в младите гори.

Реки зашумяват,
в пресните тревы
животинки шават
и цветя подават
своите глави.

В гори шумни, гъсти
птичките цвърчат,
по пашите тлъсти
агънца чевръсти
блеят и търчат.

Пъстри пеперуди
лутат се навред;
мравката се труди,
пчелите кат луди
тичат зарад мед!

Щъркелът се връща
от чужди страни,
ляствичката съща
в ланската си къща
пак се настани.

Естеството цяло
веке се засмя:
всичко оживяло,
всичко е запяло —
небе и земя.

Върхът на Балкана
йоще се белей
в зимна си премяна:
там бучи бурана,
тамо мраз владей!

Но и в тез промежди
там, из буйний сняг,
цветя ще съзреш ти,
кат наште надежди
изникнали пак!

8 април 1877

ИЗБАВЛЕНИЕ

ТОПЪТ ЗАЕХТЯ!

Мрачни планините,
мрачен е светът,
ужас по горите,
по полята смърт.

Майка вика: боже!

Синът вика: вай!

Мъките ни лоши
ще ли имат край?

Братя! Туй страданье
ще да се скрати:
скоро ще зафане
топът да ехти!

Вдовината гледа
кръвавий си син,
как е жална, бледа —
беше ѝ един.

Изведнъж тя става,
кълне небеса,
страшен вик издава,
скубе си коса!

Майко, за тез рани
друг ще отмъсти:
скоро ще зафане
топът да ехти!

В тъмните тъмници
стоят сбраи вкуп.
Горко вам, клетници,
мязате на труп!

Кашлят гърди мъжки,
бърчат се лица,
чуват се въздишки,
дрънкат железа.

Братя, на душмани
бог ще заплати!
Скоро ще зафане
топът да ехти!

Скитаме се ние
по чуждия край,
младостта ни гние,
душа мир не знай.

Тук ни хулят, гонят,
търпим глад и мраз,
тамо сълзи ронят
майките за нас.

Докога изгнанье?
Докога беди?
Ах, кога ще фане
топът да ехти?

Чака, чака роба
дано да съзре,
старецът при гроба
не иска да мре.

В миг, по воля божа,
Север затреща,
робът грабва ножа,
всичко закипя.

И старий се люшна,
радостно умря,
като си прошушна:
топът загърмя.

Април 1878

ОДА НА ИМПЕРАТОРА АЛЕКСАНДРА II

(По случай на първия му триумфален вход в Букурещ)

Ц а р ю!

Днес, като в земя ни
идеш с слави и с гърмеж,
та на грозните тирани
удар грозен да дадеш:

днес, като въз нас сияе
твойто царствено лице
и от радост веч играе
всяко българско сърце;

днес, като във тебе видим
нашите сбъднати мечти
и ще скоро да съзидим
храм над вражите кости;

като майка развълнуван
и незлобен кат дете,

ида и теб принос струвам
тез трептещи стихове.

Знам, че твоята лъчезарност
да опиша нямам мощ
и такава благодарност
да изкажа слаб съм йощ;

знам, че бледно ще възпея
хубостта на тоя час,
че за тая епопея
трябва Омир, Пушкин, Тас;

ала как ли да немея
при възторг такъв голям?
Аз реших да го излея
както мога, както знам.

Тъй, кога на изток пресен
слънцето от горский връх
яви своя лик небесен —
птичето го среща с песен,
а цветето — с дъх!

I

Защо племената учудени тръпнат?
Каква вест голяма смути ги сега?
Коя слава думат, чие име шъпнат
днес всичките уста и всички сърца?

За първи път иде към тия брежища
такъв монарх славен, с такваз славна цел,
за пръв път в небето, в простора се вижда
тъй гордо да фърка двуглавий орел;

за пръв път вселената смаяна гледа
един цар да тича на бой да се бий,
не корист, не слава да дири с победа,
не иго да туря, а да го разбий!

II

Души свети, жални на толкоз девици,
без жал покосени в най-младата връст,
на толкова майки, деца, мъченици,
издъхнали в пламък, умрели на кръст;

вий, ангели тайни, вий, жертви славянски,
що пълните с вопли всяк дол и всяк лес —
сестри упоени, вий, музи балкански,
към вас се обръщам, вдъхнете ме днес!

III

Царю мой! Ти идеш с разкрити обятия,
със твоите герои, със твоите орли,
свободни да сториш горките си братя,
с един мах да смажеш тираните зли.

Ти идеш, кат пръскаш надежди, цар сяен,
и толкоз шум, радост, светлик и заря,
тъй, щото цял изток помисли замаен,
че слънцето тоз път от север изгря!

Да, слънце! Но слънце, що води по себе
трескавици, бури, де правда кипи
и злото наказва, и гнилото треби,
и робски вериги с жара си топи!

да видиш по-скоро там, там през Балкана,
орлите ти бурни на юг да летят,
България волна и смазан тирана —
на толкова жертви да видиш плодът;

да видиш да има потът своята сладост
и майката — щерка, и мъжът — жена,
и черквата — святост, и хижата — радост —
да има свобода и в нашта страна;

накрай — между братя да няма веч делба,
един вожд да имат, един същ олтар
и двайсет народи от Босфор до Елба
да поздравят скоро Славянския цар.

Юни 1877

НИКОЛАЙ НИКОЛАЕВИЧ

I

Нивга пленник не дочака
с повеч радост своя Спас,
нивга майка не заплака
толкоз сладко до тоз час!

Нивга толкоз силно роба
от възторг се не плени,
нито Лазар, кога в гроба
зачу думата: «Стани!»

Както в тоз ден България,
майка жалостна, в беда,
кат на страшна си робия
края чаканий видя.

II

Добре дошъл, княже славни,
с меч обнажен във ръка;
добре дошъл, вождо главни
на най-храбрата войска!

Поздравлявам те със песни,
както славеят денят,
с думи искрени и честни,
от сърцето що текат —

от страна на вси, що плачат,
от вси майки, пълни с жал,
от сюрмахът, от орачът
казвам ти: добре дошал!

III

Не можаха тиран бесни
чужденците да спасът
и със викове несвестни
да отложат божий съд.

Кипна веч света Русия
и двуглавият орел
над сестра ѝ България
се разкрили горд и смел.

Но враг рече: «Туй е глума!»
«Стойте!» — извика Албион.
Царят думата издума
и ти мина Рубикон.

IV

Княже храбрый, ти поведе
тези ратници безброй

къмто слава и победи,
гладни за мъст и за бой.

Една мисъл тях ги сгрява,
една цел ги движи тях
и сам бог им сила дава
на смъртта да гледат с смях.

Ах, за нашто избавление
идат с песни и гърмеж!...
Майко, падни на колене!
Старче! Можеш да умреш!

V

България те посряща
отдалеко с цветове.
И под твоите крила праща
буйните си синове.

Виж ги, те са пълни с младост,
както нашите гори,
на лица им свети радост,
но в душа им яд гори;
и към битката опасна
с песни ще летят без страх,
че борбата е прекрасна
и че царят е със тях.

VI

Скоро в ордите погански
ти ще всееш страх и смърт
и орлите росиянски
към Балкана ще летят.

Там ще наидеш хора прости
и ужасен вид такъв:

по нивята людски кости,
по хълмите черна кръв.

Там ще видиш моите братя
със изсъхнали лица,
но с разгърнати обятия
и със пламенни сърца.

VII

Тогаз над врага уплашен
съд направи лют и бръз,
бъди като буря страшен,
неумолим като Мъст!

Княже! Сам бог придружава
подвига ти тоя час!
На Русия ти дай слава
и свобода дай на нас!

Та при Тунджа, Вит и Струма
волен българин да трай
и детето, щом продума,
твоята слава да познай!

Букурещ, 10 май 1877

ЦАРЯТ В СВИЩОВ

Лей се, Дунаве славянски,
в тия прелестни хълми,
лей се ти, поток гигантски,
лей се, радостно шуми!

Ти от векове тук стенеш,
с кръв и сълзи сѣ залян,
шумиш, пляскаш и се пениш
като свързан великан.

Колко скърби са мръщили
твойто къдраво чело;
колко жертви са покрили
твойто, Дунаве, легло!

Но падна тиранът бесен. . .
Шуми, Дунаве, шуми
и подобно мойта песен
тон по-ясен приеми!

Лей се, влачи под небето
триумфални си вълни,
бързай, кажи на морето
що си видял в тия дни!

Въз бял Дунав се протека
нов и чуден мост
и Свищов омаян чака,
чака славен гост.

Александър самси иде,
наший татко драг,
да посети и да види
българския бряг,

дето паднаха със слава
руски синове,
дето робът волен става
след пет векове;

за да види как честито
народът живеи
и над игото разбито
празнува и пей.

И в града е всичко живо,
всичко е на крак,
всяко сърце е щастливо,
всеки поглед — драг.

От тирана, от злодеят
никой няма страх,
пряпорци се волно веят —
кръстове по тях.

Мъже, жени запъхтени
бързешком вървят,
моми тичат зачервени
и китки държат.

Накрай града едвам сварят
с трепетна душа,
вик се чува: «Царят, царят!»
Ей го, прилетия!

Красен, горделив кат ляндър
в полски цветове,
появи се Александър
всред куп князове.

Гледат, гледат и не верват. . .
Млад, голям и стар
свалят шапки. . . потреперват
пред Северний цар.

Всички сърца затуптяха.
Царят приближи:
всички очи се наляха
с радостни сълзи.

Ала той умилно, даже
гледа ги засмен,
кат че иска да им каже:
Елате към мен!

И народът поздравлява
своя цар велик
и небето заехтява
от радостен вик.

Старците от умиление
ронят сълзи там,
други падат на колене
във възторг голям.

И девойките напети
дават му цветя,
и цалуват му ръцете
малките деца.

И майките там повдигат
рождбите си с жар,
и го сочат, и им викат:
вижте наший цар!

А пък царят, като гледа
как народ милей,
като баща между чеда
тихо сълзи лей.

Август 1877, Свищов

ЮЖНОСЛАВЯНСКА СОЛИДАРНОСТ¹

Приемете мойто чисто, горещо поздравление,
о, внуци на Душана, о, братя наскърбени!²
Вий чувства по-достойни³ явихте къмто нас.
О, вий сте нежни братя, покланям се на вас.
Напразно враговете зарадваха се тайно,
че таз вражда минутна у нас бе нещо трайно,
че тя, като задуши естествения глас,
дълбока, вечна яма ще тури между нас.
Да, ний узнахме вече как толкоз братя клети
изтеглили сте смело на звяра от ноктете.
О, тоя подвиг прави на името ви чест
и тая братска дружба, коя ни веже днес,
коя се запечата със толкоз кръв пролята
в долините моравски, станà ни йощ по-свята!
Светът ви ръкоплесна и господ умилен
над вас благословия изрече тоя ден.

Славянинът разбра веч, след опити горчиви,
че сговорът е сила; че ний не сме щастливи,
когато брат ни плаче, като сме волни ний,
когато той е вързан и в черно робство гний;
че всичко общо нам е, че българи и сърби
една съдбина имат, едни тегла и скърби;
че тях закон върховен ги е сродил и слел,

¹ По случай на изваждането в Белград от сръбските власти на 50-мина българи-бунтовници из парахода «Радецки» в 1876 г. които българи австрийците откарваха да предадат на Турция.

² Наскоро току-що се бе прекратила нещастната за Сърбия война с Турция.

³ През време на самата война сърбите, както е известно, тираха много небратски и враждебно дошлите тям на помощ български доброволци.

един тиран да гонят, една да стигат цел
и в себе си да търсят най-вярната забрана.
Туй грешно равнодушие, тез глупави вражди
отвориха зла пропаст за нашите деди.
Кой знай що би станало, ак таз идея сгряна
би влязла в Симеона, пламнала би в Душана?
Ако да бяха слели тез братски племена,
поцепени, враждебни, без цел, без светлина,
в едно тело велико, под същи знамена?
Съдбината на Изток каква ли днес била би
и силата славянска до кой предел дошла би?
Но техните погрешки да бъдат нам урок.
Единството е сила, разколът е порок,
кой рано или късно към гибел върна води
и силните държави, и слабите народи.
Отвърст обиколени от лоши врагове,
коя ръка ще нази заварди, отърве
от техний удар грозен и злоба нам позната?
Къде да черпим сила и храброст във борбата
освен във наште гърди, освен в самите нас?
Славянска солидарност! Гореща братска связ!
Това да й нашто знаме и нашата девиза!
Туй щит е, който нищо не може го прониза...
Без нея ний сме крехки, кат летни класове,
които се прегъват от всички ветрове;
без нея враговете на нас ще зъби точат,
а с нея ний ще бъдем и силни, и за почит.
Тя нам е крепост здрава, що в всичките борби
ни крупове, ни мълнии не могат я разби.

Декември 1876

РАЗХОДКА ДО БАНЯСА¹

(Посрещането на руските войски)

— Да идем да видим войските на царя!
— Да идем — със радост каза ми другаря.

Тръгнахме. Ден красен. От синия свод
пролетното слънце пръскаше живот
и светлост, и радост по цяла природа.
Из улици градски шумеше народа.
Стигнахме «Шосето»². Април-чародей
всичката си хубост щедро тука лей.
Птички чуруликат в листата зелени,
славеите пеят в страстно упоение
любовни си химни в тъмний дърволяк.
Небето е синьо и въздухът — благ.
В сенките приветни, с накити богати
мяркат се красиви вили и палати,
при зноеве летни приюти на хлад
и на покой весел за охолний свят.
По-далече гледам равнини засмени
и градини полски пъстро насадени,
де българский потен, беден градинар
във мразове, в киши, под слънчовий жар
с земята се бори да наиде прехрана
за жена, за деца и дан за султана...
А зад тях на север в мъглявий простор
се мяркат недвижни и спират ни взор,
с облаци покрити, сините Карпати.

¹ Село на 1/2 час разстояние от Букурещ.

² Дълга сенчеста алея на север от Букурещ.

Поля мене чужди, гори непознати,
цъфтете, цъфтете под тоз небосвод!
Вий пълни сте с хубост; обилни сте с плод,
вам нека се радват, нека ви обичат. . .
Децата ви нека рай да ви наричат. . .
Цъфтете, цъфтете, прекрасни страни!
Но вашият вид ясен не може плени
тогоз, кой е расъл във рая славянски,
тогоз, кой е дишал въздуха балкански.

Мила Българйо! Хубава си ти!
В тебе всичко зрее и всичко цъфти. . .
Твоите долини, чисти, благоплодни,
имат в себе всички прелести природни.
Божата десница щедро награди
с дарове най-скъпи твоите гърди;
плугът, кой те пори, потът, кой те кваси,
даряваш ги щедро, кат майка деца си.
Пътувал съм ази по тебе навред
и навред прекрасен беше твойт глед!
Скитал съм край твойте брегове засмени,
що ги прохлаждава Дунавът студени,
ходил съм при Струма, коя тихо пее,
и в местата, дето Марица се лее;
виждал съм отблизо твоите скали
и твойте балкани, и твойте орли.
Хубава си, земльо, и благословена,
кат градина цветна, кат жена засмена,
всичко в теб е пълно с плод и с благодат,
хълмите ти — с грозде, горите ти — с хлад,
полята ти — с ниви, гърдите ти — с щедрост,
реките ти — с злато, небето ти — с ведрост,
селата ти — с радост, с хора и с моми,

градините — с рози, а те — с миризми:
теб всичко е дала светата природа:

едно само нямаш. . . Ох, нямаш свобода!

«Идат!» Аз стреснах се. От ближния хълм
вятърът принесе топоти и гръм.
Прах гъстък дигна се. Към нази препуска
с припорци развети конницата руска. . .

Аз гледах, аз гледах. Те идеха там!
От радост, вълнение поимах едвам. . .
Сърце ми безумно в гърдите туптеше.
Чувство едно тайно душа ми мрачеше,
тъй как се премрежват нашите очи
утром, кога зърнат първите лучи,
тъй как, кога срещнем на прага си прости
от много години очаквани гости.
Те идеха с песни на врани коне!
(Като че на сватба, а не на клане.)
Русите! Това са, аз си хоротувах,
за кои мечтаех, за кои сънувах,
за кои народът плачеше до днес
и с вяра търпеше страшната си чест;
кой в своите скърби сладко се тешеше
името им само като споменеше,
и всред толкоз мъки, мрежи, изпитни,
нито на миг свойте чувства не мени.
Заветната вяра, дори господ чу го,
едно поколение връчваше на друго;
на кои в ума си, малки йощ деца,
виждахме със трепет мъжките лица;
за които вечер (о, как сладко беше!)

баба ни във къта като ни сбереше,
с разкази чудесни душа ни пленеше.

Те идеха стройно и пееха там.
И тяхната песен, като в някой храм,
се пръскаше гръмко вред под небосвода
и лейше в гърдите мисъл и свобода.

И завчас в ума си, като в лудория,
кървава и страшна видях България,
покрита със рани, покрита с позор,
че вдига ръце си към синий простор!

И кат си представих дългото чернило
и нашто безчестно и скотско теглило,
майчините сълзи, братовата скръб
и на моя татко посинелий гръб. . .
И кат си представих тия мъки черни,
ужаси нечути, ядове безмерни,
игото отвътре и срамът отвън,
Перушица в кърви и Батак в огън;
и като изглеждах тез войни отбрани,
тез конници горди на война призвани
под същото знаме, под същия закон,
от Урал, от Волга, от Двина, от Дон,
борци неуборни, силни и високи,
със сулицы дълги, със шашки широки,
с шапки накривени, с развяна коса,
с радост във очите, с песен на уста;
и кат гледах тия силни ескадрони
улани, хусари, войнствени драгони,
на степите дяца, родени за бой,
волни кат небето, буйни кат порой,
и като помислих, че всичките тия

идат да умират зарад България
и кат си помислих и като гледах
всичко туй — плаках!

Букуреш, юни 1877

ЧЕРНА ГОРА

I

Земя черногорска,
уважавам те.
Земя бедна, горска,
земя туркоборска,
поздравлявам те!

Поздравлявам твоите
голи висоти,
горите, усойте
и във тях героите,
що ги раждаш ти.
Бедна си, безродна,
скръбна си наглед,
дива, непроходна —
ала си свободна
земя в този свет.

Във тебе не блеят
безбройни стада,
рози не виреят,
гроздове не зреят
по твоите бърда.

Златната коприна
в теб не става тя,

кат мойта родина
ти не си градина
пълна със цветя.

Нищо не те кити!
Тук само цъфтят
лаври по скалите,
колкото момите
венци да сплетят!

II

Градове богати
ти ги не владейш,
с монументи злати,
с мраморни палати
ти не се гордейш.

Но всяк връх, уся
и всяка скала
показуват броя
на толкова боя
и славни дела.

Теб те не смръсява
ни тиран, ни роб.
Врагът в теб не влява,
влезне ли — тогава
ти му ставаш гроб.

Турчинът трепери
от ужас, позор,
колчем с теб се мери.
И вечно се пери
снежний Дормитор!¹

¹ Височайши планински връх на границата на Черна гора.

III

Нивга не ще ида
в родната земля
на славний Пелида,
де на Леонида
почива праха —

та с глас тих и жален
да прикажа там
наший бит страдален,
наший бунт печален,
наший яд голям;
защото гласа ми,
ако бъде чут
и из гроба стане
със своето знаме
някой герой лют,
и поглед сърдито
в мене като впий,
с дума гръмовита
той грозно попита:
«Колко бяхте вий?»

IV

Но ти, земя бедна,
на такъв въпрос
няма да си бледна:
да дадеш си вредна
ответ горд и прост.

Ти можеш показва
твоя народ гол
без срам, без омраза,

ти можеш му каза:
«Имам Вучи дол¹,
двайсет Термопили
имам аз до днес!»
И пред твойте сили
би се зачервили
Спарта, Ахилес!

V

Живота ти й жалък.
суров имаш лик,
корав имаш залък! —
но ти, народ малък,
си народ велик!

Букурещ, юни 1877

ЗДРАВСТВУЙТЕ, БРАТУШКИ!

— Мамо, мамо, я ги виж!
— Що е? — Идат, погледни ги. . .
С пушки, с саби. . . — Що стоиш?
Скоро, чедо, поздрави ги!
Тях ги бог прати насам,
да помагат, чедо, нам. —
И детето дава крушки
на солдатите без страх
и креши на тях:
Здравствуйте, братушки!

¹ Местност, в която току-що бяха спечелили черногорците една славна победа над турците (1876 г.)

Генералът, кат орёл,
ескадроните повежда.
А орачът се запрег
и омаян ги изглежда:
чини му се, че е сън. . .
Изведнъж с туптенъе, с звън
приблжиха кат вихрушки.
Той си шапката свали
и ги поздрави:
Здравствуйте, братушки!

Шипка! Шипка! Гръм се чуй.
Гурко мина планините!
Радост, чудо беше туй!
И на Тракия момите
срещат храбрите борци
и покриват със венци
техни глави, коне, пушки. . .
И кат стискат им ръце,
викат от сърце:
Здравствуйте, братушки!

Как са горди тез момци!
Един казак варди, гони
хиляди злодей, крадци —
цели турски легиони.
И народът с лик засмен,
като гледа вече в плен
тия полкове хайдушки,
на казаците добри
тъй благодари:
Здравствуйте, братушки!

Русе, 1878

ЛУИЗА

Прекрасна, лепа е Луиза.
Ти би казал, че бог самси
земята ни да украси
най-милият ангел си хариза.

Очи ѝ, дето страст пламти,
кат южното небе са сини,
на нейни бузи ти се чини,
трендафил румен че цъфти.

Кат нея друга хубавица
едва ли има в тоя свет. . .
Но нивга гордият поет
не ще обикне таз девица.

Кога приказува с устца,
що кичат бели маргарити,
то нейни думи сладовити
омайват всичките сърца.

Във нея греят чувства нежни
и поетически мечти
и пламенно сърце тупти
под тия гърди белоснежни.

Но моя род е странен ней
и мойта родина премила:
тя в други край се е родила,
за други небеса милей.

Тя с хладнокръвие ме слуша,
«България!» кога рече,
кога сълзите ми течат,
тя не скърби и не въздиша. . .

Що думам? Моят скръбен зов
в душа ѝ отзив не намира
и туй, що пълни ме с любов,
тя тайно може би презира!

И нека красна е она
и сини очи нека светат
на бяло лице, но поетът
не ще обикне таз мома,

ЦАРЯТ В БЯЛА¹

Сред селото, на поляна,
гайдата пищи
и хорото се зафана,
буйно се върти,

Моми скачат пременени
с пролетни венци,
до тях с шапки накривени
младите момци.

¹ Всички подробности в това стихотворение са истински.

Пред хоро (каква картина!)
царят е на трон.
В тая весела дружина
весел е и он.

И пред него селци прости
стоят прави там:
царят им дошъл на гости —
празник е голям!

Те се чудят, те ожидат
що ли ще рече!
Доживяха, за да видат
царското лице.

Ала той им дума: «Братци,
седнете и вий!» —
Всички сядат. Всяко сърце
сладко в гърди бий.

Те в ума си бога фалят
и всички наред
си чибучките запалят,
кат пред своя кмет.

Той ги гледа, той ги пита
с глас приветен, тих
и за хора той ги счита,
става равен с них.

И в очи им се набират
сълзи в тоя миг,
и се чудят как разбират
неговът език.

Гайда ручи и момите
скачат, рипат с смях,
и провикват се момците
весело до тях.

И при тия прости хижи,
при тоз весел звук
цар забравя слава, грижи,
трон и Петербург.

А пък селци се подръпнат
и другар с другар
се поглеждат и си шъпнат:
«Колко харен цар!»

Свищов, август 1877

ПОГРЕБЕНИТЕ СОЛДАТИ

Във хладната земя
и тримата сложиха,
в един ги трап зариха.
Почиват те сега
почивка вечна, тиха.

Почиват тоя час
без яд, без шум, без злоба
при пепелта на роба
и никой роден глас
не им смущава гроба.

Над ровката им пръст
се никой не подсети
да бодне китка цвете,
нито за спомен кръст —
над техни кости клетки.

От кой ли край далек
съдбата ги доведе
за бран и за победи,
та в тоя гроб навек
те станаха съседи?

От кой ли небосклон?
Дали от Кавказ славни?
От степите ли травни?
От тихия ли Дон
с вълни дълбоки, равни?

И може би за них
сърца туптят горещи
със грижи и с надежди
под някой покрив тих
и плачат черни вежди.

Баштата е на бой.
А майка на детето
показва юг, небето
и шушне: «Там е той!»
с въздишка на сърцето.

.

Но спят те в хладен сън
безвестни и бездомни,
печални, неми, скромни

и няма кой навън
за тях да си напомни!

Август 1877, Свищов

ГОЛГОТА

I

Войната следва йоще,
опасна, тежка, зла.
Враг врага маломощи;
тук войни, тамо вожди
легнали по поля.

Мъгла над боя плува
и пушките гърмът,
и смърт бесней, върлува,
и жертви си цалува
в ехтежът и в димът;

и кръв ручи гореща
из хиляди гърди,
но воин страх не сеща
и яростно посреща
по-новите беди.

II

А тук — пушкала адски
се влачат и трещът
по улиците градски:

на звяра азиатски
те носят страх и смърт.

Вред суляци казашки.
Вред пушки, щикове.
Тук дрънкат тежки шашки,
там песни чуйш юнашки,
мълви, шум, викове.

Отде са тия войни,
тез редове, тоз рой
от хора неспокойни,
тез припаси безбройни,
таз буря, тоз порой?

Защо се тука сбират
от края на светът,
вълнуват се, умират
и изново извират,
готови пак да мрът?!

Да! Силната Русия
дошла е тоя път,
кат друг един месия,
с кръвта си от робия
да отърве светът.

Гърмежът се пронесе!
Борбата закипя!
Борбата пак възкресе:
тя вчера бе, тя днес е
и утре пак е тя!

Да, таз борба голяма
на средний оня век,

на кръста със исляма,
по-люта, по-упряма
почна се пак със ек!

И силний страна взима
на тоя, кой е слаб,
и падналий поднима,
и рицари пак има
в тоз век бездушен, сляп!

III

Селата изгоряха
по нашата земя,
юнаците измряха,
за нази няма стряха
под тия небеса.

И майките безсилни
паднаха мъртви, ах,
под удари безмилни
дечицата безкрилни
издъхнаха от страх.

Теглила и мъчила
в земята ни растат!
О, майко моя мила!
На страшните бесила
девойките висят!

IV

О, боже! и когато
помислиш отегчен

във кой сме час и лято,
че туй е днес познато,
че става по бял ден;

кога помислиш в себе,
че таз земя без ек
под пепел се погребе,
че тоз народ се треби
във деветнайстий век;

че в тоя миг, додето
един свещен народ
за нашто племе клето
си жертвува сърцето
и своята кръв и пот;

на тия кръволейци,
на тая дива сган,
на тия зли злодейци
самите европейци
им точат ятаган!

Че дор пици покрусен
народът ни в беда,
там някой мъж изкусен,
там някой Джон Бул гнусен
се смее от душа;

че да държат илоти,
да има кой за тях
да гний и да работи,
на хиляди голготи
осъждат ни без страх;

то ти се питаш жално:
в тоз блясък и прогрес,
в туй време тъй похвално
защо сърцето й кално
и правдата без чест?

Две хиляди години
сѐ робство, сѐ разврат!
Светът във подлост гине,
напред не щя да мине —
сѐ удря нанаяд!

Светът е във зараза!
Да, она гений свят,
кой нявга без омраза
«Обичайте се!» каза,
ох, йоще е разпят!

Свищов, септември 1877

НЕ ВЪЗДИШАЙ!

Не въздишай, не наричай,
не плачи за него ти,
сълзи от мен не извличай
и душа ми не мъти!

Зная ази: той загина
с мъченически конец —
че тоз свят ми е чужбина
и че нямам веч отец.

Що не бе жив, за да гледа,
да се радува със нас
на таз хубава победа,
на тоз хубавия час!

Но умря той сред Балкана
без надежда, без лучи
и със вяра разлюляна,
и с отворени очи,

без да има кому тамо
своята скръб да предаде,
без да има кой снага му
с гроб студен да почете.

Тежка жертва беше тая!
Но за нея не скърбя —
сила нямам да роптая
против общата съдба.

Не въздишай, не наричай,
ти за него не плачи,
грешни сълзи не извличай,
ох, из моите очи!

1877

ПАДНА ПЛЕВЕН!

Падна, падна в грозен бой;
турска сила съкруши се,
полумесец помрачи се —
няма веч да светне той:

Българио! Възликувай!
Мир славянски, тържествувай!

Ей орелът пак фърчи
над сражените тирани,
ни прегради, ни балкани
веч не могат му пречи:
облака, във кой се блъсна,
руский гръм го вече пръсна!

Бе забравил турчин звяр,
че със бога в борба влиза,
че Русия се не сгазя,
че тук руският е цар:
че е трясък, а не глума
Александровата дума!

Той каза си: «Победих
аз жените и децата;
руси идат на борбата,
ще ги победа и них.
В тия дупки ще ги срещам,
във тях храбър се усещам!»

Ето го че лази в прах!
В прах! Защото руский воин
в боя влиза с лик спокоен,
смъртта среща я без страх
и врага едвам съгледа,
той крещи: «Ура! Победа!»

Бомби, крупове и плам,
всите ужаси на ада,
той презира ги — и пада;

страх го е от бяг и срам!
Защо иде, той разбира
и мре, лаври кат събира.

Бойний гръмот, рев и шум
нему музика се чини.
Покрай крепост ако мине,
той прегръща я със шурм,
в мрак, във студ, в мъглата гъста,
кат любовница през кръста.

Де тоз грозний, кървав стан?
Де тез сили, сган, пушкала?
Всичко падна, кат от хала,
и Осман паша е в плян!
И тирани, и вериги
русин за всегда разби ги.

Падна Плевен! Ден велик!
Руска слава навред тича,
Москва с венци се накича
и светът във тоя миг
гледа с душа затрептела
де ще кацне веч орела...

29 ноември 1877

ЧУВСТВА ПО НОВАТА 1878 ГОДИНА

Дочакахме я веч
ний Новата година.
Сестра ѝ надалеч

във хаоса замина.
Тя сбогом ни каза —
със вси години равна —
по-пълна с чудеса,
и кървава, и славна.

Във нов стъпихме час,
сърца добро очакват;
децата с весел глас
по къщите сурвакват.
И мъже, и жени
се радват, че живеят.
А младите моми
«Попарен петел» пеят.

Сè тѣй от векове
тоз ден сме приемали
и тежки часове
със песни сме срещали,
но призрак лош тогас
ни плашеше от среща
и нямаше у нас
ни капчица надежда.

Ний чакахме сè зло
за дар нам от небето
и ново пак тегло
от всяко ново лето;
и тѣй в очи със смях,
в ръце с зелени ветви
ний срещяхме го с страх,
изпращахме го с клетви.

Посрещам те в тоз миг,
о, радостна години,

но не със песни, с вик,
не с чаща руйно вино,
не с шум и суета,
в кои духът залитва,
но с трепетна душа,
със вяра и молитва.

Свободата се смей
кат слънце от възтока
и скоро ще огрей
земята ни широка.
Ще паднат във прахът
тираните сурови
и няма да звучът
веч тежките окови.

При Тунджа, Вит и Лом
спят нашите душмани,
треперят гърмишком
свещените балкани
и руският орел
над своите малки братя
със слава е прострел
крила си кат обятъ.

О скоро ще цъфти
мир в нашите дворища,
живот ще се роди
из нашите пепелища!
Славянска Голгота!
О Тракио прекрасна,
изкупи ни греха
съдбата ти ужасна!

Приветствувам те днес,
годино йоще прясна,
кат ангел-благовест,
като зора прекрасна.
Дано твой бързий ход
чрез вишната десница
от щастье, мир и плод
да бъде върволица,

дано от тоя час
велик, със никой равен,
да се почне у нас
живот, и нов, и славен;
и в тоя гръм, преврат
от наште чеда ясни
велико, с дух крилат
потомство да израсне.

Свещеният закон
на равенство и правда
у нас да има трон,
та щастие да влада,
та да познай света,
че род не сме бездушен,
на русите кръвта
така да я заслужим.

Свищов, 1878

КЪМ ПОЕТА

Искаш ли да нямаш в нази
завистници и врази?

Мир желает ли? Тогази
бъди малък и пълзи.

Бъди низък, бъди сложен,
бъди като други сляп,
като червека нищожен
и като мухата слаб.

Завистта не ще те види
и пред нейната злина
твоята слабост ще ти биде
най-добрата здравина.

Но речеш ли да се вдигнеш
из праха ти бодър, смел,
но речеш ли ти да стигнеш
някоя по-горна цел —

о, тогава недоволни,
разбудени с яд свиреп,
всичките инстинкти долни
ще въстанат срещу теб.

Ръка братска, непритворна
няма кой да ти простре,
дума жежка, животворна
няма тебе да те сгрей.

И покритите омрази,
злобн, зависти, вражди
ще да кипнат, ах, тогази
глухо не в едни гърди.

Тия хора не прощават

благородний ти напор,
всякой твой успех и слава
взимат го за свой позор.

И духа ти да оборят,
стрелят хули, яд и смях,
дор нещастен да те сторят
и нищожен като тях.

Ти, поете млад, свенливи,
смелост имай, не се бой,
и над всички страсти диви
по-високо днеска стой!

Всичко, що те мъчи, пъне,
тебе прави чест сега,
розата, що няма тръне,
няма тя и миризма.

Знай, че тоз светлик небесен,
що го господ в теб тури,
никой людски удар бесен
днес не може го затри!

Срещу твойто име честно
те налитат. . . Ти мечтайш. . .
Тяхното е теб безвестно —
нито искай да го знайш!

Пей! Това се даде тебе,
други нека да ръмжът. . .
Всякой има своя жребий,
свойто място във светът.

Орел фърка в небесата,
славей търси пролетта,
бухал бяга в тъмнината,
а свинята във калта!

Букурещ

ГАЗИ-СУЛТАН

В палата си Абдул Хамид
на бяла книга пише
и често мръщи се сърдит
и писаното брише.

Какво той пише тоя ден?
Преписува корана.
Това е, казват, дълг свещен
за всекиго султана.

Той дращи, пише мълчалив,
наведен и намусен;
не е имал, откак е жив,
труд повече безвкусен.

Най-последе спря изнемощял
и каза: «Толкоз стига!
Защо пророкът е писал
такваз голяма книга?

Ней краят още е далеч,
а време не остая...
Ще я допиша друг път веч
когато ида в рая.»

Но изведнъж се стресна он,
вратата се отвори,
везирът прави му поклон
и плахо му говори:

— Гази-Султан! Беда! Беда!
Аллахът ни остави
и царството ни завлада
неверникът лукави!

Гази-Мухтар се победи,
смазаха го московци,
Османпашовите войски
ги карат като овци!

— Що думаш бре? — извика той
и бледен се изправи: —
От толкова беди безброй
веч кой ще ме избави?

Софтите пак ще станат днес,
глава ми ще пострада
и аз ще имам една чест
с Азиза и с Мурада.

Тоз свят е, вай, непостоян:
днес жив съм, утре се не чувам,
затуй, доде съм йош султан,
бари да посветувам!

И като фърли там сърдит
корана и калема,
Гази-Султан Абдул Хамид
отиде във харема!

Свищов, 18 януари 1877

ЖАБАТА

(По Лебрюна)

— Как — викнал един орел
в удивление дълбоко,
като жабата съзрел
на едно дърво високо —
ази мислех до тоз час,
че крилатите кат нас
могат само да се вдигат
и дотука да пристигат!
Ами ти нема ли страх,
че ще паднеш пак във прах,
ти, една нищожна жаба,
мръсна, клипава и слаба!
Как стигна тук?

— Аз пълзях!

* * *

Като фърлих бежливо взор
въз тая книга дива,
аз рекох си: да, трябва тор
и за книжовната ни нива.

* * *

Това й една поема.
Във нея смисъл нема.
Но има силна доза
от глупости и проза.

БЛЪНТ

(Английски консул в Одрин, който подбуди фанатизма на турците да опустошат Тракия)

Блънт! Проклето име! Ето
тоз човек червенолик.
Подъл той е във сърцето,
във душата е кръвник.

Тъй, Блънт, ти днес между нази
мълчешката сееш смърт,
от змията, дето лази,
по си хитър тоя път.

Ти на тигъра показваш
жъртвата, ти викаш: дръж!
Ти си гнусен, ти доказваш,
че си бил достоен мъж!

Твойта слава се почена,
даде вече добър плод. . .
По нърава си хиена,
по душа си Елиот¹.

И тъй, ти видя с усмивка
как земя ни запустя,
и майката без покривка,
и децата без баща.

Тържествувай! С много жертви
ти из праха изпълзя,

¹ Английски тогава посланик в Цариград, омразен на българите по своите симпатии към турците и покриването зверствата им.

с наште мъки, с наште клетви
твойто име се свърза!

И занаяпред в България,
името на таз помия
кой го каже или чуй —
ще да плюй.

НАДЕЙ СЕ, БЪЛГАРИО!

Кой знай във тез минути тъмни
дали ще ѝ утре мирно пак,
дали ще бурята да гръмне,
дали ще ѝ ясно или мрак?

Я чуйте, йоще не утихва
последний на борбата ек
и Марс кръвнишки се усмихва
и целий свят стои нащрек.¹

Светкавиците да разпорят
се готвят мрачний небосклон
и скоро може на Босфорът
да екне гръм и бран, и стон. . .

О родино! О земльо свята!
Как чудно грее твойта чест!
Я виж, паднаха железата,
кои те стягаха до днес.

¹ Написао през времето, когато съществуваше страх за война на Русия с Англия и Австрия, които протестуваха против Сан-Стефанския договор.

Надявай се и бодра бивай
и вярвай в своята съдба,
но знамето си ти развивай:
бъди готова за борба!

Готви се, та кога удари
часът за боя страховит,
пред враговете нови, стари
ти да въстанеш с грозен вид.

С гърди железни с ярост пълни,
в съюз с орела горделив,
мъсти, гори и фърляй мълний
и мри с венеца си трънлив.

Защото ѝ славно, майко бляда,
когато слабий тича в бой,
когато стъпканий напада
и мъченикът е герой!

Ох, теб завиждат зли душмани,
чумерят ти се с яд и бес;
за тях са малко твойте рани,
ти малко кръв проля до днес!

На тоя, който те избави,
кат бесни гадове реват;
о, срам! Веригите гнуснави
те изново за теб коват.

Не се съмнявай, не унивай,
съмненьето за теб е смърт;
не пъшкай, сълзи не проливай,
сълзите срам са тоя път.

Борбата й близко, що бледнееш?
Ти имаш случай, ако щеш,
чрез нея славно да живееш
ил в нея славно да умреш.

Русе, 14 май 1878

ИЗГНАНИЦИТЕ

Там в далечни пущинаци,
там под огнен небосвод
гаснат синове юнаци,
гасне младост и живот.

И кат ронят едри сълзи,
гледат тъмний Север там.
И на ляствичките бързи
шъпнат им едвам, едвам:

Лястовички, я фръкнете
къмто родните гори
и от нази поздравете
нашите майки и сестри!

Носете им нашта жалост,
нашта любов и тъга:
ний живяхме тук нахалост
и нахалост мрем сега.

Ох, вий, птички бързокрили,
бързайте, идете там
и от наште гори мили
принесете вести нам!

Та преди да си отидем
от тоз свят, от тоя плян,
вий речете: «Ние идем
от свободния Балкан!»

НА ДЕЦАТА

Когато ги видях на улицата в Русе, че вър-
вяха в строй, с тояжки на рамената вместо
пушки, под бял пряпорец с червен кръст и
пееха известната песен «Марш, марш, гене-
ралю наш!»

Драго ми е да ви виждам
с тия пушки от дръвца
и на вас не се насищам,
драги, румени деца.

Знамето си гордо вейте,
смело стъпвайте във ред.

Ах, дечица, пейте,
стъпвайте напред!

Вашта песен ободрява,
вдига чувствата у нас,
ваший вид ни наумява,
че в голям живеем час.

Малки сте, но пламенейте,
дяца нежни като цвет!

Ах, дечица, пейте,
стъпайте напред!

Вашто име, вашто племе
крийше до днес мрак и срам,
но да бъдете големи
никой веч не пречи вам.

В славни часове живеете,
падна турчинът проклет!
Ах, дечица, пейте,
стъпайте напред!

Йоще злото не отрови
на устата ви смеха
и тиранските окови
вне гледате в праха.

Викайте и се гордейте.
Тъй сте хубави наглед.
Ах, дечица, пейте,
стъпайте напред!

Скоро вий, душици прости,
ще пораснете при нас,
ще нааякнат вашите кости,
ще сдобийте мъжки глас

и тогаз ще разумеете,
що най-мило й в тоя свет. . .
Ах, дечица, пейте,
стъпайте напред!

Ваште батювци при Шипка
се покриха с лаври там:
който храбро в боя припка,
той днес бива пръв, голям!

Както тях и вий ще лейте
кръв за правда и за ред:
ах, дечица, пейте,
стъпайте напред!

Стъпайте, войници малки,
с пряпорца ваший бял,
с тия войнствени игралки,
с ваший малък генерал!

С тия чувства да старейте,
с тях гордейте се навред!
Ах, дечица, пейте,
стъпайте напред!

С кръв и жертви страховити
волен станахме народ,
вий плода ще да вкусите
на столетни мъки, пот.

Но да пазите умеете
бащиния свят завет!
Ах, дечица, пейте,
стъпайте напред!

Март 1878, Русе

МАЙСКА КИТКА

ИМЕ¹

Есть речи — значение
темно, иль ничтожно;
но им без волненья
внимать невозможно.
Лермонтов

Има име мен известно.
То не е дотолкоз лично,
ни богинско, ни небесно,
нито пък е романтично.

Всякой може равнодушно
това име да дочува,
то за него е бездушно,
то му нищо не казува.

Но за мен не е нищожно,
то и тайно му значение,
нито ми е пък възможно
да го слушам без вълнение.

Колко сладост то съдържа
в своите звуци прости, ясни,

¹ Това стихотворение и идещите след него още седем стихотворения са извлечени из сборката «Майска китка» (печатана в Пловдив, 1880).

как сълзите то задържа,
как ми свети в дни нещастни!

Ако нощем спя дълбоко,
то по устни ми пролазва,
будя ли се — извисоко
призракът му се показва.

Ако чуя лъх зефирен,
то и тамо притреперва
и чучурът наш неспирен
него бъбли, ми се верва.

Ако слушам шум дървесен,
него мисля, че разбирам,
ако гледам свод небесен,
драснато го там съзирам.

1874, Сопот

УТРЕН ПОЗДРАВ

Я пришел к тебе...
Фет

Аз дойдох, душице сънна,
сладко да те поздравя,
че навън се вече съмна,
тебе, мила, да явя;

и че слънцето засмено
над горите вече грей,

че от радост упоено
славейчето майско пей;

че зефирите въздишат,
че дъбравата мълви
и цветята си миришат
из зелените трев;

че природата с росица,
с хубост свети, с младост грей
и кат красна годеница
на жениха си се смей;

да те видя, ангел чудни,
да те видя — пак засмян,
и — дали възтокът будни
бе от тебе по-румян!

СУСАНА

Месечинке, дружке злата
на любовните мечти,
като грейш от небесата,
видиш ли Сусана ти?

Що тя чини? Що се бави
у дома си тоя час?
Или негли тя забрави,
че я чакам тука аз?

Що я тамо, ах, възпира,
та се тука не яви?

Дали сгода не намира,
или съм я улови?

Ще ли, месец тихозрачен,
ти посредник да си нам?
Да ѝ кажеш с някой начин:
«Бързай, той те чака там!»

И когато разумеет
твойте тайни хорати,
ще ти клюмне, кат се смее,
и насам ще полети.

Ти тогава, луно злата,
много сладостно сияй
и там горе в небесата
спри ходът си и потрай,

та да гледаш как упити
от любов ще сме тогаз
и били ли са честити
други либета кат нас.

МОМИН СЪН

Спи девойката красива,
спи във сладостни мечти,
но сърце ѝ не заспива,
то е будно и тупти.

Нейното лице веднага
тихо се зарумени,
тя ръката си протяга,
нещо за да отстрани.

Виж как тя се поизвива,
силно дъха и завчас
със ръце гърди покрива,
нещо бъбли с полуглас.

Да, тя бъбли, тихо шушне,
тъй зефирът си мълви,
листове кога полюшне
ил високите треви.

Тоя шепот да опиша
никога не ща умя:
тук, приятелю, въздиша
млада, хубава мома,

що в съня си чуден, златен
гледа сладостни неща —
че един младеж приятен
я палува по уста.

И която, без да иска,
пълна с упоение тук,
до гърдите си притиска
тоз безплътния съпруг.

О, блазе ѝ, че сънува
такъв сън безценен, мил!
Ала по блазе томува,
който го е причинил!

ПОРТРЕТ

Живописче, начертай
на платно-си млада фея,
съживи я и предай
прелест повече на нея.

Дай ѝ нежна красота,
що най-красните я нема,
нейни очи и уста
израз сладък да приемат.

Нека малко ѝ чело
златна коса увенчава,
грациозно ѝ тело
всеки взор да възхищава.

Нейни гърди, се старай,
кат ги крийш от нази строго,
и отвън да се познай,
че пленителни са много.

Нега, страстна светлина
в сините ѝ очи да има,
що издала би жена
силно любеща — любима.

Напиши, те моля аз,
тая хубава картина
и отдолу ѝ тогаз
ще бележа: Катерина.

1874

ПРЕДПАЗВАНЕ

О либе драго, нека крием
ний нашата любов и страст,
с невинна хитрост да отбием
все людски погледи от нас.

Боя се, пиле, че е трудно
блаженството да се таи,
боя се от окото будно
на завистта — пази се ти.

Дене драговница не си ми;
съзреш ли ме, не руменей,
зачуйш ли моя глас ил име —
да се издаваш ти недей.

Бъди по-хладна къмто мене,
пази, кога ми хоратиш,
със твоя глас и изражение
душата ми да не смутиш.

Кога ме гледаш, ти се чувай
в очи ти жар да не пламти,
със погледи не ме палувай,
нито ме гледай често ти.

Уви, що думам ази клети!
Това търпя ли ша го сам?
О дружке драга, тез съвети
недей ги следува дотам.

СТАЯТА

Ето стаята любезна,
дето грациите се кичат.
Колчем тук самичък влезна,
сладки мисли ме увличат.

Всичко тука ми разказва
зарад мойта хубавица,
дъхът ѝ тук се запазва,
тук е нейната душица.

Ей туй светло огледало:
нейний лик се там усмива.
То съвет ѝ бе давало,
ва да става по-красива.

Ето тия огърлици,
що на шия ѝ висяха,
и албастрени гърдици
най-пленително красяха.

Ей корсета безполезни,
гръд разкошна кой пристяга,
тез чипичета любезни,
де крачето ѝ се слага.

Тез цветя и тез труфила,
що накичваха приятно
нейната главица мила,
още дъхат ароматно. . .

ПЪТЕШЕСТВИЕТО

От моя нѣхар и покой
като се бях отрекъл вече,
другар желаях да съм твой,
за да пътуваме далече.

Но мойто сърце в тоя час
изпадна пак в недоумение:
другар не ща ти бъда аз,
ади! тръгвай си без мене.

Цалувките и жалний вик
на мойто либе сладкодумно
побъркаха внезапно, в миг,
туй намерение безумно.

Очи му днеска по пламтият,
не ще ги никога забрави
и жалостта му тоя път
по-привлекателно го прави.

То ме притиска до гърди
и във небето ме заклиня,
ту, че го мразя, ме бедя,
ту моли ме да не замина.

О, как да мисля аз за път,
като го гледам, че въздиша,
и тия сълзи, що текът,
да тръгна, без да ги обриша?

Да опустеят тез места
и таз омразната чужбина,

що потопиха в жалостта
днес моята безценна Рина.

И ти, о друже, кой не знайш
любов какво е, а най-паче
не се е случвало да трайш
пред либето, което плаче —

на добър час! И тая страст
пази се да те не смущава
и от която нивга аз
не искам, друже, да оздрава.

1874

ДЕ Е МОЯ РАЙ

Истина е, другий свят
малко още е познат,
затуй в други стари басни
нека днес да полетим,
райове да навестим,
може би и по-прекрасни.

Вий ще мрете, с тъжен глас
казва Питагор на нас,
но вий пак ще се родите
и пак тук ще се живеете.
Пак ли тука? О, недей!
Кой ти верува лъжите?

172

Твърде малко ни тешиш
с тия думи празни, голи,
като искаш да държиш
нази пак във тез неволи.
По угода ни лъжи
или правото кажи!

Тоя, който пък създаде
Елисейските поля,
по-приятен рай изля,
кат му вечен мир отдаде.
Но във тоз блажени рай
любовта не пребивава,
а тоз мир, покой без край
най-подире домъчнява.
Без любов и в самий рай
може мъчно да се трай.

Один, скандинавский бог,
на народа си жесток
в другия живот обрича
ратни подвизи, сеч, бой
и там всяк един герой
с венци лаврови накича.
Аз почитам храбростта,
ней се пада почестта,
всички вий и аз желая
слава в битки да сдобийм,
ала мисля, че във рай
няма нужда да се бийм.

Друга пък надежда храни
негърът заточен, клет,
кого чакат занапред

173

се туй робство, се тирани.
В своите мъки и тегла
вярва, че подир смъртта си
ще сдобие волността си
и на родната земя
ще се върне да пирува
и там вечно да добрува.
Аз обаче жив ил в гроб
тебе искам да съм роб,
моят хубав рай е тамо,
дето тебе видя само.

Да оставим Шкотский рай,
кой посред мъглите трай
и където обитават
само сенки без тела.
Малко туй ме възхищава:
никой път не ща желая
в броят им да се представа.
Сянка да съм ме е страх,
тя по-нищо е от прах
и телата по са харни,
в рая с тях сме благодарни.

Умно струва Мохамед —
със фантазия крилата, —
дето казва, че с телата
ще да влезнем в оня свет.
Тамо хурии безчет,
хубавици и сладчайши,
праведните веселят,
тамо млади Фатми, Айши
с нектар вечно ги поят
и със радости безкрайни. . .

Но във тез места омайний
липсва туй, що на страстта
благородна прелест дава
и в сърца ни сладостта
до блаженство възвишава;
липсва само: любовта.
Да допълня тая нужда
либето ще вода там
и на тая вяра чужда
рай най-чуден ще създам.

Ала за коя причина
ще да ходя тъй далеч?
Тоз рай чуден днес при Рина
в тоя свят го имам веч.

1874

МАЙЧИН СЪВЕТ

Зарана щеш, синко, на път да отидеш,
през гора зелена мома да обидиш.
Но послушай, синко, майка що говори:
помни — кога влизаш у момини двори,
сградъе му не гледай дали е голямо,
ами гледай, синко, чисто ли е тамо;
не гледай момата има ли жълтици,
обеци и гривни, скъпи огърлици,
хубави сукаи и шити ръкави —
то се, сине, сявга печели и прави.
Ами гледай памет има ли момата,
че със памет, синко, бива най-богата!

КАЛИНКИН СЪН

Заспала мома, заспала
самичка в поле широко,
където цвете сбирала
под едно дърво високо.

Завей вятър от море,
скърши ми гранка маслина,
падна ми гранка от горе,
удари в гушка Калина.

От сън мома се събуди,
събуди, още зачуди.
Фана да плаче Калина
и ветра люто проклина:

Ветро ле, да онемееш.
В туй поле да не повееш!
Що ме, ветро ле, пробуди
и сънеца ми прокуди?
Ази сладичко сънувах,
че със либе се цалувах.

МОМА АНГЕЛИНА

Колчем заран си замина,
гледам бяла Ангелина
посред двори, че си спава:

ПРЪПОРЕЦЪ И ГУСЛА

Стихотворения.

ОТЪ

ПЪРЪЧНА.

К Н И Ж К А I.

Издава за въ ползата си Българското Цен-
трално Благотворително Общество
въ Букурещъ.

1876.

Български народен събор през 1876 г. в Букурещ. Ив. Вазов е първият от ляво, на втората редина.

зора грее, тя не става,
 славей пее, тя не шава.
 И до нейната главица
 бардак стои със водица,
 а във него китка цвете.
 Пусти порти и проклети,
 залостени, заградени,
 заключени и подпрени —
 не съм змия да се вмъкна,
 не съм пиле да префръкна,
 нито елен да премина,
 да цалуна Ангелина.

ЗЛАТА И МАЙКА Й

Злато мари, злато име,
 мари, дъще, я кажи ми,
 кой ти цветето набаска,
 кой ти бузата одраска,
 кой ти гушката закачи —
 там стори червено значе?

— Мари, мале, мила мале,
 като питаш, да ти кажа:
 снощи гости сме имали.
 Отидох вода да тража
 с менци сама на извора.
 Там заварих много хора.
 Рекох малко да почакам
 и за мене ред да доде...

Че отде ги бяс проводи
черни биволи проклети —
между нази се увряха,
бистра вода да си пият.
Едно биволче най-мало,
пусто що бе пошръкляло,
ни зарита и затласка
и с опашка ме забръсна,
та ми цветето разкъсна,
и ми бузата одраска,
и ми гушата закачи,
та стори червено значе!

— Мари, дъще, мари, Злато,
мари, чеденце благато,
лъжи, лъжи колко сакаш,
от мен вяр да не чакаш:
й аз съм се мари момила,
й аз съм на вода ходила,
и кат тебе съм патила.

КЪПИНАТА

Отишло моме напето
смин да сбира на полето.
Лудо младо го спогони,
моме бяга, цвете рони.
Че отде се взе къпина,
та му ризата запина.

Лудо младо се провикна:
«Дръж, къпино, доде стигна:
тебе ще да е фалбата,
моя ще да е момата!»

ПЪРВИ СТИХОТВОРЕНИЯ (1870—1876)

БОРБА

Народът простий се събирал
и в множество трупал
покрай певица, който свирял
и вдъхновено пял.
И там със вик и с крясък буйни
смущавал звуковете струни;
ала певец с наведена глава
си тихичко със пръст играял
и сред безумната мъква
той от да свиря не престаял,
но всем ученье проповядал. . .

Невежи

Защо седиш така, несвесний,
над гъсла си пренесен ти,
та пееш някакви си песни
по цели дни, нощи?
Какво говорят тия струни?
Защо без спирка ги бръмчиш?
Защо със думи сѣ безумни
на всеки час ти нас глушиш?

Певец

О, вие, от мъдростта лишени,
що слепи имате очи!
Не чувате ли, че това звучи:
«Ученъе вам и пак ученъе?»
Във него вашът е покой,
със него вам е всичко лесно,
от него ще текат безброй
блага за вас.
То вам ще бъде най-полезно.

Невежи

Каква ли полза в него щем намери?
Какво ли може то да стори?
Не може то да се яде,
нито пък небето да отвори
да падне манна зарад нас!...
Защо ни й то — това ученъе?

Певец

О, чуйте що ви думам аз:
то дар велик е и небесен;
то прави всякого от нас
да бъде мъдър и честит, и свесен
и дава му голяма власт
над всичко — в този божий свят.
Учете се да разберете,
защо вас бог, кат сътворил,
със толкоз дарби надарил?
Нали от тез животни по полето
да бъдете по-горни ви?

Учете се, учете!...
Тогава зарад вас ще съмне...
Тогаз всяк ще е человек,
ще знай що е
и що му трябва в днешен век.

Невежи

Словата ти са много тъмни...
Нима не сме челяшка кръв,
като не сме така учени?
Нима и ти не си такъв,
ти — толкоз мъдър, изтънчений?
Недей със гъсла си нам да бръмчиш —
напрасно пръсти си трошиш!...
Подобни си иди да дириш
глупци кат теб и тям да свириш.
Ний нужда нямаме от теб!
Ученъе никому не дава хлеб!

Певец

Мълчи, несмислений народе,
що си останал жално сляп,
всегдашен роб на труд и мъка,
що от единът само хляб
не мислиш друго, не познаваш...
На по-високо се не предаваш!
Ти полза, полза дириш в вси места,
а полза що е — не отбираш
и сляп като си, не съзираш
де да се търси, де е тя!...
Умът ти е най-ограничен;
животът ти лош, безразличен.

Не можеш, клетий, да се насладиш
 от нищо гиздаво, прекрасно!
 Макар че същество си пълновластно —
 не можеш да се ползуваш от всичко,
 що теб природа подарила.
 Не знаеш що си бил от по-предн.
 Твое отечество и твоите прадеди
 що са били
 и що за тях история открила —
 не знаеш нищо за това!
 Не знаеш за какво си назначен
 и роду си що си ти задължен,
 нито пък как да му се издължаваш —
 ни теб, ни нему ти полезен ставаш!...
 Ах! Нищо теб изящно не влече...
 От нищо свето, идеално,
 ни от високо — гениално —
 ти не разбираш...
 И нищо тебе не плени!
 Ти ходиш в тъмний свят, във тъмний път,
 нищожни, глупи търсиш забавленья
 и тънеш в жалки заблуденья.
 Умът ти с тъмнота покрит,
 към все високо упорит —
 не чувствува той нищо възвишено,
 ни благородно, красно, възтържено;
 и ти стоиш посред природата кат скот,
 на нея вечно ти покорен роб!...

Но що казах? Ти, клетий, си доволен,
 доволен, че не видиш, дет си долен,
 потънал в тежък сън... облян със пот!...
 «Учене, думаш ти, не е ти нужно,
 не трябва тебе тоз божествен дар?»

Мълчи, клетнико!... Творение бездушно!
 Теб да накаже Рокът Прав
 за упоритий твой нърав,
 орисал те е от безкрайно време
 навсякъде да носиш тежко бreme!
 И дотога връх твоето чело
 ще е бележено «Тегло»,
 додето станеш доста свесен,
 за да приемнеш тоя дар небесен.

СТАНСИ

СТАРА ПЛАНИНА

О, Каледонио! Обичам твойте хълми горделиви,
 твой Лох-на-Гар, с дъбрави му и с дол му
 тъмен мълчаливий.
 Възпоминания драги бащини се там таят.
 Лорд Байрон

I

Закрийте с' от очите ми вий, весели картини,
 засмени равнини, цветнали роскошни градини!
 Та не омайват ми сърцето красотите ваши!
 Ах, дайте ми горите исполински, височайши,
 убежища свещени на прескъпата свобода
 и диви красоти на мълчаливата природа.
 О! Стара планино! Милея ти за висотите,
 двърталища зеленотравни, голи на орлите,
 се бляскат мрамор снегове; из дола водопади

гърмят пенливи, буйни всред скалистите грамади,
въздишам, о! Добрило, за твойта тайствена юдол,
за черни ти букаци и за твои връх стръмен, гол.

II

Уви! Там аз съм се лутал в години жежни, юнни
и шапка ми подзимали са ветровете буйни.
И кат орелът, обитател там ширококрилий,
фъркал съм и пред мен са чудни призрази бродили.
Гледал съм как тоз буйний Крум през висоти минува,
с безчетни си войски със Византия да ратува;
ил Самуила неуморни, Ханибал наш бранний,
като ядосан е тичал отечество да брани;
ил кат насърча войнство си Шишман нещастний
за нов бой с враг, бой безполезний и ужасний!...
Възпоминанья бащини за страшна старина
живеят в твойте самотий, о, Стара планина.

III

О! сенки мракави, дали не ваший глас свещений
мен чувал се е да ехти със бурното ехтене?!
Когато пещерите тъмни глухо затънтят,
кога стихийте между си се с писък разлютяват,
дали не вий тогаз, на купове като летите
над родните гори със тоя буен ек сърдитий,
потомците си звали сте да грабнат меч в ръка си
и както вас да леят кръв за волността си?
Мирувайте! Ваш глас свещений, бурний те разбраха
и като старопланинския лъв за вожд избраха,
начнаха бой витяжский с четиривековний лютий враг!
За техни подвизи свидетел си, Балкане драг!...

IV

О, вий, потомци мили, мъжествени на Карана!
Ваш войнствен глас не беше тука гръмнувал отдавна.
Идете за свободата! Вас чака смърт и слава;
а лавърът расте, глави ви кой ще увенчава.
Наста щат битки славомирски и българофигски!
И тия дни на славата във бъдуще са близки!
О преотци! Вий спите мирен сън от дълго време!
Забравени били сте и делата ваши преголеми!
Но днес възкръснахте внезапно във предишна слава,
ваш внук, юнак, дела ви древни във възторг възпява.
А Стара планина, кат чува тоя звук предраг,
тресе се от радост, с отзивът си го повтаря пак!

V

Години много, много оттогаз, ах! веч минаха,
откакто вместо тях поля ми жилище станаха —
ала не съм те, горо, аз забравил и стремливо
умът лети ми пак към върхове ти горделиви.
Макар природа сè със дивости те надарила,
но ти за мен от все си по-величествена, мила.
Долини роскошни тракийски, де ухаят рози;
де извори блещат, вий нищо сте за оногози;
кой във свобода горский здрав и чист въздух гълтал е;
кой на приоблачните висоти по цели дни мечтал е;
и гледал е оттам във изстъпление по земний шир!
Величествени сте, гори; най-красни в тоя мир!

Днес ненадейна е епоха,
благоприятна зарад нас;
днес редки времена дойдоха
за всеки един народ със-свяс.

Великите дела, що стават,
сè без промяна във светът:
на някои уроци дават,
на други за свобода път;
тоз лее кръв за народна слава,
друг мре във бой, в огън и в дим —
за волност всеки днес въстава;
а ние сè стоим, стоим!

Падна големият притеснител
и удушвачът на волността;
падна тиранският подкрепител,
който се бореше със съвестта.

Внукут Бонапартов недостойни,
гладникът за слава и за кръв —
падна на полята Седански бойни,
като роб на врагът се предаде пръв!
Но французкият юнак се храбро бори
против своят враг неукротим,
«Победа или смърт» — той говори;
а ние сè стоим, стоим!

Славяни, рождени братия наши,
за страшен бой се готоват
против тевтонството, кое ги плаши,
за да ги махне от светът.

Тия помежду си са се съгласили

с оръжие и с умствени знак
да скършат с младите си сили
яремът на своят стари враг;
па и нас тия одързостяват
от турци да се освободим;
съвет умни тия ни подават;
а ние сè стоим, стоим!

Русия, наша сестра велика,
дали ще да ни подкрепи?
О, не! Да почнем ние славна битка —
не би могла тя да утърпи.

Братски ще русинът нам да помогне,
фръкна ще сърбин кат сокол
и черногорец млад ще скокне;
а румънинът е наш сърцебол!
Цял изток с нази ще въстане
против Христовият враг непримирим
и бог, и векът нас ще брани;
а ние сè стоим, стоим!

Студени книжници, митари
се сбират недалече от нас,
та в своите мъртви олтари
мъчат се волният да удушат глас.

Ние чакаме от тях спасение
и питаме ги: «Какво? Какво?»
А тия ни постоянно гощават
със туй проклето Statu quo!
А гласът на братията ни, що страдат,
нас вика там да ги спасим!
Доколе турци нас ще владат?
Доколе ние ще да стоим!?

1871, февруари 13, Олтеница

Днес ненадейна е епоха,
 благоприятна зарад нас;
 днес редки времена дойдоха
 за всеки един народ със-свяс.
 Великите дела, що стават,
 сè без промяна във светът:
 на някои уроци дават,
 на други за свобода път;
 тоз лее кръв за народна слава,
 друг мре във бой, в огън и в дим —
 за волност всеки днес въстава;
 а ние сè стоим, стоим!

Падна големият притеснител
 и удушвачът на волността;
 падна тиранският подкрепител,
 който се бореше със съвестта.
 Внукут Бонапартов недостойни,
 гладникът за слава и за кръв —
 падна на полята Седански бойни,
 като роб на врагът се предаде пръв!
 Но французкият юнак се храбро бори
 против своят враг неукротим,
 «Победа или смърт» — той говори;
 а ние сè стоим, стоим!

Славяни, рождени братия наши,
 за страшен бой се готоват
 против тевтонството, кое ги плаши,
 за да ги махне от светът.

Тия помежду си са се съгласили

с оръжие и с умствени знак
 да скършат с младите си сили
 яремът на своят стари враг;
 па и нас тия одързостяват
 от турци да се освободим;
 съвет умни тия ни подават;
 а ние сè стоим, стоим!

Русия, наша сестра велика,
 дали ще да ни подкрепи?
 О, не! Да почнем ние славна битка —
 не би могла тя да утърпи.

Братски ще русинът нам да помогне,
 фрѝкна ще сърбин кат сокол
 и черногорец млад ще скокне;
 а румънинът е наш сърцебол!
 Цял изток с нази ще въстане
 против Христовият враг непримирим
 и бог, и векът нас ще брани;
 а ние сè стоим, стоим!

Студени книжници, митари
 се сбират недалече от нас,
 та в своите мъртви олтари
 мѝчат се волният да удушат глас.

Ние чакаме от тях спасение
 и питаме ги: «Какво? Какво?»
 А тия ни постоянно гошават
 със туй проклето Statu quo!
 А гласът на братията ни, що страдат,
 нас вика там да ги спасим!
 Доколе турци нас ще владат?
 Доколе ние ще да стоим!

1871, февруари 13, Олтеница

ДУНАВ

Ах, лей се, Дунаве широк, безбродий,
прехвърляй си вълни пенливи, горди —
величествен е твоят вид!

Ала защо ли си тъй развълнений
между брежища други път засмени,
но днес със изглед жаловит?

Защо ти са водите тъй пенливи,
защо са тъй размътени, бежливи
и гневно плискат твоят бряг?

Защо изскачаш ти извън леглото?
Защо си мръщиш жалостно челото?
Защо си мрачен, Дунав драг?

Ах, ти през девет ми гори високи
течеш; през девет ми поля широки
далеч от чуждите страни —

оттам, де из цветущите брежища
сестра ти Р а й н а с шум се още вижда
да влачи кървави вълни...

Дали не си чул нейното риданье?
Дали не си видял със трепетанье
води ѝ, багвени със кръв?

И бягаш, Дунаве, през три столици
със ужас в тия мирните граници
уплашений от глед такъв?

ОБЯВЛЕНИЕ.

На тебе България спешена
Показвах писни си сета,
На твойт рин, кръв, белци, на,
На твойа жалост и туга;
На твойа скръз и жалост,
На твойа страсти и туга
И на твои кучешки, и тогва
Кой грѣх на твоята чело!

Прокудях туга ми чужбина,
Далеч от твойт гори
Сърцето ми сета проклина
Твоя, която те мори.

Приним тех писни, мамо мила,
Откъд ми твой печални ток,
И плач ми съдбата дубина,
Съ кой дума ми си жалост!
Приним тех писни пламъ си твоя,

Като ангел, ми нѣм на думи,
Ти жале ми твоята си (срѣм),
И като...

О, Мамо, как видях твоята,
Като рѣцѣ си пенци,
Въ твоята на твойт дѣм,
И чух как плачеше България,
И твойт сѣм небеси!

Но прѣз ч твоята порок
Но ти прѣз как твоя борба,
Ах плач дѣмъ аси твои
На твоята бѣдѣ сади.

Дано по скоро да въспраше
Народна на твоята сѣм,
И горѣ писни да разпраше
Този писни прѣз дѣмъ твои.

Тягите на България.

Писма и стихотворения

отъ

Н. ВАЗОВА.

Подъ това название решихъ самъ да издамъ на свѣтъ една сборка отъ разни
литературни стихотворения, на които сюжетъ ми сѣ дали днешниятъ извънредно об-
стоятелства. Но за да усѣе това ми предприятие, азъ имамъ потребъ отъ съчув-
ствието на мойтъ единоплеменникъ. На това прѣзъ полнѣ камъ сичкиятъ Българинъ, които
цѣлятъ искусството и желатъ напредѣ на народната книжечность, да благопо-
желатъ да се заиматъ спомоществователи на тия книжки, които ще излезе отъ печатъ
къмъ края на идущия Индурия.

Тя ще състои отъ 5 или 6 печатни коли, хубава хартия.

Цѣната ѣ е 1 франкъ и се прѣдлагаща

Който събере десетъ спомоществования зима едно.

Като се надѣвамъ че ще намерѣ съчувственъ отговоръ въ българската публика,

Отпечатъ отъ печатѣ

въ Декември 1876. Букурещъ

Н. Вазова
Intrearea Rosetti No. 6.

Monsieur Ivan Vassoff
Tomas Rosetti No. 6.
Boulevard (Vassoff)

И. В А З О В Ъ.

ТЪГИТЪ

на

БЪЛГАРИЯ

илюстрация

БУКУРЕЩЪ

Печатница на Йосиф Андричъ.

1877

Корица на „Тъгите на България“, 1877 г.

Каж ми, Дунаве, с твой глас бурливий
дали и занаяд в тоз мир красивий
ще сѣ така свирепствува

на злоба и смъртта прѣстрашний гений?
Надълго ли щат бъдат кърви лени
на най-изрядни същества?

Прѣста ли ще злочестото сираче
с вдовица клета жалостно да плаче
за свой убит бащица в бой?...

И докога въздишки с плаحوвете
щат се издигат даже до небето
на тез, що губят милий свой?

И майка, сълзи кат пролива
да търси свойта рожба обичлива
из кървавите трупове?

И младата, що годенику китка
кат вие, чака, чака го от битка
с разтупано...врело... сърце,

приима вѣст ужасна: то ѝ загина!...:
Но думай, Дунаве, дали начина
денят, що в божий хубав мир

наместо огън и желязо адско
да се вцари всѣде съгласѣе братско,
свобода, щастие и мир?

1870, ноември 14

НА ЕДИН ОТГОВОР

Тъй е, брате; всичко днеска в нас съзира се, че гасне,
равнодушие навсѣде е; глас и звуци гръмогласни
не го стряскаат от сънят.

Всѣе толкова надежди, що изпълниха сърцата,
че живот светлив щем видим да огрей земята,
що е дала нам денят!

Навсѣде е студ и дрямка, дрямка жалостна, злокобна,
тишина дълбока влада, що прилича да е гробна,
тъй дълбока е она!

Всрѣд всеобщето вълненѣе, векът ни що причинява,
всрѣд промените чудесни нищо в нас се неменява;
всрѣд светлик. . . е тъмнина!

Глухо! Глас на естеството, всемогъщия глас на века,
глас на времена минали и на бъдащност далека
тоя сбрания, силен глас,
що на толкоз мъртви нации във сърца огън възпали,
кой би могъл да възбуди и дъбравите заспали,
е бездушен. . . ням за нас!

Що е тоя мрак тъжовен, небосклон ни що стъмнява?
Ил е вятър мразовити, що в души ни вледенява
чувства висши, техний жар?
Благородните стремленья отзив нийде не намират;
те от светъл извор биват, но загасват, но умират,
без да сторят шум. . . разгар.

Да! Че искрата гаснее връх поледица корава,
че заря сама не може мрачный зимен ден да сгрива
без съчувствующ огън.

Думи силни, вдъхновени от скала се глухо връщат,
та и струни сладкозвучни кой ли дух, уви, бутна щат?
Кой разбрал би лирин звън?

О, ти харно си го рекъл, че денят не е за песни,
що величие възпяват, дарби и дела чудесни.

О! За плач, за плач сме днес!
Зарад сълзи сме достойни, че в страданията тлеем,
че доволни сме от нас си и не мислим, не жалеем
наш народен интерес.

Галац, 1871, декември 6

ВЯРАТА МИ

I

Днес моята вяра ми казува явно,
че облаци мрачни, що наш небосклон
от слънце скривали от време най-давно
и що го прошарват и днес бежешком,
щат да се разсеят и да се изѣсни:
от мракът избавен, от мракът прелош,

при слънчева светлост он чудно ще блееши
и вечно ще бъде той ясен. ... без нощ.

II

Таз вяра дълбока ми тихо възглася,
че всички страдалци от нашия народ,
забравени днеска със мъки, с дела си,
що гробът им дреме без цвете, без свод,
щат бъдат в ден някой от наши познати
и техният спомен ще бъде нам чест,
прие щат те своите достойни заплати
как всеки страдалец приел е до днес.

III

Таз същата вяра теши ме, кат казва,
че завист, раздори, тез вехти злини,
що рода ни губят кат гибелна язва,
вгнездена всегдашно в нещастни страни,
щат някога мълком сами да изчезнат
и братство високо ще да се вцари,
тогаз там и щастие, и благо щат слезнат,
с които небето съгласе дари.

IV

Таз вяра във мене, що нищо не смътва,
ми дума, че иде туй време за нас,
в което преста щем за укор, смях, жертва
на страни да бъдем, как в тоя сме час.

И ний кат народ щем пред цял свят да светним
и с име народно ний ще се гордим,
и сладко на нас си тогаз ще погледним:
О! вяро свещена! О! съньо любим!

1871, октомври 4

ОДА

По случаят на възкачването на първи български народен екзарх на екзаршеският трон в Цариград.

Пей, о музо обичлива,
сладко в тоз тържествен ден,
в който правдата надвива
и Фенер е победен.

С радост българинът гледа
после дълголетен мрак
на свещений трон да седа
пастир еднороден, драг!

Сребробистрата речица, що с извивки лъкатушни
из зелената морава бързо, весела се лей,
пляска галено вълни си и си дума, и си шушни:
България ще живеи!

Птиченцето, що си фърка из въздухът ароматний,
тая драга вест разнося, чурулика и си пей;
и отдето заминува, то казува с глас приятний:
България ще живеи!

Всяко сърце благородно тупа с радост, като чува,
че народ със славна битност веч оковите пилей,
що го в жален мрак държали; и при тая вест казува:
България ще живей!

А преминала България след страдания, дни злочести,
вижда черква си свободна и съдбата си, че грей,
и в надежди нови, светли тържествува с цвят и с песни,
ч е н а в е к и щ е ж и в е й!

Пей, о, музо обичлива,
сладко в тоз тържествен ден,
в който правдата надвива
и Фенер е победен.
С радост българинът гледа
после дълговремен мрак
на свещений трон да седа
пастир еднороден, драг!

Галац, 1872, март 15

ЦАР БОРИС И ИДОЛОПОКЛОННИЦИТЕ

I

И разярените бояри
с велможите, що бяха там,
надъхани от жреци стари,
служители в Перунов храм,
въстанаха против Бориса
кат кръвожадни врагове.

Че той на бога покори са:
отфърли лъжовни богове.
И на народа удивлений,
уплашен, грозно развълнений,
те викаха във лудина:
«Що чакате? . . . Перун паднал! . . .
Падна великий бог без слава,
кой с гръм небето управлява
светият му кумир строшен
струпа се земна му обител
и жертвеник му осквернен.
Борис, наш цар и повелител,
Борис прегърна бог лъжлив!
Богът на врага ни зловерний.
Той на престола, горделив,
с със жезъла в ръце си скверни
седи! . . . В нечистий му палат
да идем! И венеца злат
да му отнемем без забава.
С със неговий живот и слава
не ще ни бъде вече цар! . . .
И на място му да се качи
за наш войвода, господар
друг, кой да знай да слави, тачи . . .
гръмник Перуна най-велик,
давач на гръм и на светлик.
Както било от прежне време,
как правили са го деди
и Крум юнакът най-големий,
кой вси врази си победи! . . .
Така можа щем преговори
ний яростните богове
и всички силни духове,
кои, кат виждат днес отгоре

безчестъето, що им стана,
за наказанье щат проводът
глад или мор на вас — народът,
ил друга пък злочестина!
Да се не бавим тука вече,
отстъпникът не е далече:
да идем да го оковем,
Перуну слава да дадем.
И да си подновим светиня,
безбожник що фърли във тиня!»
От тез слова ожесточен,
на бой за вяра приглашен,
народ спусна се суеверний
противу царя нововерний!

II

От връх свой сыйний Вишеград,
на словото въртоп пръв, свят,
благочестивият владетел,
пълн с мир, със святост, с добродетел,
видя сганта със буен рев,
като обиколи двореца! . . .
Далеч от страх или от гнев
той коленичи пред твореца,
пред царя вишний на Сион,
кого позна пред малко он.
На него уверен с надежда
той проси помощ към врази,
пред лик светий му лей сълзи
с молба висока и гореща!
И негов чистий глас стигна
там до всесилно провиденье:
видя внезапно в изпълнение,

че стаята в огън светна
и озари се от незнайно.
И как на царят Костадин,
яви се светъл кръст един,
кой греяше дотолко сыйно,
че затъмни и белий ден.
Падна там царят заслепен
и всред светлика тоз чудесен
зачу пресладък глас небесен
на ангелский подобен глас,
кой викаше във она час:
«Борисе! Ти си веч помазан
от бога! Тоз кръст теб показан
за теб ще бъде верен знак,
че ще надвиеш всякой враг!
Избра го ти, с душа приемна,
затуй ще ти е помощник
през всичката ти жизнь земна!
Не бой се! Бог теб мъченик
не иска никак да направи;
той пак те славен тъй остави
и мощен, та да просветиш
народ твой в светло християнство
на царство в цяло му пространство
и дирите да изличиш
на тма и идолопоклонство
Пък ти ще да се наградиш
с безсмъртна слава от потомство!
Иди със кръст! Ще победиш!»
Тогава всичко в миг изчезна
и кръст, и глас, и светлина,
Борис със бодрост се вдъхна
от ангела, кой веч възлезна. . .

Със мирен и спокоен лик
той към прозорца се навожда,
видя народа с буен вик
рукнал без пряпорец, без вожда
отвън палатни твърдини
и техни зъбести стени;
видя, че тичат с бяг-размирний
във тоя град велик, обширний
със шум, стрели и ножове
и с най-свирепи викове,
войник, търговец и чиновник,
Перуну всяк горещ поклонник;
чу как из купът подлуден
ечаха гласове всечути:
«Борис да падне тоя ден
под ударите наши люти!»

С оръженосци окръжен,
с велможи малко придружен,
кои тогаз в дворец намери,
далеч от враг да потрепери,
към главните врата тръгна
обръжен кат во време бойно!
Огън в очи му кат светна,
с глас бодър, тих, с чело спокойно,
като вдигна свой кръст свещен,
казува на другари смели:
«Бог с ангел ми яви тоз ден,
че тоз народ обезумелий,
кой ни обиколи отвърст,
ще да го покорим ний лесно
със сила тайна и чудесна
на оня, кой на тоз свят кръст
е някога за нас бил разпнат!

Бъдете мъжествени вси
в бой с царски, богови врази,
они от страх щат се прехласнат.
Напред! Отваряйте врата!»
Тогаз сганта с вик налетя
във двора най-ожесточена
и страшен сеч се там почена,
размесен с хули, с плач и кръв!
Борис, подкрепян с ангел горен,
се бие там; всъде е пръв,
въсде е храбър, необорен!...

(Следува)

СОНЕТ

Към един български писател

Ти писател неуморний, що без спирка със перото
книги пишеш, съчиняваш драми, стихове редиш,
ако бих ти казал прямо две-три думици, каквото
същ и искрен твой приятел, щеш ли да ми се гневиш?

Туй, що пишеш за народа, чакай в тебе да узрее,
да те въодушеви то, па тогаз му го предай!
Че несвястно четмо прави простий още да тъпее,
а разбрания да се смее. Твоята муза туй желай?

Не се самооболщавай и не вярвай думи частни,
че нарядко бива автор с публика да са съгласни:
че кога се той мни гений, тя го има за кърпач!

В работа си бръз не бивай, че туй навик е детинский,
с почит вирай се над нея, кат художник стар атинский
в статуята си любима; тъй т в о р е ц ще си, не п и с а ч!

СТРАДАЮЩИЙ ПЪТНИК

Ба! Не ще да падна като клас отсечен
в туй море бурливо, дето съм увлечен,
аз не ща умра!

Аз напред ща бягам през вълни, през бури,
всяка пречка в път мой ще да се катури
и не ща се спра!

Светските неволи, скърби нестърпими
ми живот съядат и скъсяват дни ми,
моите млади дни!

Ала аз ща тичам, та докат живея,
на съдбата люта в лице ща се смея,
на вси й злини!

Що да правя друго? Нали съм създаден,
за да бъда смазан, жален, гол и гладен,
и нещастен роб?

Дето да се скитам, мене ми се чува
нещо и в тъй... зловещо, като че казува:
«Тоя свят е гроб!»

Но в море бряг има, оазис — в пустиня,
тъй и в нашта жизнь на скръбта робиня
зра н а д е ж д а аз!

И тъй с таз надежда, лъжна и злощадна,
сѐ напред ща бягам; но не ща да падна
кат отсечен клас!

ЕДИН КЪС ОТ ЦАРИГРАД

Насреща ми Ени Джамя
издига свой грамаден свод,
покрит със черна тенекия,
венчаван с полумесец горд.
Наоколо се мълчешката
издигат из височината
като гиганти от гранит
и зрители на две морета
високи тънки минарета,
на кои ходжа гласовит
нарядко дрямката смъщава,
кат верни на молба призвава.

А в жежки дневни часове
отдолу много правоверни
седят на стълбите мермерни,
спокойно пушат наргиле
и гледат тихо, равнодушно
как пушекът се там дими
на облаци и лъкатушно
или народа, кой шуми!

Надясно моста се намира,
кой над море се дълг простира,
направен дървен, хълмест, крив;
покрит със хора разнородни,
с със пушек гъстък, задушлив
из димниците параходни.

А долу чакат край брегът
лодкарите съдрани, голи
и минувачите зъвът
във жалостните си гондоли!

Из улицата всеки миг
минува, тръшка се трамваят;
с със гръмот, бързо и със вик;
и хора бягат, псета лаят!
Из о к н а т а по някой път
показват се и пак летят
лица прекрасни, миловидни,
възточни хубости обидни!

И шум, и крясък, прах и дим,
псувни и глъчки, и смъщене,
и пекът юлский нестърпим,
приятност, па и отвращене

и кучета ужасна сган,
на улицата същ стопан,
богатства, салтанати саяни,
ориентална роскош, сласт,
и бедности, уви! безкрайни,
неволи зли, що нямат глас,
фигури странни, разнообразни
и хубави, и безобразни!...
Тук мяркат се пред твоя взор
и се кръстосват безразбор:
и мюслиманин добродушен,
и грък фудулин и лукав,
и българинът малодушен,
и македонец честен, прав,
и работливият арменец,
и образованият френец,
и анадолец груб и прост,
и мръсний, лошав арнаутин,
и спекулантинът чифутин,
и чер арап със сплескан нос,
Et cetera, Et cetera...

Цариград, 1872

СВЕЩНИКЪТ ДА СВЕТИ!

Non d'aucune chevalerie
je n'ai le brevet sur vélin,
je ne sais qu'aimer ma patrie...
je suis vilain et très vilain!

Bérandger

I

Чуйте що ви казвам, драги ми деца!
Вий като играйте тъй насам-нататък,
весело крещите със гласец си сладък,
колко са червени вашите лица!
Но като търчите, то се сѐ пазете
да не угасите никак си свещта,
че ще да останем всинца ний в нощта,
моля ви пазете свещника да свети!

II

Та недейте толко силно се бори!
Вярвам, че борбата е живот и сила,
тя е знак, че в вази светлост се явила,
но като лудейте в тез борби, игри,
може да угасне; па си представете
колко ще е грозно без виделина:
мене ми е страшно да сме в тъмнина.
Моля ви пазете свещника да свети!

III

Знайте ли тогава... гато в черни мрак
ний седяхме клетки, колко си патихме?!
А пък днес изново кат се осветихме,

тоз светлик да пазим кат имот най-драг...
Свестни веч бъдете и се оставете!
С тез борби безместни губим си свесът,
та ветрища бурни щат я угасят...
Моля ви пазете свещника да свети!

IV

Лошо е, дечица, в мракът да стоим,
че тогаз излизат черните вапирни,
всяк един възсядат, та с них да се тири,
вещи от които много се боим!
Па и вий самички я ми тук явете,
нали сте кат слепи, гато сте във мрак?
Виделото й сладко и в тоз вик и бяг
моля ви пазете свещника да свети!

Цариград, 1872

ПРИБИРАНИЕ В ОТЕЧЕСТВОТО

[

Виждам, виждам родний край,
виждам го, не е далече,
да вървим, другари, вече,
че сърце тупти, не трай.

Да възлезем в параплова,
ей кат лебед там стои,
че тръбата е готова
третий път да изехти.

Щем да видим България,
 нейни хубави поля,
 там щем видим и ония,
 що са мили на сърца.
 Тоз в дворове, друг в колиби,
 всякой, де му е честта:
 на гърди на мило либе
 ил при старий свой баща.

III

Аз роден съм по-навътре —
 под поли на планина —
 и въз нейна стръмнина
 горский кон ще ме потътри.
 Колко сладко ще е мен,
 кат пак видя тез букаци!
 Де се лута бръз елен,
 де пей славей из габраци!

IV

И кога пристигна аз
 на Балкана, там на върха
 ща запея с ясен глас,
 кон ми живо ще запърха.
 Как сърце ми ще се свие,
 как ще силно да забие,
 като в миг ми се открие
 родната юдол, уви!

Там цъфтят червени рози,
 Стряма се лъщи, играй,
 там расте зелено лозе,
 хубав е мой бащин край:
 леко, леко като крачим:
 ще пристигнем бащин дом:
 бързо, братя, да се качим
 в параплова бежешком!

1874

* * *

От всите крайща и земи
 аз България най обичам;
 макар по цветни й хълми
 да няма злато и ялмази,
 но има правда, хляб и вино
 и млади, гиздави момни.

От вси народи в тоя свет
 аз българите най обичам;
 макар че хулят ги навред
 и днес безславно те живеят,
 но прав дух имат, бог търпене,
 надежди светли занаяред.

От вси невести и жени
 аз българките най обичам;

с кокетски дух не са они,
но те са спретни домакини
и вярност, хубост, драголюбност
са техни първи добрини.

От вси историй, щото знам,
аз българската най обичам;
макар на чужденци едвам
известна е, но тя ме прави
ту сълзи от тъга да лея,
ту на възторг да се предам.

От всичките язици аз
си българският най обичам;
не е прочут, но всекий час
на него плачат и се радват
вси мои братя и е сладък,
кога момите пеят в нас.

П. 21 май 1874

ИЗ «СВОБОДНИТЕ МИ ЧАСОВЕ»

НА ЧУЖБИНА

Преди години аз оставих
село и бащиний си дом,
на път далечен се отправих
през планината бързешком.

Тогаз мечтаях във ума си
за бъдащите злати дни
и без да крия радостта си,
летях към чуждите страни.

И пълен с бляскава надежда
и с омаятелни мечти,
едвам отечество изглеждах,
небрежно казвах му «прости!»

Не знаях аз, не оценявах
какво оставях тоя ден
и тъй несмислено менявах
отечество за край студен!

Ала бидох наказан строго,
откак се с него подиграх:
теглих в чужбина, плаках много,
задето люлка си презрях.

Изчезнаха ми вси мечтанья
и лъжни фантоми, и рай,
и родните възпомянья
тешат ме в тоя чуждий край!

Отечество! долино свята,
поляни красни! милий бряг,
кога ли с радост хвърковата
ще мога вас да видя пак?!

ТЕЖКА МИСЪЛ

Във душата ми стъмнена
горки мисли се таят,
мойта съвест възмутена
ядни спомени летят.

Мислях ази да промина
в тоз лукав и шумен свет
тих, невинен, но загина
таз надежда занапред.

Няма туй, кое желаях,
аз да найда на света
и това, кое мечтаях,
виждам, че било мечта.

Чувства хубави и прави
обладаха ми дух,
но всъде срещнах лукави
и всъде неправда чух.

Бодростта ми се изгуби
всрещ световните беди
и душата ми възлюби
туй, що мразеше преди!

ОДА НА 11-ИЙ МАЙЯ

Природата е красна, усмихната и млада,
небето се синее и майя месец влада,
о, хубав е светът!

Поля се разцъфтели, гори се разшумили,
зефири хладни веят, цветя и ружи мили
миришат и цъфтят.

Кристалните потоци шумят си из долини
и птички чуруликат, и славен в градини
си пеят с милен глас.

Невидим ангел фърка и пръска обаяние,
навред е лепо, чудно и пълно със сияние
и драго окол нас.

Но кой е тоз вик днеска еквив, могущ и ясен,
въздуха кой оглаша във тоя час прекрасен
и пълен с тържество?

Та кой го днес издава със толко гръм и слава
из крайща най-далечни, та с него се сглашава
и цяло естество?

От цветните брежища, Вълтава де се лее,
през белий, тихий Дунав, кой волни се люлее
тъжовен и велик;

през върхове балкански, орелът де царува,
до Бяло море даже, що гордо се бунтува,
се носи тоя вик!

Да; днес народи братски по дух, език и племе
двамина братя славят, два праотци големи,
въздават им хвала!

Със песни, с ликувания възторга си явяват,
взаимно се здрависват и задружно венчават
се същите чела.

Кои са тия мъже дотолкова любими,
със толкоз славен спомен, та пълни тяхно име
вси крайща и сърца?

Иноци мудри, скромни, те слава не са щели,
но що ли тъй светливо са днеска заблещели
светите им лица?

Било далечно време: във мрачна простотия,
в невежество дълбоко дремала България.
И нейни чада там.

Били свирепи, диви, живот им бил мрътвешки
наука и напредък, и чувства човешки
били незнайни там. . .

Без книга и без писмо те бъдаше немали,
то в мрак се грозен крило, във който се скривали
и бившите им дни.

Творецът не знаели! Поганци суеверни,
на богове бездушни във капищата скверни
кланяли се они.

Тъй жално, недостойно народ, дарен със гений,
за работи велики от бога назначений,
гаснял в тъма и мрак!

Кат две слънца тогава два братя се явили,
със чувства най-високи се те одушевили
към своя род мил, драг.

О! Час велик и славен! Дела им се венчават
и Кирил и Методий Бориса веч кръщават
и неговият народ —

и писмена народни те вещо сътворили,
и божие слово чрез тях му го открили
и дали му живот.

Вси царюве, народи зачули с удивление,
че в Крумова държава бутнали с посрамление
Перунова кумир!

И бързо, ненадейно лъснала България,
във нея се вцарили божа благословия,
наука, зрак и мир!

И двата силни братя чрез грижи безконечни,
с величие душевно по крайща най-далечни
разсявали светлик.

Разпалено учили ту жители преславски
със думи братски, живи, ту племена моравски
по разумен език.

Слушали всички с радост учене благодатно,
че то било им мило и родно, и понятно
за техните души.

И то се вкоренило, и плод безценен дало;
ей десет века има, откак му е начало,
и славно пак звучи.

Милйони души днеска то тегли и сбротява,
на него еднотелни фалби творцу въздава
и цял славянският мир!

Кат щит непроницаем живота ни запази
и вси беди враждебни, що сполетяха нази,
отблъсна най-подир.

Подвижници безсмъртни! Не тий ли са причина,
задето нам народа не падна, не загина
под грозната съдба?

Не тяхното ли име от мъртвий сън вдигна ни
и тоз огън божествен нечаяно вдъхна ни
за жизън... за борба?!

Да; в подвига им светли за нас примери има
отечество да любим с любов неугасима
и неговата чест...

За него да милеем, за него да се трудим
и тям делата сийни, с кои се толко чудим,
и ний да вършим днес.

О, сенки величави!... Светила лъчезарни,
със вази се гордее родът ви благодарни
от вази възроден.

И нека чуй вселена чрез наште ликуванья,
чия се памет слави със песни, с възкликанья
и с венци тоя ден!!...

Сопот, 12 май 1875

СБОГОМ НА ВИТОШ ПЛАНИНА

(Посвещавам на г-да Ш-ци в София)

О! Дайте ми горите височайши!
Лорд Байрон

Сбогом, прощавай, Витоше моя,
песен подирня теб песнопоя;
сбогом ти казвам, че е настала
зарад нас двама тежка раздяла.

Ние се, горо, с тебе сближихме,
тайни си мъки ний поверихме:
аз ти ги казвах с пламенна дума,
ти ги мълвеше с твоята шума!

Ази ща ида в родни полени,
тамо, де цъфнат ружи засмени,
дето се Стара планина вдига
и със глава си облаци стига.

Как ми е мила, как е тя славна!
Как се изправя дива и гнявна!
Бий ми сърцето пак да я видъ,
сбогом, прощавай! Тамо ще идъ!

Тя е душа ми сявга пленила,
с спомени сладки, с възторг кърмила,
аз ща ѝ носа в нейни дъбрави
поклон от тебе и много здравье.

Аз ща ѝ кажа с думи жаловни
твоите мисли, грижи отровни,
нека ги чуе, нека ги знае,
чужда не е ти, твоя сестра е.

Радости нямаш, нито веселья!...
Нека скръбта ти поне споделя,
колчем ѝ ветрец листи полюшни,
тя ще въздиша, тя ще я шушни!

Тя е кат тебе веч побеляла,
страшни прилуки е преживяла,
може би скърби що са да знае
и като тебе скритом ридае!

Тъй, ако нужда друг път добиеш
твоята жалост ней да откриеш,
орли из твоите викай пустии
и по них, горо, глас изпрати ѝ.

Нека над нея жално се вият,
криле широки гневно да бият,
тя, кат ги види, ще се досети,
че те ѝ носат вести проклети!

Тя ще тогава да потрепери,
ще се навъси и начумери;
буря ужасна там ще подкачи
и ведно с тебе тя ще заплачи.

Тъй ще олекнат ядове скришни,
като с нас плачат нашите ближни,
тъй се пренасят тежки теглила,
сбогом, прощавай, Витоше мила!

Чепени, 15 август 1875

ПРИВЕТСТВИЕ НА ЛЕДИ СТРАНГФОРД

I

Вест радостна, мила
чу наший народ:
в Цариград стъпила
и чест нам сторила
миледи Странгфорд.

И муза ми драга
венеца завчас
на глава си слага
и запя веднага
със ясный си глас.

Добре ми дошла ти,
миледи Странгфорд,
в тез места благати
и мили, познати
на славният лорд,

на твой скъп стопанин,
на наший Странгфорд,
достоеен гражданин,
прочут англичанин,
с името си горд.

Той пръв милостиво
погледна към нас
и доде му криво
тъй несправедливо
да тлейм до тоз час.

И той ни обикна
и да ни огрей
завесата вдигна
и с мощ се провикна:
«Тоз народ живе й!»

И с доблест най-сгряна
на нас — народ клет,
приятел он стана
и веща забрана
пред западни свет.

II

Ти днес си стъпила
във пределът наш
и нашата сила,
жал, нужда, теглила
лесно ще узнайш.

Ще видиш, че струва,
о леди Странгфорд,
днес да се милува
и с помощ дарува
българският народ.

Странгфорд благородний
бе в броя на тез
души превъзходни,
що с думи свободни
браниха ни днес.

Ний народ сме скромни,
не можем вдига

за неговия спомен
паметник огромен
от бронза сега.

Но в гърди ни траят
горещи сърца,
кои не забравят
тия, що ни правят
добро на света.

Да благодариме
нам е драго днес:
неговото име
дор на свят стоиме,
в нас ще е на чест.

III

Добре ми дошла ти,
миледи Странгфорд,
в тез места богати
и мили, познати
на нашият лорд!

Сопот, 1875, декември 2

Когато ида в Балкана,
в ония хладни дъбрави,
сърце ми бързо ще сети
свобода, лекост и здраве.

Над мен си гледам небето,
пространства волни, широки,
а окол — черни букаци,
долини, хълми високи —

там видиш само орлите,
на воля гордо че плуват,
и само птичите песни
понявга там се зачуват.

Или прохладни зефири,
в гората като въздишат,
и сецаш колко приятно
цветята диви миришат.

Душата бива там чиста,
без яд, без мъка, без страсти,
като небето без мъгли,
като поляна без храсти.

Там нищо не те смущава,
ни хорски сълзи, въздишки,
ни пусти мъки, неволи,
ни зло, ни очи кръвнишки.

Настана пролет, цветя цъфнаха,
сдоби природа свой вид благат;
все младо, ново, въздухът дъха
на аромат.

В полянка злачна си стадо будно
пасе, играе; поток шумти
и теменуга мирише чудно
и си цъфти.

Веч няма бури, ни аквилони,
в син шир небето се хубавей
и славей пее в зелени клони,
зефирът вей.

Дървета росни с бял цвят покрити
и тих ветрец, кат завей едвам,
земя с бисери и с маргарити
той ръси там.

Врабчета църкат, цветя миришат,
светът е весел и млад, и нов,
за радост жъдни сърца въздишат
и за любов?

ПЕСЕН
НА ЮНАЦИТЕ НА «РАДЕЦКИ»

I

Гордий лев се издига над нас
и ни ободрява:
Ний летим, ний летим тоя час
на бой и на слава.
България в тоз бунт велик
окървавена с жалостен вик,
братя, нас призовава.

II

Нейни синове храбро трошът
робските окови,
на тирана си гордо крещът:
«Вам не сме робове!»
Но тиранина жалост няма,
с кръв и с пепел зарова.

III

Скоро ний ще пристигнеме там,
тамо на Балкана,
и в земята, що драга е нам,
ще съзрем тирана —
и на нашият доблестен глас
нов огън ще изпълни тогаз
внуците на Карана!

IV

И тогаз задружно в славен бой
ще да полетиме,
турска кръв ще се лей кат порой,
варвари ще бийме!
И за многото наши тегла
и заклани жени и деца
страшно ще отмъстиме!

V

Може би кат се борим с врагът
в родните полени,
да намериме там ранна смърт
млади и зелени.
Но тя смърт мила ще да е нам,
че не роби, покрити с срам,
а свободни ще мрем е!
1876, май 20

НЕПЕЧАТАНИ ПРИЖИВЕ СТИХОТВОРЕНИЯ (1871)

ВСЕСИЛНИТЕ СЪЛЗИ

Във мъки, в страдания когато подпадам,
когато надежда ме мами всъде
и сила веч нямам аз себе да владам,
та жал ме отчайва и в пропаст веде,
тогава си спомням. . . мечтайно съзирам
тез сълзи подирни въз жалний му лик:
в душа си спокойно внезапно намирам,
пред очи блещи ми небесен светлик.

Когато безмилно и грубо презиран
от чуждите хора във чуждият край
за мен унижение и срам аз съзирам,
що дух благороден не снася. . . не трай,
тогава ми нещо притиска гърдите:
усещам, по мене че трепет пълзи;
но в тоя миг, де горко окайвам си дните,
аз виждам тез бистри, сърдечни сълзи!

И мисля, че те са за мене пролени
въз туй достолепно и жално лице,
че има в светът кой да люби пак мене,
че тупа със мойто и друго сърце.

О, сълзи всесилни! Вий, сълзи най-сетни,
потекли горчиво в горчивият час,

и светли кат капка роса на лист цветний,
мен ангели драги, обичам аз вас.

Вий мене хладите, кога съм възпален
от страсти опасни, в кои съм се вплел;
във вас се оглеждам кат в извор кристален
и виждам дългът си и моята цел.

Вий дребни сте сълзи, но силно топите
миналите тъжби кат буен поток,
сърце ми сладите, кат' балсам лечите
и мойте — се сливат със вашият ток!

1871, август 29

КЪМ ПРИРОДАТА

Природо прекрасна, природо всесилна,
що пълна си с дарби, с богатства безчет,
с кои ни обсипваш кат майка умилна
и с хубости дивни пленяваш ни глед.

Безбройни години минали са вече,
откакто създател могущий, велик
с едното си слово из мрак те извлече
прекрасна, безкрайна и вечна. . . във миг!

На векове дълги живота прекара,
минаха, изгниха без дирия, без глас,
но ти, о, природо, ни вехта, ни стара,
си млада и нова как в първий си час!

И днес пак тъй чудно се синьо вълнува
туй девствено було над твойте гърди:

де бляскат безчетни лампади, звезди!
И днес пак тъй утръм във огън и в злато
възтокът далечни лъщи, пламеней
и в пролет цветуща в теб всичко богато
се кити, младее, мирише и пей.
Деца ти из твойта утроба родени,
що с майчина милост отглеждаш, кърмиш,
цъфтеят, па гинат на твоите колени:
но ти се не бърчиш, ти пак си блещиш.
Ти синове нови наново извличаш
из гърди плодливи и там ги люлейш,
и заран се лепо и с дражест накичаш
засмяна и цветна и мирост им лейш.
Обичам, природо, във часове мирни
да гледам на тебе със жадни очи
на гледки, картини обайни, обширни,
в които ръката всесилна личи.
В туй нѐбо пространно, коѐ се пѣстрее,
в горите високи със снежни чела,
в туй бляскаво слънце, що пламенно грее,
в морята бурливи с бездѣнни легла
аз виждам ти как си чудесна, безкрайна
и колко велик е създателят твой,
и колко съм малък, и твар тук нетрайна,
ничтожен кат атом във твой шир и брой!
Какво по-велико от твойто величье?
Какво по-прекрасно от дивний ти лик?!
О, слава на тоз, що тъй мъдро те кичи
и пълни с хармония, със сладост, с светлик!
Не си ли ти отзив на мъдрост всезнайна,
творенье гигантско на мощна ръка?
Не е ли в теб видна таз личност нам тайна?
Не е ли вплътена в теб, тъй да река?

Не всуе човекът лишен от лъчите
на светлий и зточник, с дух немощен, слаб,
от толкоз величье ударен в очите,
божил те, кланял се, мислил се твой раб.
Поети, теб чеда любими, щастливи,
кои си дарила с най-редкий си дар,
не в тебе ли черпят тез мисли светливи?
Не ти ли им вдъхваш тез песни и жар?
Най-сетне в теб само, във твоите прегръдки
нетленни и драги, о, майко света,
духът ни отруден от светските мъки
намира утеха, покой, радостта!

ПРЯПОРЕЦ И ГУСЛА (1876)

МАМИНО ЧЕДО

Страшлив Дойчин се показал,
присмяла му се дружина,
Дойчину жалба паднало,
та своята майка проклина:

«От бога, мамо, да найдеш,
задето мен си родила,
кат пусто сърце плашливо
в гърди ми ти си турила!

Във люлка йоще — умът ми
с плашила, с мечки. . . пълн беше
и мойто сърце незлобно
със страх го, майко, поеше.

Когато аз се разплаквах,
синът ти сплашен да биде,
безумно ти му крещеше:
«Мълчи! Че турчинът иде!»

Снага си мъжка аз имам
и младост йоще, и сила;
но с сърце, мамо, юнашко
защо не си ме дарила?!»

1875, септември 26

ПЪТНИК И ВИТОШ ПЛАНИНА

Заплакала е гората,
гората и планината.
Нар. песен

ПЪТНИК

Витошо мила, горо зелена,
що ми си, горо, тъй нажалена? —
Дали си нямаш млади овчари?
Дали те, горо, слана попари?

Думай, какво те, горо, докачи?
Моето сърце би те разбрало,
то е готово с тебе да плаче,
то е от милост сявга тупало.

В туй равно поле цветове има,
всичко е драго и миловидно,
само теб, горо, жал те превзима,
мрачно е твойто чело гранитно.

Що си тъй няма и запустяла?
Твоите орли, орли крилати,
де са бегали? . . . Ази те жала,
твоята гордост ще ли се врати?

Над теб се вият облаци тъмни,
но са заспали твоите бури . . .
Що ги не пуснеш поле да гръмне,
нихната ярост все да катури?

Мило е мене, горо ле славна,
да те послушам кат, зареваваш,

да те погледам, като си гнявна —
бодрост и мене ти тогаз даваш!

В и т о ш а

Мило ми чедо, недей ме пита
що не съм буйна, буйна, сърдита:
ази до днеска за какво жала,
никому йоще не съм казала.

Море широко не се прегазва,
небе високо изгледа няма,
тъй мойта жалост не се изказва
с думи горчиви, с буря голяма!

Кешки да бях аз, ниска могила,
да не съм Витош, Витош висока,
кешки да бях се по̀ле есторила,
или пък яма тъмна, дълбока!

Ази ли само днес съм остала
всичко да гледам тука отгоре?
Ази ли само трябва да жала,
аз ли да снесам людското горе?

Колчем към по̀ле поглед ми слезне,
вредом изглеждам мрак и неволи,
дяца — сираци, мене любезни,
скитат се тамо гладни и голи.

Оле, съдба им пуста, проклета
делба най-лоша тям отделила:
те са оскудни в златни полета,
там за тях никнат само теглила!

Участ по-светла, ах, те не рачат,
с татул отровен са напоени
и не въздишат и нито плачат,
че са нещастни, че са презрени!

Бащиний спомен, име народно
тяхното сърце веке не люби:
роби да бъдат тям е угодно,
гордост човешка в тях се изгуби!

Мене ме викат Витоша стара,
минала слава тук съм гледала...
Много е тежко, фащай ми вяра,
мога ли днеска аз да не жала?

1874... София

1875 ГОДИНА!

I

Питаш ме, мамо, що аз тъгувам,
що мойта младост в жалби минувам?
Дали за злато много жалея,
дали за либе ази копнея
или ме болест държи невярна,
та ми лицето така повяна?

II

Като ме питаш, право да кажа:
тежко имане, мамо, не тража.

Нито за либе ази копнея,
нито от скрита болест линея,
най ми е жално, майчице мила,
брата кат гледам в тия теглила!

III

Ако с другари млади, несвесни
фащам да пея весели песни,
мисъл ме тежка завчас намира
и радостта ми гасне, умира.
Ази си казвам: «Ох, защо пейме?
Днеска е време сълзи да лейме!»

IV

Ако съгледам младо девойче
или невяста с гърлести очи,
ази си спомням моите сестрици,
що ги цалуват мръсни убийци!
И като тъжно със глава климам,
ази въздишам, люто проклинам.

V

Ако се нощем сладко отпущам,
стреснат, уплашен пак се събуждам.
Чувам, че плачат братя клетници,
като се в турски мъчат тъмници,
и кат не мога да ги избава,
ведно с тях и аз плача тогава.

VI

Как да не плача? Те ми са братя!
Нали в едни сме расли обаятя?
Нали една кръв лей се у нази?
Техните мъки сещам и ази,
техните болки болят и мене,
с тяхното сърце и мойто стене!

VII

Само когато би се случило
ази да срещна с мъртвец носило,
някаква лекост, мамо, усящам. . .
И аз му шъпна, па го испращам:
«Иди, о брате, иди в небето!»
Мир на туй няма място проклето!»

VIII

Мамо! Когато мой час удари
и преди тебе смъртта ме свари,
и на ръце ти бледен истина,
недей да плачеш. . . недей проклина!
И вий, другари, и вий недейте,
че ви оставям сълзи да лейте!

IX

Но кат за мене камбан заблъска,
нека гласът му драгост да пръска;
нек ви се чини не зов към гробът,
но звън за воля, за радостчица;
звън от окови, що фърля робът,
като оставя тъмна тъмница!

Сопот, 1875, октомври 10

НА ЕДНА МАЙКА СЕЛЯНКА

Мари, невясто, гиздава, мила,
що си любовни очи вперила
в твоето чедо — рожба едничка?
Що го по руса галиш косичка?
Що се усмихваш нему в лицето?
Що го цалуваш ти по челцето?
Що му ти шепнеш тихо, безгласно,
като го стискаш до гърди страстно?

Ох, дали мислиш ти, майко млада,
ох, дали мислиш с тайна услада,
че ще да видиш мила си сина
да цъфти весел, като в градина?
Че ще да расне и да порасне,
че ще да бъдат дните му красни?
Дали се нему много надееш,
дали се вече тайно гордееш,
чедо честито че си родила,
та си се в него толкоз упила?

Лъжеш се, майко, хубава, мила,
лъже се твойта любов гореща,
тя радост само мисли, усеща;
празни са твоите мили надежди!
Щат да се свият тез малки вежди,
ще се набърчи туй чело ясно,
ще погрознее туй лице красно,
що го цалуваш толкова сладко.
Ох, зарад твойто чедо благатко,
няма тъй много да се замине,
щат да настанат мъчни години,

мъчни години, зло ядовито!
Няма да бъде то по-честито
от своите братя клетки, злочести!
(Лоши са, майко, моите вести!)
Още когато си го раждала,
зла самодива там е стояла;
още отсега да се насити,
с твоето мляко суче тъгите!

Не му се радвай, млада невесто,
ти си родила дете злочесто!
О, плачи горко, сълзи проливай,
с тях го прохладжай, с тях го умивай,
както росата е за полето,
тъй са сълзите зарад детето,
зарад детето, що са обрекли
още отрано горко да тегли...
Те щат му дават мощ да израсне,
те щат го пазят да не угасне.
В тях ще намери бодрост и сила,
за да пренася своите теглила.
Нека да знае то как се плаче,
че ще неносен живот да влачи!

Кога го люшкаш, за да задреме,
ил кат го друсаш в твоите колене,
не му пей песни детски, сънливи,
нито пък песни драги, скокливи!...

.....Млада невясто!
Ако да бях аз на твойто място,
щях да му пея песни, които
правят сърцето като убито,
сѐ да се стряска и да бълнува!

мен му тез песни, що споменуват
кържави ризи, гноени рани,
майчини клетви, тъмни зандани;
пей му ти песни, дето се слишат,
души страдални като въздишат,
дълги синджирѝ, клетки сираци,
черни робини, болни юнаци,
сълзи сирмашки, тежко теглило,
черна гарня, черно чернило;
нека тез думи, страшни, тъжовни,
кога порасне, пак да ги повни;
нека му сявга на уши екнѝт;
нека му вечно на-душа тегнѝт,
нека да знае, че ще наследи
туй, що деди му са отнапредни
тука теглили, тука патили,
че са на бога много сгрешили.
Нека познава мъки човешки,
нека да сеца ядове тежки,
нека да пѝшка и да проклина
божия казѝн, тежка судьбина!

Ох, привикни го, млада невесто,
то да разбира, че е злочесто!

Често му казвай и му повтаряй,
че то ще трябва ниско да лази,
да люби тоя, който го мрази,
че ще работи, оре, копае,
а пѝк облага не ще познае,
че със потѝт си други ще храни,
а цяр да нямат негови рани,
че ще да трае сѝ във неволи

и че мяса му сѝ щат са голи,
че няма друго що то да чини,
освен да моли, плаче и гине!
Че ще да бѝде трѝст нехелита,
що я всяк тѝпче, чупи и рита,
българин, който нищо не важе
и като червей всяк ще го маже;
тор, който храни, питай нивята,
а всяк го плюе, тѝпче с краката!

То роб ще бѝде! . . . Плачи, невесто!
Ти си родила дете злочесто! . . .

Будурово (Хасковско), 1875, октомври 15

ЗАВЕТ

Аз, синко мили, умирам,
смъртта си близо съзирам.
Чуй мойта воля, додето
ми йоще бие сърцето.

Не чакай, синко Иване,
след мен да найдеш имане,
да поменуваш баща си:
ти знайш, че бяхме сирмаси.

Не ти оставям дворове,
ни стадо сиви волове,

ни вдън ковчега паници
с пиндари, йоще с жълтици;

ни пълен житник със жито,
ни в изба буре честито,
да пиеш и поменуваш —
благатък ти да добруваш.

Но аз ти, синко, оставям,
в наследство тебе дарявам
таз само къща прогнила
и моите пусти теглила.

И моите мъки клетнишки,
и моите сълзи, въздишки —
и твоята душа нек пати
туй, що изтегли баща ти!

Едно ти само не давам
и него не ти прощавам:
в тегло кат мене примирай —
но роб кат мен не умирай!

1875, декември 1

НА ПРИЯТЕЛИТЕ МИ Г. И А.¹

Приятели безценни
изпратих днеска аз
и с чувства възхищенни
казах им «добър час!»

Идете живи, здрави
там, дето чакат вас,
но знайте, че сега ви
по-много любя аз.

Но не че без преструвка
стискахте ми ръце,
че жежката цалувка
ви беше от сърце;

Нито че с вас отдавна
аз бил съм разделен —
та с тази радост явна
срещнах ви този ден.

За друга аз причина
възлюбих ви така:
у вас найдох, дружина,
по-доблестни сърца.

Видях, че в ваште жили
кипеше горда кръв,
че бяхме се сближили
неволно с тайна връв.

¹ Григор Божков и Антонов, когато минаха още през 1875 година през Сопот, отивайки за Клисуре, за да подготвят въстанието.

Идея благородна
бе общата ни страст
и за борба свободна
горяхме в същия час.

Честит да е случаят,
в кой нашите сърца
така да се узнаят
можиха с две словца!

Че буйно те живяхи
в притворния си сън,
че тайно в них горят е
един и същ огън!

1875

ДЕДИТЕ НАШИ ЗЛОЧЕСТИ

Дедите наши злочести
живот злочестен живяха
и без да имат утеха,
в неволя крайна умреха
дедите наши злочести.

На свойте внуци, потомци
оставят зла проклетия,
в наследство — тежка робия,
за радост — зла сюрмашия —
на свойте внуци, потомци.

244

Не бива, братя, не бива
да хулим тяхното име,
че днеска в робство стоиме,
виновни тях да броиме —
не бива, братя, не бива!

Пет века веке ще станат,
как врагове ни плениха,
окови, що ни туриха,
веч от ръждата изгниха. . .
Пет века веке ще станат.

Дошло е време, дошло е
да счупим стари окови,
да дигнем остри ножови
въз турци хищни, сурови.
Дошло е време, дошло е!

1876, януари 6

НА ПУШКАТА МИ

Ой, пушко, пушко сестрице,
ти моя радост голяма,
настава време, настава
аз тебе да те нарамя.

Нарамя и да отида
в балканска хладна долина,
та с тебе да се пофаля
пред мойта вярна дружина.

245

Дали не ще се делиме,
каквото и да ни свари,
дали ще сявга да бъдем
със тебе, пушко, другари?

Ил скоро ази ще падна,
а ти у врага ще минеш
и в гърди братски, юнашки,
ах, люти рани ще чиниш?

Но шото и да се случи,
кълна те в майчино име,
в неволя, в лошаво време
ти вярна, пушко, бъди ми,

Затуй, когато се срещнем
със наште върли душмани,
въз тях ти пискай и пръскай
огън, куршуми и рани!

По два, по трима пронизвай
и смърт им люта изпращай,
тогаз без жалба, без милост
душа си богу преда ща.

1876, април 10

НА ГЕРГЬОВДЕН

(На невъстаналий град К.)

И го пиет оно благо вино,
благо вино со люта отрува.
Нар. песен

Дойде Гергьовден, а християни
по стар обичай колат курбани,
всякой се радва честит и ясен,
че е дочекал такъв ден красен.

По трева мека черги послани
и по них гозби слагат избрани:
ягнета мазни кат позлатени,
бъклици тежки с вино налени.

Редом попове с патрахил ходат,
глъстите плешки набожно сбират,
тъпани блъскат, свирците свират,
весел пирува тамо народът.

«Налейте! — викат, — дайте да пинем,
светаго Гьоргя с радост да минем,
трезни да бъдем каква облага?
С винце тъгата по-скоро бяга.

Да даде господ и догодина
пак да сме сбрани тука дружина!»
Ядат и пият мъже, невести...
Здравици стават йоще по-чести!

Пийте да пийме, роби заспали,
цяла година туй сме чакали!
Нашите грижи нека разсейме,
с вино ядът си ний да залейме.

Не щем да знайме що бяхме вчера,
нито за утре имаме вера;
пийте, па ако зло ни нагази —
други да мислат заради нази!

С многото мисъл нищо не стая;
в трудовете, в мъки утре ще капнем.
Щото попийнем, щото похапнем,
полза най-после то ни остая.

Чуйте ли тамо що се случаваше?
Този вик силен, дет се раздава?
Знайте ли вие кой ден настана?...
Напусто викам, сган неразбрана!

В вашите гърди сърца се крият,
дето от завист и от страх бият...
Дрямка мори ги, вино блънхуват,
чувства по-горди тях не вълнуват!

Днес е Гергьовден! Дайте да пийме!
Сили душевни в нас да убийме:
тъй се теглата леки представят,
тъй се по-лесно клетви забравят!

1876

СИРКЕДЖИ-СКЕЛЕСИ

(При тръгването на турската войска за България)

Гръмко музиката води
азиатската войска,
тя в България отходи,
за да стъпче волността.

Лихо байрак обезславен
върху нея се ветрей
и народ от страх удавен
той не може да съгрей.

Полкове нищожни, гнили,
бягайте, вървете там,
на балканските могили
гробът е отворен вам!

Там ви чакат не робове,
що се молят и боят,
а юнаци сè готови
за отечество да мрът!

.
.

Цариград, 1876, април 29

(Представляюща вързани въстаници)

О, братя, усещам скръбта ви!
От път премаляха крака ви,
въжето притиска ваш врат.
Ръце ви са в гривни железни,
псувни, бой и удари бесни
се сипат над вас юато град!

«О, милост!», вий викате жално,
и клюмате чело страдателно;
но вашият жалостен глас
сърпа не смекчава кръвнишки
и вашите мъчни въздишки
по дразнат черкезкият бяс.

Но кой е тоз млад нежду вази,
кой гордо мълчание пази?
На негово бледо чело
не виждаш ни сянка сумнение,
той снася със хладно презрение
вериги и труд, и тегло!

А — стареца с туй лице строго,
кой удари приема най-много?
Той носи най-тежкият кръст!
Как он ви горчиво поглежда
и бодър, и пълен с надежда
небето ви сочи със пръст,

Но ваште мъчители злобни
ви блъскат и с думи злокобни

«гявури! — крещят ви — напред!»
— О, милост, о, малко почивка!
— Бесилка!! гявури! Бесилка! —
И удари нови безчет!

О, братя! Търпете, търпете!
Във мъки си бодрост черпете;
България цяла кат вас
под тежкото иго примира
и напусто ръце простира...
Търпете до сетният час!

1876

АМНИСТИЯТА ЗА БЪЛГАРИТЕ¹

Най-подиря се смилява
падишаха и със глас
триумфален проглашава
днес амнистия за нас!

«Пълна прошка аз ви давам,
казва благий падишах,
чада пак ви назовавам
и забравям вашия грях!

Всички, казвам, сте простени
освен тия между вас,
що във своето заблуждение
нож дигаха срещу нас.

¹ На 1876 г. подир Баташкото клане султанът даде амнистия, като изключваше ония българи, които бяха въстнали.

...и сери пак станете,
забравете моя гнет,
с мюсюлманите бъдете
същи братя занапред!»

Прошка!! С нази се ругае
йоще този турчин груб!
Тъй си ситий звяр играе
с окървавения труп!

Крокодилът зарива
с кръвожадният си плач
и ехидната гнуснава
е на раната ни врач!

Прошка! Прошка! От султана!
А кога ще да прости?
Сърце здраво не остана
и света се запусти!

След като пусна във нази
от убийци бясна сган
и в потоци кръв нагази,
и разплака стар Балкан;

след като изби й изроби,
сече, кла, беси, гори
и дор в женските утробы
той децата умори!

Прошка!... Своите обятъ
ад разгръща ни, о, вест!
Дума ни да бъдем братя
със убийците си днес!

Да забравим той ни кани,
че в сърца ни е пробол,
и дълбоките си рани,
и голямата си бол;

да забравим той ни казва,
че сме мъченици ний
и че в същата ни пазва
лютата змия се крий;

да забравим ни съветва
нашите мъки, наший кръст!
И народната си клетва,
и свещената си мъст!

1876, август 15

АБДУЛ ХАМИД

Из Стамбул града гръм се разнася:
един цар пада, други нагласят,
нов султан днеска турчин посреща,
по-нов мъчител робът съглежда.

Чуйте, Хамидът султан ще биде!
Той ще към щастие нази да води;
след полуделий, идиот иде,
а подир него бесен ще доде!

Славна епоха!! Пак ред настана
свят да се лъже с думи притворни,

пак ще се дават нови реформи,
доде изсъхне кръвта проляна!

(Веч си представям как пред Хамида
консули чужди шапки ще снемат
и своето царство ази веч вида
как го управля вътре в харемът.)

Гърмят топове! Турци празнуват,
тъпани, радост, илюминаций,
зилове зънкат в турски конаци,
сечове нови пак се бълнуват.

Барбари, хайде, викайте, пейте,
царя славете, буйно шумейте,
страшните клетви да се не чуват
на тез, що в адски мъки робуват!

1876, август 22

ТЪГИТЕ НА БЪЛГАРИЯ

(1877)

* * *

Е добре, но ази гледам —
честно сърце в теб не бий
и високо изповядам,
че изменник в теб се крий.

Ако наште мъки, рани
ти да беше споделил,
то към нашите тирани
толкоз нежен не би бил.

Ти не би викал: «Мълчете!
Тежкий забравете кръст,
мир със тигрите сторете
и с убийците — съйъз!»

Ти разбрал би, че потока
вечно кървав ще се лей
и че яма зла, дълбока
между тях и нази зей.

Че не може светлината
да живува със мракът,
нито правдата с лъжата,
нито агнето с вълкът;

нито ангела с мръсника,
ни юнака с гнилий труп,
нито роба със кръвника,
нито ние с турчин груб!

6 декември 1876

ПАСТИРЯТ

(На поп Т-ев)

Ти можеше мирен, спокоен да бъдеш,
дотам да не мислиш, далеч да не съдиш,
корав и безчувствен към чужда беда,
с със каменно сърце и с ледна душа;
ти можеше, вместо да браниш народа,
да гледаш по-много за твойта угода,
канона да пазиш, вода да светиш,
да пееш, да ръсиш, да пиеш, да спиш.
Сирака, що плаче, скръбта, що се моли,
сюрмаха, що турчин ограби, оголи,
жената, що вайка на вратня ти там,
обляна във сълзи, покрита със срам;
момата, що силят туркиня да стане,
и брат ти, що гине от кървави рани,
и тез, що си дигат напразно гласът
да искат защита и правда, и съд;
и тия, що гният във влажна затворка,
не трябваше в тебе да имат подпорка,
когато ти сам си доволен, честит,
децата ти пълни, корема ти сит.

Ти трябваше, колчем при съдника влязваш

не правда да дириш, а евет да казваш;
да пъдиш, презираш тоз, който е слаб,
на силний да бъдеш покорен и раб,
слуга на кир Жека, слуга на Хасана;
на корист нищожна, по страст неразбрана,
да предадеш даже най-храбрия син,
тъй както пред време стори друг един
с със твоето расо и звание свято. .¹
По тоз мъдър начин, със тоя способ
ти щеше да бъдеш най-честният поп,
угоден на бога и прав пред агата. —

Не щях да те видя, както те видях
с със вързани ръце, облян в пот и прах,
ругаян и каран от сган заптиета
кат най-лош престъпник, кат страшен к о м и т а.

Не щеше да гинеш в тъмницата днес,
удавен от скърби, бледен и злочест;
да мислиш, о, старче, с душа наранена,
как твоята челяд плаче нажалена,
да пъшкаш във мрака без мир и без сън,
от вериги стряскан, от техния звън;
да бъдеш измъчван, бит немилостиво,
да слушаш как псуват злобно, нечестиво
рода ти нещастен и твой сан, и бог,
ти може да имаш конец най-жесток!
Ти може да свършиш стари си години
във някои глухи, азийски пустини,
де толкова братя днес душа берът
ил нощем внезапно, чрез най-люта смърт
ти тук да издъхнеш в таз влажна мърчина,

¹ Поп Кръстю от Ловеч, който предаде Левски.

тъй както умряха двата Миладина;
или най-подиря за тежкий си грях,
изложен на хули, на позор и смях,
да бъдеш кат Левски, дякона юначен,
мъченик народен, на въже прикачен! . .

Но дързай, о, старче, носи кръста твой!
Търпи всичко гордо за народа свой!
Както ти, и той е разбит, окървавен.
Наший подвиг става по-свят и по-славен,
когато еднакво с юноши, деца
страдат и се късат старчески сърца;
когато кръв ясна еднакво окваси
русата главичка и белите власи:
че венеца бива по-пълн с красота,
кога ѝ свит от ружи и снежни цветя;
че топли молитви до бога по стигат,
когато от мрачен затвор се издигат.

Октомври 1876

ПОСЛЕДНЯТА БОРБА

I

За борба часът настана,
за последната борба;
чуйте вече във Балкана
гърми бойната тръба.

Ей пет века, що теглихме,
но да теглим веч не щем:
ако роби се родихме,
волни ищем да умрем.

Хай под знамето народно
с враговете да се бийм,
дор отечество свободно
най-подиря придобийм!

II

С мъките си нашто племе
доста вълнува светът;
хай пък с подвизи големи
да се чуем този път!

Зарад жертви дойде време,
дом, живот да не жалеим:
злато трябва л'? — Да дадеме!
Кръв ли трябва? — Да я лейм!

Хай под знамето народно
с враговете да се бийм,
дор отечество свободно
най-подиря придобийм!

III

Смърт, огън, борба жестока,
нищо нас не ни страши,
че на робството ни срока,
видим, веке се свърши.

Нека турчин да изпита
нашта ярост, нашта мощ:
о р е л а е нам защита,
лева ще ни бъде вожд!

Хай под знамето народно
с враговете да се бийм,
дор отечество свободно
най-подиря придобийм!

Българино! Робе яден!
 Грабвай ножа, лети в бой!
 Бъди грозен, безпощаден!
 Кръв проливай, не се бой!
 Умреш ли, умри със слава!
 И ще знайш, кат влазяш в гроб,
 че синът ти, кой остава,
 той поне не ще е роб!
 Хай под знамето народно
 с враговете да се бийм,
 дор отечество свободно
 най-подиря придобийм!

Април 1877

(1878)

РАЗВАЛИНИТЕ В СВИЩОВ¹

Не викайте: народа
 не е виновен, да;
 че никой друг под свода
 кат него не страда.

Не викайте, о хора!
 със тоз отчаян вик!
 Не фърляйте позора
 въз неговия лик.

Вий гледате как бутат
 къщя, врати, стени
 и как се срамно рутат
 хареми, хапсани;

как жилищата змейски
 се сриват тоя час

¹ При превземането Свищов от русите турското население напусна града, обзето от безсмислена паника, след което последва опустошението от българите на оставените му къщи и имоти.

Авторът се сърди на някои свищовски първенци турколюбци, които люто осъждаха постъпката на българите, постъпка естествена при такива обстоятелства и предизвикана от вековни грабежи и унижения, извършвани от турците над българите. (Изд.)

и спомени злодейски
изчезнуват пред вас.

Вам мило е, така ли?
Заплашвате със пръст!
Пет века сме чакали,
горяхме ний за мъст.

Туй турска е светиня,
онуй — агова вещ,
а нашето е тиня
и тор, и смрад вонещ!

Нас турчина крадеше,
той бийше ни без жал,
леглата ни мърсеше
и фърляше ни кал.

Желал бих аз тогава
да видя тоз протест
и гняв да зачервява
лица ви, както днес. . .

Не псувайте народа
и чувства му свети,
той вижда се в свобода,
той иска да мъсти.

Той има право, клетий,
след толко злочестий
на врага си проклети
и мястото да бий.

На него е простено
да каже своя яд,
не може той студено
да гледа тоз преврат.

Душата му стоплете
със пламенни слова:
пример му покажете
чрез хубави дела!

Народът ще ѝ тогава
велик във своя гнев
и днес вълк ако става,
той утре ще е лев.

Юли 1877, Свищов

ARMATA NOSTRA¹

Ний думяхме тогава: О, колко славно време!
Тук скоро ще да видим Траяновото племе,
дакийските витязи, потомците на Рим,
които в тез полета влече барутний дим.
Ний мисляхме какво не за гости си чудесни:
ще ни покажат милост, ще ги посрещнем с песни.

¹ Това стихотворение, написано под впечатлението на излизествата и буйствата на румънските войски, минали на български бряг, и за което сега авторът съжалява като много строго и несправедливо към храбрата румънска армия, дошла нам на помощ в Освободителната война, се остави тука само като исторически документ. (Изд.)

доидоха. Веч развяха се волските глави,¹
ала пред тях бе мирно, врагът се не яви.
Разпалени за слава, добрите ни съседни
с грабеж и кражби почват най-първи си победи,
села, поля и ниви — там все се запусти,
като че ли премина цял облак скакалци.
Минаха — пак доидоха! «Фанахме жив Османа,
превзехме Плевен, казват, възседнахме Балкана.»
И след тез думи в наште полета и къщи
прибраха смело всичко, що турчина не щя!
Тършуват, грабат, дърпат неща, пари, товари:
обори и ковчези, колиби и хамбари
остаха празни! Боже! Остахме голи веч!
Това не бе ставало нито под турски меч!
Замаяни, смутени от тия гости страшни,
погледнахме със ужас на дирите им прашни:
къщята ни без покрив! Школата без врати.
Това ли сме чакали? . . . Главата ни пати!
И дълго ний мислихме какво през нас прекрачи,
дал стадо от герои ил сган от обирачи?

Русе, 1878

¹ На румънското знаме има волска глава (Изд.).

СТИХОТВОРЕНИЯ, ПЕЧАТАНИ ПРЕЗ 1877—1880

ЦАРЮ, ДОБРЕ ДОШЕЛ!

Царю, добре дошел!
Царю, добре дошел!
Ти нам си дар небесен,
спасител и покров.
Прийми ти нашта песен
и нашата любов.

Царю, добре дошел!
Царю, добре дошел!
Пред твоя орел славен
падна тиран свиреп,
народа окървавен
покланя се на теб.

Царю, добре дошел!
Царю, добре дошел!
Ти нам си Цар и Татко,
ний твои сме деца.
Прийми туй име сладко
със нашите сърца.

Царю, дообре дошел!
Царю, дбре дошел!

Ти нази от тъмница
спаси и от палач,
ний твоята десница
целуваме я с плач.

Царю, добре дошел!
Царю, добре дошел!
Свободата възкресе
и наший покрив прост
от радост се затресе;
о, здравствуй, славен гост!

МАКЕДОНИЯ ВЪСТАНА!

Стреснете се в тоз мрачен миг,
трепнете вси от грижа,
издайте стон, издайте вик:
че Македония въздиша:

стиснете вашето сърце
и чуйте що ви казва;
тирана с кървави ръце
днес Македония наказва!

Отдайте залька си ваш,
а грабайте секира:
от враг, от студ народа наш
в Македония умира!

Напред! Напред! Зове ни чест
да не останем задни,

пропаднали сме, ако днес
там Македония пропадне!

Крвта из нашите гърди
не е съвсем изляна!
Народе, цял стани! иди!
Че Македония в ъстана.

Русе, 4 ноември 1878

МАРШ

I

Из кръв и дим, и жалост
свободата изгря
по нашата земя;
о, не биде нахалост
голямата борба.

В гори, в поля
по вся земля
се носи ек:
България ѝ свободна!
Така, така!

Земята ни ѝ свободна,
свободна ще ѝ во век.

II

Измъчений народе,
живей свободен ти,

Напредвай и цѣпти,
веч меч се забодѣ
в тиранските гърди.
В гори, в поля
по вся-земля
се носи ек:
земята ни ѝ свободна!
Така, така!
България ѝ свободна!
Свободна ще ѝ во век!

III

Веч лева се издигна
над нашите гори:
той пак се въцари!
Ръката ни навикна
меч остър да върти.¹
В гори, в поля
по вся земля
се носи ек:
България ѝ свободна!
Така, така!
Земята ни ѝ свободна!
Свободна ще ѝ во век!

IV

Закона ще ни пази
от произвола сляп!
Веч няма силен, слаб;

¹ Или: тирания да мори

Веч няма между нази
ни господар, ни раб!
В гори, в поля,
по вся земля
се носи ек:
България ѝ свободна!
Така, така!
Земята ни ѝ свободна!
Свободна ще ѝ во век!

V

Които ни са братя
по кръв и по сърце:
ням нашите обятия!
Вам нашите проклятия,
жестоки врагове!
В гори, в поля,
по вся земля
се носи ек:
България ѝ свободна!
Така, така!
Земята ни ѝ свободна!
Свободна ще ѝ во век!

VI

На черната робия
да гине памятта!
И дор сме на света,
ще бъде България
свободна и една!
В гори, в поля,
по вся земля

сѣ носи ек:
България ѝ свободна!
Така, така!
Земята ни ѝ свободна!
Свободна ще ѝ во век!

1878

ГРАБВАМ ЛИРАТА И СВИРЯ

I

Отдавна прѣст не турям аз
на мойта лира, занемяла,
не ми се слуша нейний глас
и песен мен се е отщяла.

Сърце ми веке не пленят
веселия и песни шумни,
не ми вълнуват мен духът
мечти високи и безумни.

Мъртвей! . . . Но изведнѣж светлик
небесен, таен го допира
и пѣлен от възторг велик,
аз грабвам лирата и свира.

II

Но скоро гасне лирин звѣн
под моята ръка студена

и във предишний сън
душа ми пада вцепенена.

Тогава младите ми дни
кат светли призраци ме срящат
и в мой усърнал дух они
най-скѣпи радости пораждат.

Аз вида все: де бях роден,
де аз любих, за де без спира
мечтая аз и упоен
аз грабвам лирата и свира.

III

И после пак замлъквам аз,
захвърлям лирата небрежно,
душата ми обхваща мраз
при равнодушието днешно.

Но случва се, та чувам вик,
вик жалостен и пѣлен с грижа,
като че плаче мъченик,
като че България въздиша.

Било че тя ликува с глас
или за бой деца си сбира,
възпален, възхитен тогас
аз грабвам лирата и свира.

IV

И млъквам пак. . . И мисля тук,
че свърших вече с мойте песни

че таз душа веч никой звук
не ще може да я стресне;

но случва се да хвърла взор,
кога изляза на полето,
на някой цвете, на някой бор,
на някой чудо на небето;

ил вида гиздава мома
кат муза прелестна в ефира,
то пламвам пак и с бързина
аз грабвам лирата и свира.

V

От бури тласкан ден и нощ,
по чужди краища се скитам
и нямам воля, нито мощ
аз лирата да поопитам.

Ала кога по някой път
скръбта препълнюва гърди ми
и от сърце ми, кат кипът,
сълзите бягат на очи ми;

тъга ми в тоя мрачен час
един другар я сал разбира
и я дели. . . О, и тогаз
аз грабвам лирата и свира!

Берковица, 1879

НАСТОЯЩИЙ ГРАЖДАНСКИЙ ХИМН

Спи, детенце мое мило,
нани, нани-на!
В твойта люлка очи впила
светлата луна!
Ща ти пея ази песни,
нани, нани-ни. . .
Да познаеш света днешний
ти оц в пелени.

Криво, ляво «аз» и «буки»
ще научиш ти
и ще кажеш: «Стига мъки,
боже, помогни!»
Ще да станеш канцеларский
с перо във ръка:
ще живееш ти болярский,
мило, без тъга.

Леко, леко ще привикнеш
да стоиш във лен
и с крадците щом се свикнеш,
ще си най-блажен. . .
Нов девиз: «все за джеба»
ще си туриш ти,
ще се свиваш, както треба,
достоеен да си. . .

Ти ще, мило, да пораснеш,
нани, нани-на!
И в живота ще се тласнеш
кат в море вълна;
и ще кажеш: «Що да права

ази посегѧ —
хайде вечно да забрава
във света честта.»

Ще си купиш ти фуражка
и злат еремик;
ще нахлуеш дълга шашка
и ще си велик.

Ще пришиеш ти пагони
на тез рамена
и народа вред щеш гони
кат палаш сърна...

Ще си скъташ ти жълтички
за един чифлик;
...но ще викнат по теб всички:
«Долу ти, мръсник!
Твоя баща стар войвода
си проля кръвта,
ти изедник на народа
как стана сега?»

Но с чиновници лукави
ще подигнеш бран
и не щеш се ти остави
да те тъпче сган!
А за туй преславно дело
ще получиш чин,
да се гои твойто тело,
дор речеш: «Амин!»

Спи, почивай ти, детенце,
недей да ревеш,
спи, доде, мое сърченце,

не мож да крадеш.
Спи, младенец мой прекрасный,
нани, нани-на!
Спи, чиновник ти безгласный,
с светла бъднина.

1879, юли 19

ПИСМО ДО Г-НА ВАЦОВА

Днес, като на двора ноемврия влада
и снегът на едри парцали сѣ пада
и в мъгли студени Балкана е скрит,
и денят е мрачен, и мразът сърдит;
а аз пък спокойно в топлата си стая
сладко се прозявам и самси не зная
що да сторя друго да се развлеча,
имам сега, друже, с теб да погълча,
да ти драсна нещо в стихове шутливи
как аз преминавам в тез усои дивни.

Утром, като стана, мия се напред,
после — хай на служба, после на обед,
после — пак на служба и като намеря
дома нещо гостба, сядам на вечеря.
По шест часът лягам, цяла нощ спа сам,
утре пак на служба, спа, вечерям, ям;
твърде малко мисля, вестници приемам
и по-друго нещо да ти кажа немам.
Но с тез малко реда не ща свърша аз,
че хартия плащам и за поща, да-с,

затова ще взема да ти очъртавам
градът, обществото, дето прозябавам,
чети мойто писмо, кат ти досади,
от мен воля имаш, в пещта го гудй.

Гогол да бях ази, при нашите хора,
щях да спиша нещо, като Р е в и з о р а.
Тук ще наидеш люде, типове таквиз,
що не ще да срещнеш от Крим до Париз.
Нашите граждани в нищо нужда нямат,
техний идеал е само за да дрямат,
и за клуб им служи Вакуфският хан,
де едвам се виждат в гъстият думан.
Там с чаши в ръцете, с важност дипломатска
мислат, разсъждават, вдигат мълва адска
по въпроси важни, що Бисмарка сам
ще да сбъркат, както (пример да ти дам)
за куцото куче на доктор Драгана
и за трите коня на дяда Ивана.
Другаде от тука говор и гърмеж
ти не би намерил, да търсиш със свещ!
Школото е, казват, засега открито,
но от двацет годин с гнила не набито;
кой кого там учи, да кажа не знам,
та и гражданете знаят туй едвам,
а таз ревност, гледам, няма да изстине.
За читалня, чувам, че от три години
мисъл се й родила да се основе,
председател има, но без членове.
Казват, че очакват буря да избухне,
та Чарши-джамята съвсем да се рухне
и тогаз без друго ще въздигнат там
въз нейното място на музите храм.
Дано скоро доде туй желано бедствие,
иначе ще да чакат до второ пришествие.

Градът, впрочем, ази чист бих назовал,
да не беше пълен с купища и кал.
В улиците криви течат мътни бари.
В душните кафета агите в шалвари
с чубуци в ръката вкушават покой.
Лавки, магазини, дюкяни безброй
надлъж се простират, де бедний Израил,
от цял свят изгонен, тук е цял утраял.
Ханищата вети, по възточний вкус,
са прашни, вонещи, дори да те й гнус,
и доскоро, тука странник който беше,
кат в Сахара нему гладна смърт грозеше.
Младежите наши са празни кат мях,
вестник да похванат считат го за грях,
а някои още, по модата вета,
братуват с Исмета и пеят манета. . .
Службашите, хеле, прават ти ефект
и неволен тебе внушават респект,
с своите фуражки със красни шийрити,
с своите еполети н' опаки зашити.
Но не ще да кажа колко са за смях,
че не ми понася: й ази съм от тях.
Красний пол стихът ми едва очърта ще:
рокли носат къси, под тях дълги гащи.
Премълчавам тука какви са наглед.
На никой обаче артист ил поет,
който в красотата търси вдъхновение,
аз не бих съветвал да доде при мене.
Или филологът, който се гордей
с языка, без друго тук ще подлудей.
Колко си изпашат клетите глаголи!
Тук языкът наши от вратът се коли.
Наместо «поръчах» казват «запрещах»
и «отказах» думат вместо «припознах»,

на история — две ки, на мъжът она,
турлак на селякът, на войник: война!
Гаче всите тия преблажени хора
урок са взимали от дяда Богора!

Впрочем, тоя глух град, винаги заспал,
появга го буди мъничък скандал.
Тъй, един от наште пресни офицери
е направил всичко от страх да трепери.
Той сѐ практикува, де що срещне, бий!
И врагът кат липсва, изпашае ний:
с пристъпи напада посреднощ къщата,
бабичките души, смазва с бой децата,
доктора изпсува, началника би
и четири джама с един мах сдробил!
Посред мирно време войната ни газил
(жално, че йощ няма лудници у наши).
Друга една случка пред няколко дни
всички сърца тихи скръбно развълни.
Съвета ни градски, ниш по дух и каса,
по сюрмах от мене, посред нош обра са.
А това ще има за прям резултат,
да угаснат трите фенеря в тоз град,
едничката роскош, коя в очи бие
и показва, че сме във Европа ние.
Тия дни имахме театро, ако щеш:
но сполай, че адский, пушечен гърмеж,
като се играйше Изгубена Станка,
не допусна никак да ни хване дрямка.

На конец, бедата, дето се свърши,
направи ни слепи, от слух ни лиши.
Не знам дали случай, ил някой злосторник
почтата запали миналия вторник.
Писма и газети, за да се спасът,
къмто облаците фръкнаха в димът.

Да ти бях изпратил в тоз ден писъмцето,
днес го би прочитал Зевес на небето.
И така, без поща и без телеграф,
градът ни е станал шут и въртоглав,
и цар Четевайо, що става в София,
по-скоро ще знае, отколкото ния.
Йосифович, йоще, чрез своя скандал
потопи градът ни до ушите в кал.

.
.
.

Но това не стига. Градът и окръга
водат война страшна, пуническа, длъга.
В таз война, в която не се лее кръв,
принципът е тоя: кой да бъде пръв?
Според както слушам, някой умен даскал
в таз борба едните против други тласкал.
Най-подир плебейте одържаха връх.
Котката надви я поленский плъх.
И окръга весел в столицата прати
хора с бели дрехи като депутати.
И на тях начело стои человек,
почтена останка от миналий век.
Той се е оженил във първата чума,
в живота си свършил е работи сума,
ходил е на Стамбул, на гора Атон,
сказвал житиета от самий амвон,
по звездите гледа, адвокатство прави.
И врачува зарад изгубени крави.
Затова избрах, като депутат,
в камарата първа, посред новий свят,
тогоз старца честни, божи-человека,
за да каже нещо от Мартин Зедека.

...рши, друже, моя дълг чъртеж,
да не би най-послед да ме назовеш
празен ритмоплетец, бърберица ил хулник
(знам те аз какъв си страшен присмехулник),
тъй като в писмо си, без да искам сам,
по невинен начин боднах тук и там.

Ноември 1879 г.

САМУИЛ ИЛИ МЕЧТАНИЯ НА ПЕРНИК¹

I

Въз голий хълм, де хладна Струма
със жален шум брега пои,
под мъх и прах, без глас и дума
прочутий Перник днес стои.

Отдавна вече се не чува
туй име чутно в стари дни
и никой вече не тъгува
над тез печални съсипни.

Безгрижно пътникът оттамо
минува, крачи в пътя свой,

¹ Перник е била прочутата в историята ни яка крепост, която геройски се е защищавала много години против гръцкия император Василия II; тя е била съградена на един висок хълм (при днешното село Перник), опасан от бистрата Струма и отстоящ пет часа разстояние на юг от София. Основите на тая разсипана крепост и днес стърчат навърх голия хълм. На възточна страна от хълма, през долът на Струма, се възвишават величествени исполински скали.

не се вълнува там душа му,
нито въздиша тайно той.

Не види, нищо не разбира
от тоз пустинний голий вид
и негов крак го не зазира
тук никой спомен жаловит.

От скитна си съдба довлечен
въз тоз забравен, дивий кът,
като поклонник стар, далечен
обиждам често тоя рът.

И днес из тия камънаци
в мечти потънал брода аз
и дира старите юнаци
ил сенките им тоя час.

И дира ги, като се скитам,
дано ги зърна в таз страна,
поклон да стора да ги питам
за тяхна страшна старина.

II

Във дол дълбокий, дол премрачний,
под тез нависнали скали,
си Струма лей струи прозрачни
и жаловито ромоли.

Шуми и кат че се припазва
да я не чуе някой друг,
с глас тих и тайнствен си приказва
и шъпне си самичка тук.

Шуми, шуми, о, Струмо мила,
и тая жална песен пей,
освен тук аз на таз могила
друг няма да те разумеи!

Тук врани само грачат диво
по тез високите стени
и тъпият овчар лениво
овците кара си с псувни. . .

Разбирам аз що споменуваш,
какво гласът ти-тъй шопти;
усещам аз, че ти тъгуваш,
о, ти не пееш: плачеш ти!

Да плачем, Струмо, да потражим
в сълзите си утеха ний,
един на друг да си прикажем
какво в душите ни се крий.

Кажи! Не си ли ти виждала
на Перник страшните стени?
И колко кръв е обливала
тогава твоите вълни? . . .

Когато Кракра непокорний¹
от върха е стрели пуцал;
когато все в бой упорний
кръвта си гръкът проливал?

О, Перник! Славно ти стоеше
против злобната съдба!

¹Кракра е бил храбрият воевода и бранител на крепостта.

И горд, и недостъпен беше
въз таз отчаяна борба!

Но твоят жар накрай изстина
сред общата злочестина
и жалка беше ти съдбина:
о, Перник, срамно ти падна!¹

Падна, уви, и име твоє
угасна в мрак и пустота
ведно с подирните герои,
ведно, уви! със волността!

III

Бучете, ветрове, бучете!
Излезте, бури, с лудина,
та небесата помрачете!
Гърми! о Витош планина!

Бъдете бури вий, стихии,
че буря има и във мен!
И вие, горски самотии,
ехтете жално тоя ден!

О! Страшни спомени ми идат
във тоз вълшебен, грозен миг
и призрази отвед се видат,
и чувам техний плачущ вик.

¹Знаено е, че Перник не се взе с пристъп, а доброволно се предаде на гърците подир такава дълга и геройска защита.

Скали грамадни срещу мене!
Гиганти мраморни, без глас!
Защо сте вие умълчени!
Ил нищо не въннува вас?

Как? Нищо вий не сте видели
от тези ужасни времена?
По вас тези точки почернели
не са ли кървави петна!

Кажете ми да чуя ази
дали е някога тук бил
на тази могила срещу вази
великий, мрачный Самуил?

Видя ли ви се той юначен
и горд като пустинний лев?
И взорът беше ли му мрачен
и пълен с буря, с ярост, с гнев?

Не сте ли чували гласа му
внезапно тука да гърми?
Как тръпнат от яростта му
вси брегове и вси хълми.

Да, вий го знайте Самуила!
Навред, при Пинд, при Термопил,
при Емус, Дрин, на тази могила,
живее образа му мил!

Везде го видя като хала
разпаден, буен, страховит

да брани като Анибала
отечеството си сърдит!

Ту в ихтиманските рътлини
врага потиска с кървав бой,
ту пък морейските долини
със кръв и кости пълни той!

Ту край едрейските брежища
като светкавица лети,
ту през гори, поля, равнища
за нови битки се вести!

Тук воевода лют и славен!
Там — бежанец, един останал,
или отчаян, окървавен,
ил умирающий от жал!

На негов глас гръмлив, могъщи
скокнаха племена безброй
и разделени братя същи
от векове събра ги той!

Идея чудна и велика,
родена от великий ум.
Но, ах! Героя и кръвника
съдба удари с грозен шум!

О, Валавицо! Дол ужасний!¹
Проклет бъди и тоя ден,

¹ Валавица е гореката теснина, гдето Самуиловата войска претърпя страшната катастрофа, от която се реши участието на Самуиловата империя.

във който Самуил нещастний
видя родът си сляп и в плен!

От царя клетвата премина
и на народа му злочест!¹
И щом кат царя му загина,
и той изгуби бодрост, свест!

.....
.....
.....

V

О връх на Перник старославен,
отдавна дремеш тука скрит!
И като паметник забравен
с треви и бурен си покрит!

С възпоминанья, жални, вети,
живееш тук от старина;
край теб минаха вековете,
но твойта жалба не миѝна.

И никой веч се не случаваша
твой гробен сън да наруши,
освен кога те посещават
нощем блудящите души!

А може би по случай странен
и скитник някой като мен

¹ Преданието казва, че Самуил убил баща си, брата си и сръбския крал Владислава с коварен начин, за което бил проклет и от тая клетва той и царството му имали такъв скръбен конец (Ц а р с т в е н и к).

по твоя прах свещен, безценен
да ходи мълком, нажален!

1874, Перник

ПОЗДРАВЛЕНИЕ КЪМ НЕГОВО
ВИСОЧЕСТВО КНЯЗА АЛЕКСАНДРА I

По случай на връщането му от празненството на 25-годишния юбилей от царуването на царя Освободителя.

И днес пак със шум и вик,
княже, срещаме те ния,
и пред твоя царствен лик
викаме с възторг велик:
добре дошъл из Русия!

Ти бе в родний Петроград,
де великий цар приемна
поклона на целий свят;
ти видя тоз празник свят,
пълнен с слава незабвенна.

Де съдбата на конец
с царя по-тясно свърза ви
и ви даде нов венец,
като «Зимния дворец»
във живота ви прибави!

Ний чрез твоего лице
своят поздрав му пратихме,

свoйтa лoбoв и сърцe
и със дигнати ръцe
към нeбoтo сe мoлихмe.

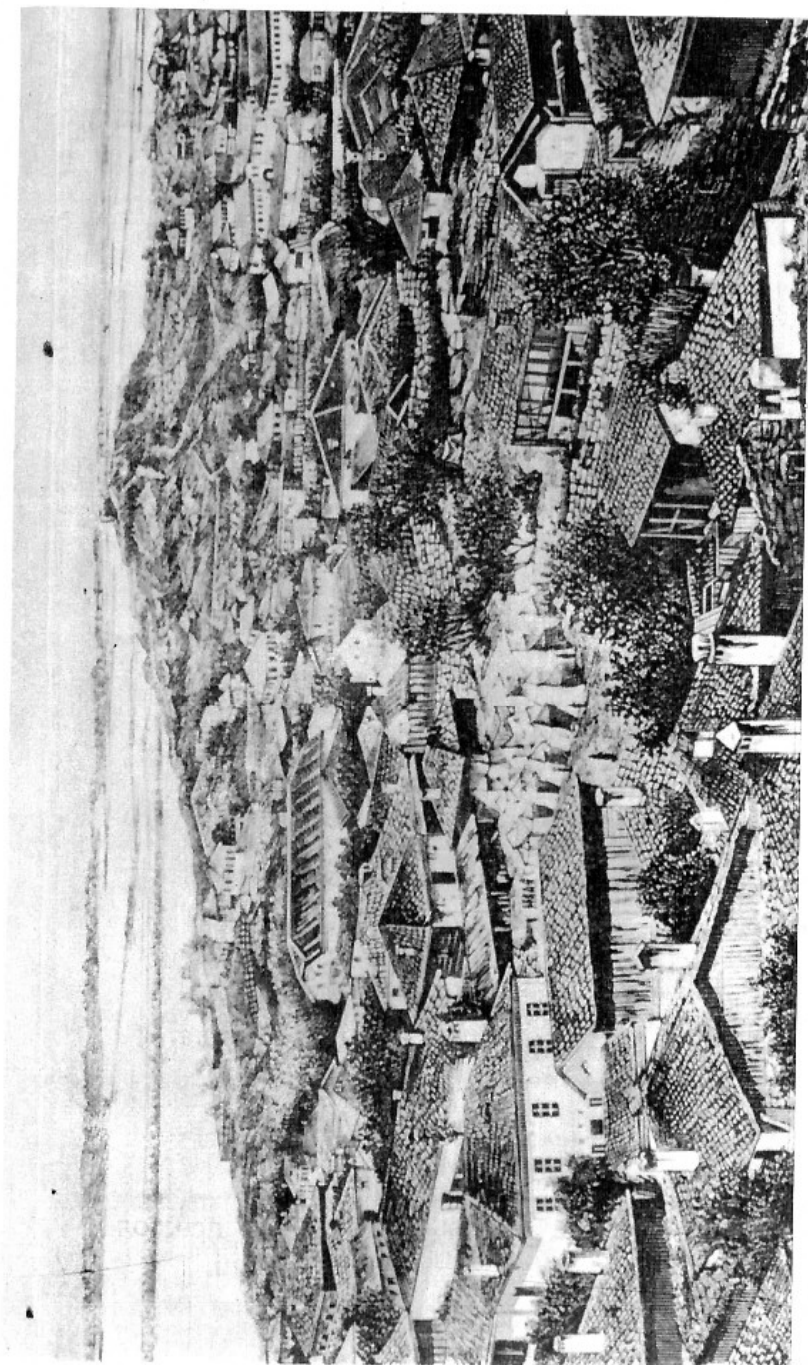
Ти oбaдил-мy си с глac
и тъгн-ни, и мoлби ни
и далeкo тaм oт нac
стe крoили в същия чac
нaштe бъдъщи съдбини.

И oбcипaн с милoст, чeст
oт избaвитeля, сaйни
ти — кивoт бeзцeнeн — днec
нoсиш блaгoдaтнa вeст,
oтвeт нa мeчти ни тaйни.

Зaтoвa, o кнaжe мoй,
Бългapия с рaдoст нeжнa
взирa сe към ликa твoй
и тaм — бpатия бeзбpoй.
чaкaт дyмицa нaдeжнa.

Бoг извoлил дa слeпиш
твoйтe дни с съдбaтa нaшa:
с нac вeднo жeлaйш, търпиш,
рaдoст, грижи с нac дeлиш,
пийш из гoркaтa ни чaшa.

Туй учaстъe сърдoбoл,
бaлcaм e зa нaштe рaни,
имeтo ти e cимвoл.
С зaвист към твoй млaд прeстoл
глeдaт вcичкитe тирaни.

Град Свищов. Гравюра, поместена в „Альбом портретов деятелей войны 1877—1878 г.“

ПАДНА ПЛЕВЕНЪ!

(Въ честь на Руското войнство)

1

Падна Плевенъ въ грозенъ бои!
Турска гордостъ усмири се
Подунѣсецъ покрии се,
Нѣма вѣкъ да свѣтне той!
Българи! Възмикувай!
Миръ Славински! Тиржествувай!

2

Еи Орлите пакъ лѣтатъ
Надъ сраженитъ пирани;
Ни прѣграи ни бадини
Тѣхъ неохотъ да ги сирѣжъ;
Османъ, що се прѣвърже
Руский Гръмъ го прѣси вече

3

Въ заборавилъ Турчинъ—завръ,
Че съсъ Бога въ борба валаи,
Че Россия се не сгазя,
Че тука Русскитъ е Царъ;
Че е трисъкъ, а не глажа
Александровата дума!

4

Его го не дамъ въ прахъ!
Въ прахъ! Залото Русскитъ понъ,
Въ боа пали съ ланъ спозомъ,
Смъртъта сръца я съсъ смыхъ,
И прѣгати сѣвамъ съгледа
Той вреца: Урра! поѣта!

5

Бойи. крунове и пламъ,
Всѣтъ ужаси на ада
Той прѣзира ги и пада:
Сирахъто е отъ бѣги и срамъ,
Защо иде, той разбира
И мре зари патъ събира.

6

Бойниъ трѣсъкъ, ревъ и шумъ
Нему музика се чини.
По край крѣпостъ ако мие
Той прѣзнама я съсъ шумъ,
Ръ мракъ рѣдъ ступъ въ мѣглата глѣста
Катъ любовница, прѣзъ крѣста!

7

Дѣ токъ грозний върховъ станъ?
Дѣ токъ войски, станъ, пушкала?
Сичко пали патъ отъ хѣла
И Османъ-Паши е въ пѣни;
Турци ги едана попари.
Плѣчатъ тѣхнитъ другари!

8

Падна Плевенъ! Денъ великъ!
Русскъ слава на прѣтъ тича,
Османъ съ пѣди се изкича,
И сѣтъ въ токъ кр асепъ мигъ,
Гледа съ дуна загрегетъ
Дѣ ще да се сире ореда.

СВИЦОВЪ, 29 Ноемрия 1877

И. Вазовъ

Печатница: Асень Д. Панагюрица.

Внуче царевий висок!
Твоята младост, ум, порода
за честта ни са залог!
Дай прогресу път широк!
Бди над млада ни свобода!

Та да крепнем в сговор, мощ
и да вдъхнем упование
на милиони братя йощ,
що въздишат ден и ноц
в чуждо иго оковани.

Теб се падна славний дел
наште сълзи да добършиш:
онаследваната цел
е велика. Бъди смел
епопеята да свършиш.

Да ти явим ний спешим
нашта преданост: приими я!
И кат гост си честитим,
срещаме те и крещим:
добре дошъл из Русня!

Приими днес и моя дар.
Той не е венец от сминът,
дето грее кат жар,
нито китка минзофар
сред снега от мен откинат;

но е пожеланье, знай,
що бог няма да забрави:
Българско от край до край,
под твой скиптьр като трай,
юбилеят ти да слави.

19 март 1880, Берковица

19 Ив. Вазов, т. I

289

Стихотворението „Падна Плевен!“
разпространено като хвърчащ лист. Свицов 29. XI. 1877 г.

ДЯЛ I. РИНА

ЦВЕТЕ

Цвете мило, цвете красно,
цвете с тънинко стѣбло,
що навеждаш тъй безгласно
свойто хубаво чело?

Що тъй бързо побледнява
твоята нежна младина?
Що слабее, изветрява
таз приятна миризма?

Ти засмяно си цѣфтеше
във градинка драга нам,
гордо, весело ти беше:
о, тъгата аз ти знам.

Ти от прѣсти се откъсна
нежни, крехки, както ти,
и молба ти се отблъсна.
Младостта ти се скрати.

Не поянвай и не клюмай,
живо цветенце бѣди.

И без глас ми тук продумай,
на сърце ми обади.

Развълнувана ли беше
тя, кога ръка простря,
та живота ти косеше?
Как тогаз я ти съзря?

Бляскаха ли ѝ очите?
Искри пущаха ли вън?
Тупаха ли ѝ гърдите?
Имаше ли там огън?

Ил лицето ѝ усърна,
кат откъсна тебе с прѣст?
Беше ли тя хладнокръвна?
Би ли ще туй само лѣст?

Но не вярвам, карамфиле,
туй жестоко нещо аз,
ний до днес сме се любили:
искрена е нашта страст.

Аз душата ѝ вече зная:
чиста е кат нейний лик,
неспособна да ласкае,
глас ѝ е сърдечен вик.

Не поянвай, цвете красно,
не губи си живостта,
ах, говоря ти напразно,
кат те мокря със уста!

Няма тая да отминеш
обща участ на света,
като цвят ще да загинеш,
както гине младостта.

Кат е тѣйка, да не губим
туй, ах, време без цена,
в упоение да любим
в таз крилата младина.

NOCTURNO

Тихо месец ясный грее от небето,
нищо не смущава царски му мечти,
тихи са горите, тихо е полето
и сърцето мое само си тупти.

Но завчас по-силно то се разтреперя:
чу се сладък шопот в нощна самота,
кат че белий гълъб си крила разперя,
кат че се цалуват от зефир лица.

Тя тогаз яви се с лик богинский, красен,
на земя да бъда аз не вярвах сам;
взрях се на небето, де грей месец ясен:
то далеко беше с ангели си там.

Тихо месец ясный грее от небето,
нищо не смущава царски му мечти,

тихи са горите, тихо е полето
и сърцето мое само си тупти.

ЛИБЕТО

Ангел не е, но не мрази
и кат ангел е без грях,
няма хубави елмази,
но то грее като тях.

Мома не е, но обича
по-горещо от мома.
Тя се с рози не накича,
но тя роза е сама.

Не ми прави клетви верни,
както навик е по нас,
вместо думи лицемерни
тя цалува ме без глас.

Що ми трябва да дира
за песни си критик друг,
кат ги сладки тя намира
и обича техний звук?

Мъки тежки ако патя,
гони ли ме страшен враг,
саявга в нейните обятия
търся милост, верен ляк.

Ако в минути неприятни
скръб духа ми съкруши,
тя със думи благодатни
и с милувки ме теши.

Ако горки сълзи роня
божий гняв да укротя,
вместо пред божа икона
ней молитва си четъ.

Бури, мълний върху мене
тряска ли във нощний час,
то във нейните колене
крива си главата аз

НОЩЕМ

През прозорците кристални
месечко се смей
и чучурче с глас печалний
в тишината пей.

А освен тях нищо живо
няма окол нас
и в туй място мълчаливо
всичко спи в тоз час.

И тя нежно кат възвила
мраморний си врат,
спи си сладко млада, мила,
дъха аромат.

ВЕЧЕР

Ясно слънце веч преваля
тъмните гори
и небето то запаля
с огнени зори.

Дневний крясък умалява,
бяга летний пек
и дървенцата развява
ветреца тих и лек.

Птичките по-звучно пеят,
трепка си крила,
агънцата мило блеят,
скачат по поля.

В тоя час, кога се скрива
дневната звезда,
ти излизаш по-красива
с менци за вода.

Между другите жени си
най-прекрасна ти;
те цветя са, ала ти си
роза, що цъфти.

ПИСМОТО

О, помниш ли ти оня час,
кога си твоя гняв навлекох?
Когато първий път със страст
«обичам те» на тебе рекох?

О, колко сладък е за мен
тоз спомен свят на мойта младост,
кога омаян, упоен
познах живата тая сладост!

Едва зад тъмните гори
се крийше дневното светило
и най-подирни си зари
за сбогом нам ги бе пратило.

Аз тръгвах веке бързешком
и пълен с трескаво решение
да туря край на туй мъчение
аз идех къмто твоя дом.

Но не със сабя безпощадна
въоръжен аз идех там,
под нейний удар аз да падна
и пред крака ти дух да дам;

не, ази нямам таз охота
без теб да съм на оня свет
и колко и да си Шарлота¹
не би ми дала тоз съвет!

¹ Героиня на романа «Страданията на младий Вертер» от Гете.

Ти знайш, нали? с какво тогава
аз любовта си ти явих!
Недей се смя! Какво да права?
Едно писмо ти аз връчих.

Ти бе невежа, ти не знайше
да черниш вещо гладкий лист,
нито пък някога чъртайше
твой образ хубав, бял и чист.

Ти ме помоли с удивленье
писмото да ти прочеть,
а мен облада ме смущенье
какво ли да ти известъ!

О, помня таз минута тясна,
безгласен, с книгата в ръка,
стоях уплашен и захласнат,
та как да зина да река?

Но ти, по-хитра, прозорлива,
от тежък труд ме отмени
и в мойте румени страни
прочете книгата свенлива!

СЪВЕТИ ЗА НАУКА

Как? Ти желаеш със наука
ума си да обремениш?
С пера, със книги и с азбука
ти стола си да украсиш!

Обаче ази съм на мнение
да си останеш в простота,
да, че безмерното ученье
вреди, покваря хубостта.

Ти имаш туй, кое ти трябва,
познанието да плениш. . .
И с него ти, макар и слаба,
в покорство всинца ни държиш.

Ала за тебе, не за друга,
и зарад твоята любов,
за да ти сторя таз услуга,
с голяма радост съм готов.

Тъй, слушай моите съвети,
А, Б учи най-първо ти,
подир — любовни ми билети
със прилежание чети!

Кога история залавяш,
там по-полезното дири
и с туй, което ще забравяш,
ти паметта си не твари.

Недей изучва глупостите
на новите ни времена,
нито делата зверовити
на хвалените племена.

Недей зная до де владели
Атила, Карл и Тамерлан,
мини и папските скандали,
и средновековата сган.

Иди в най-древните години,
във баснословний оня век,
и днеска кой плени души ни,
обайва младий человек.

Но славната Семирамида
набързо ти я остави,
с внимание чети Овида,
той теб ще много да яви.

Познай ти Пафос и Цитера
и техните народи там,
що на богинята Венера
се вечно кланяли във храм.

Учи и тез събитъя вети,
изпълнени с небесна сласт,
кога слазали боговете
при хубавиците у нас.

Ала пази се от въртопа,
де сред любовниците трай.
Таз непреклонна Пенелопа
за техните молби нехай.

Тя, вярна, чака, ожидава
свой Одисея във тегло,
кой може би се наслаждава
прегръдките на Калипсо.

Без тая вярност упорита
имала би по-блага чест:
кат тебе би била честита
и като теб любезна днес.

I

Когато почиваше ти
във сладки, блажени мечти
и всичко наоколо спеше
освен аз и мойто сърце,
и месец приятно златеше
богинското твое лице,
тогаз кат пред идол изваян
аз гледах на тебе обаян
и като навеждах глава
да чуя дъхът ти безгласен,
ах, спи си, ти думам едва,
ах, спи си, мой ангел прекрасний!

II

Когато в полунощний час
милувах те галено аз
и щом се в просъница нежна
в прегръдки ми виждаше ти,
по-прелестна, страстна, набрежна
въздишаше в сладки мечти;
тогаз те притисках по-тесно,
и пълен с блаженство небесно,
въздишах със тебе и аз.
И после с целувки най-страстни
въздишай, ти думам, с тих глас,
въздишай, мой ангел прекрасний.

III

Когато се будеше ти,
щом начне възток да пламти
и още от сънища сладки
омаяна биваше там,
по бузи ти румени, гладки
усмивка трептеше едвам,
що често сърце ми подканя
за нови по-луди желанья!
И като цалувах във тях
тоз огън, кой нивга не гасне,
ах, смей се, ти думам със смях,
ах, смей се, мой ангел прекрасний!

НЕДОВЪРШЕНО

На най-злосчастний човек
тя би обърсала сълзите,
тя бе изляла сладък лек
на мойте болки ядовити.

За вечна искрена любов
и тя, и ази се заклехме
и като в рай ний земен, нов
в блаженството се веселехме.

И вярвах в мойта простота,
че тъй ще бъде непрестанно,

че у жената любовта
е нещо много постоянно. . .
.
.

ПОДИР БУРЯТА

Ний пак се раждаме изново,
о Рино моя; що се губим?
Преставанъето да се любим
за нази е мренъе готово?
Дано таз връзка, що свърза ни,
по-яка с времето да стане.
Защо ухо ни даде вяра
на таз мътва лъжлива, злобна,
що да ни спречка бе способна
и във раздор да ни докара?

От леността си ний страдахме,
ала сега се пак узнахме
и те намирам по-красива,
по-много ярна, обичлива.
Владей ме, но владей ме вечно
и нека в самота безпечно
ний да се любим непознати,
да бъдем тихи и благати.

Както малката рекичка
люшка бистра си водичка

и не се в поле разлива,
но се в храстето укрива,
така и ний блаженство наше
ще го затулим в тишината
и там то няма да се плаши
от завист, нито от злината,

ЕДНО ВЪЗПОМИНАНИЕ

Celeste enchantement des premiers amours.
P a g e

Залибих те пламенно, страстно,
пламна ми огъня в гърди,
откакто ти, Рино, напрасно
таз искра в сърце ми гуди.

Таз искра! Туй чувство горещо!

Как то ме облада завчас.

От тебе по-друго, по-сладостно нещо
не мислях, не знаях, не виждах тогаз.
То моето сърце по-друго направи,
стопли го по-силно, нов мир му откри,
по-нови желанья във него постави,
да знае да люби, да знай да гори.
Неволно бе негли, но ти си причиня,
та мойта невинност изчезна, загина
и кат ме извлече из тихий покой,
поклонник направи ме твой.

Аз любях те вече безкрайно

И младо си сърце теб принос бях дал,
но мойте въздишки, но моята жал
ги никой не знайше: страдаях аз тайно.

Не знайше, че ти, без да щеш,
ме върло в сърцето удари,
мечти ми детински попари;
тъй както студеният скреж
убива по пролет цветята.

Таз страст безнадеждна, що в мен си таях,
бе тебе, уви, непозната!

Но често, когато те срещнувах, ах,
се мъчех със погледи живи,
с въздишки дълбоки, горчиви
на теб да обадя, о Рино, тогаз,
че много страдаях, че либях те аз!
И като те молах за милост най-мала,
боях се, уви! да не би ме разбрала!

ВЪЗПОМИНАНИЕ

I

В дни пролетни, развеселени,
когато вред цветя цъфтят,
кога по росните полени
си млади агънца пасът;
кога вечерниците пресни
разнасят тайно сладостта
и птички с младите си песни
омайват всичките места;

ИЗБАВЛЕНИЕ

СЪВРЕМЕННИ СТИХОТВОРЕНИЯ

ОТЪ

И. ВАЗОВА

1878 г.

ИЗДАВАТЪ

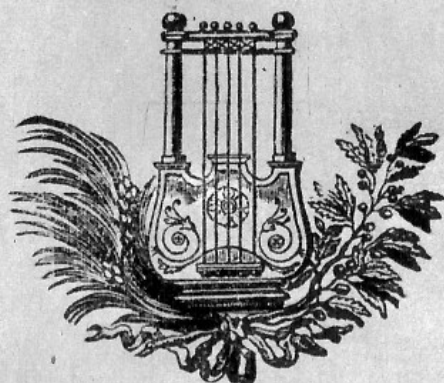
ИЛИЯ Р. ВЛЪСКОВЪ и Г. ДОНЧОВЪ.

МАЙСКА КИТКА

Лирически стихотворения

ОТЪ

И. Вазова.

Издава Книжарницата на Хр. Г. Дановъ
въ
ПЛОВДИВЪ, РУСЧУКЪ, СОЛУНЪ.
1880.

Заглавна страница на „Майска китка“, 1880 г.

обичам аз, в мечти крилати
упит, към теб да фъркам аз
и спомени печални, злати
край мен да призова тогаз.

II

И ти във сладко упоенье
прегръщаше ме до гърди
и тихо думаше на мене:
о, либе, весело бъди!

Не се предавай в мисли черни,
не съм ли тук при тебе аз?
Или предчувствия неверни
душа ти плашат тоя час?

А аз в усилия горчиви
страхът тогава си таих
и с думи либави и живи
показвах се засмян и тих.

Уви! За близка ни раздяла
не смях да ти известя
и твоята ръчица бяла
цалувах, с теб да се простя.

Не исках аз със думи люти
твой ясный лик да помрачѣй,
в тез сетните за нас минути
сърцето ти да огорчѣй;

но моята душа с риданье
стоеше под жесток товар
и в туй мъчително мълчанье
злочестен беше твой другар.

20 Ив. Вазов, т. I

305

И ти затече се в градина,
откъсна цвете мълчешком,
с усмивка рече: туй от Рина,
и даде ми го бързешком.

Ти с думи благи и надеждни
желайше да ме утешиш
и с уверенья либни, нежни
мен любовта си да явиш.

Ти думаше: О либе, нѐ ти
туй цвете благовонно, знай,
че сявга дните ѝи благати
цъфтя щат, както то през май.

Виж как се нежно то усмива.
И дава мирис пресен, нов,
така всегда ще ѝ млада, жива
към теб и моята любов.

IV

Вечерните зефири воят
и пръскат хлад и миризми
и птиците летят и пеят
по тез засмените хълми.

НА ДЕВИЦА

Гиздава девице,
младий розен цвет,
лепа гълъбнице,
миличка Софице,
мой любим предмет.

С нежност благодатна
даваш ми ръка
и с мисъл приятна
за бъдащност златна
пълниш ми духа.

Ти ми в упоенье
вричаш с либен глас
в туй съединенье
райско услажденье
и за двама нас.

Вече в мен сърцето
бързо тупа, бий
и с възторг обзето
радостта си клето
не може да скрий.

Виждам се в Цитера
в сладости упит
и теб кат Венера
гледам и трепера
и любя честит.

Тъй кат е, девице,
би ли ща студен
в мойте младиници
към твоето лице,
мой ангел безцен?

Коя душа-жива
с малко, много свест
би ще толкоз дива
да се не упива
от подобна чест?

Кой не би съгласен
свой живот със друг
да мени по-ясен,
рай небесен, красен
да намери тук?

Но о враг безмилен!
Пред заристий Феб
кат феникс безкрилен
аз съм днес безсилен
да фръкна към теб.

Сцили и Харибди,
спънки брой голям,
предразсъдки, кривди
и хорски обиди
пречат днеска нам.

Всуе Именея
вий венец за нас,
нимфите до нея
пущат на Орфея
арфата без глас.

Трябва, момне драга,
любовний огън
от нас веч да бяга,
за наша облага
той да е навън.

Трябва да изстине
туй чувство у нас,
в млади ни години
требува да мине
тоз удар въз нас!

Тъй съдба искала!
Тя сама ни сля,
рай ни бе създала,
а днес във провала
пак ни фърля тя.

Търси утешенье
във друго сърце;
забрави ме мене!
Туй люто мъчение
към гроб ме влече.

Но прости ме, момне,
да мразиш недей!
Твой другар те помни
и във песни скромни
скръбта си ще лей.

А зефир бежливий
до теб ще донсе
въздишки горчиви
и поклони живи
от мойто сърце.

СОНЕТ

На ученичка А.,
която четеше постоянно
книгата «Небесни светила»

Ах, какво е туй желанье,
що в сърцето ти-гори?
Що ти е, отговори,
толкова наука, знание?

Туй ти Северно сиянье,
тез звезди, луна, слънца
дали могат ти прида
повеч блясък, обаянье?

Нали и без тях си ти
пълна с дарби, красоти
и обайваш, и привличаш?

Съвършенство ли желайш?
Научи се да обичаш
и ти всичко ще да знайш!

ЕКСПРОМТ

За девица А.

Защо си ти толкоз жестока,
за чувства по-нежни студена?
Не знайш ли, мома черноока,
че ти за любов си родена?

СОНЕТ

На една богомолка

Често гледам, че заставаш
в черква богу за фалба
и с разпалена молба
милостта му призоваваш.

Ти навярно ожидаваш
утешенье и покой
и гласа да чуе твой
поклоните удвояваш.

Но надейш ли се сега,
о Елено без душа,
че ще найдеш съжаленье?

Как ли господ би ти дал
туй, което ти без жал
днес отказваш го на мене?

ДОБРЕ МИ Е

Зима. Вън е студ и мраз.
От небето пепеляво
сняг вали на тоя час
и земята побелява.
Той вали, вали, вали

на парцали, едри, малки,
и засипва, и соли
стрехи, улици, пързалки.

Пусто. Нийде не гълчът,
гаче хора са заспали,
и къщата не личът
там под бели си месали.

В топла соба при огън,
кой пламти, грей благодатно,
гледам времето навън
и на мене е приятно.

Може би на тоя миг
други зъзнат вцепенени
и доде съм аз в топлик,
мрат на плочите студени.

Тая мисъл тук сега
ми покоят май смущава
и кат гледам на снега,
студ и мене обладава.

Но какво!... От грях съм чист,
ако бедни в свят имало,
нито пък съм егоист,
че е студ, че сняг валяло.

Топло тука. А огън
благ заре ми изпраща
и поглеждам често вън,
тия стихове кат драща.

НА НЕПОЗНАТАТА ДЕВОЙКА

Хубаво момиче,
непознато мен,
пролетно кокиче,
гълъбе безцен!

Под синето небе
по-красна не знам
и ангел със тебе
сравни ща едвам.

Твойте очи будни,
две ясни звезди,
по бузи ти чудни
трендафил цъфти.

Имаш коси златни
и лебедин врат,
тез устца приятни
дъхат аромат.

Твойте ненки страстни
не видя в тоз час,
но че са прекрасни,
туй догаждам аз.

Може би приличат
на два портокаля,
затуй ме привличат,
та да ги погала.

НА ФАТМА

Ей, Фатма, бял яшмак покрива
за жалост твоето лице,
но че си лепа и красива —
усеща моето сърце.

От моите погледи неверни
ти крийш вълшебни красоти,
но видя очи светли, черни,
в кои любов гори, блещи,
и вежди писани и вити,
клепачи дълги над очите,
един албастрен малък нос
и през яшмака ти труфила,
къде си гиздаво увила
коса блестяща като свила
и черна като абанос.

Кога по двора леко тичаш,
въз своята глава и стан
яшмак и фередже навличаш
и в них закрита ти приличаш
на някой глупав истукан,
в кой толкоз хубости умират.
Уви! Това е ваш закон!
Не бива тебе да съзират
по-други очи; да допират
по-други ръце; само Он,
Он само, ах, благатък бива
да се насища и упива
със своя лик. . . снага красива! . . .

Начесто, Фатмо, правиш ти
да падне твойто покривало
и гледам чудни красоти:
разкошни гърди, лице бяло,
та моето сърце заспало
по-буйно фаща да тупти;
и като бързаш срамежливо
по-скоро пак да се явиш,
ти ме поглеждаш горделиво,
като че ще ми промълвиш:
«Гявурино! По-скоро виж! . . .»

БЪЛГАРИНЪТ В БУКУРЕЩ

I

Букурешо чудний,
о, боерский град,
шумен, многолюдний,
хубав и богат.

Тебе тука лея
ситни стихове,
тебе, граде, пея
в тия часове;

всичко в теб се пери
сред шум, трясък, бой
и въздух трепери
в Поду Могошой.

II

Ето че се спира
странник удивлен,
гледа и се взира
смаян, заглушен.

Гледа непознати
вещи, чудосий,
среща се брадати
хора с паларий.

В лавките кристални
скъпотий лъщят,
в улици безкални
каляски трещят.

Ей там се навалят,
тук бързо търчат,
ту шапките свалят,
ту шумно гълчат.

Тоз пристига, сгазва
пътник ил съсед,
пардонът му казва
и бяга напред.

III

Но ей друга гледка:
в пъстро деколте
гиздава гризетка
в пътя полете.

Гледа бели плещи,
стан и нежен врат,
но биржар: п а з е щ и! —
вика му отзад.

Бяга он от тука
със потайна скръб,
със тогоз се чука,
друг го муши в гръб.

IV

Вечер, кат лампади
слънцето менят,
широките стради
по-силно гърмят.

В бричките разкошни
дамите лъщят
и кат визий нощни
губят се в шумът.

Млади тук и стари
тръгват на разход,
градини, булвари
се пълнят с народ.

Пищните отели
бляскат във огън,
навред загръмтели
шум, музики, звън.

Но някои красни
от шум се бойът
и вече безгласни
с амурите спйът.

Ей ни в Чишмеджиу!
 Лабиринт горист,
 сенки, самотия,
 вир кристален, чист!

Народът в ален
 се разхожда с шум
 и в въздух се лее
 сладостен парфум.

Музика гръмлива
 весело ехти
 и духа упива
 в най-страстни мечти.

Хубави Диани,
 всите à la bras,
 пълнят с обаяние
 таз страна добра.

Тамо до буфета
 мъжете седят,
 чай, бира, кафета
 пият и гълчат.

Какъв вид! А ето
 сред лъскавий свет
 деколте напето
 с най-нежен корсет.

Кокетка се лута
 и иде насам,

но в тая минута
 усмихна се там.

И ето почтено
 един офицер
 с копй позлатено
 става й кавалер.

А татък в гъстака
 през тихият вир,
 де в сенките, в мрака
 владей вечен мир,

ти можеш угади,
 съгледа едвам
 някои дриади,
 що крият се там!

VI

Тука за жената
 още думи две:
 тя краси земята,
 ангел — пък небе.

Ак и тъй прехвален,
 но без красний пол,
 Букурещ е кален,
 подивял и гол.

VII

Късно веке става!
 Време е за сън,

мен ми се доспада:
из театра вѣн!

Ламби светят, бляскат,
улицы гърмят,
камшиците пляскат,
каруци трещѣт.

Пиенци лудуват,
народ кат порой,
биржарите псуват,
вик, плясък и бой.

Брат губи сестра си,
а майка — синѣт,
тоз пуца жена си,
а тя пък — мъжѣт.

Но ней се обажда
конте изведнѣж
и нежно замяща
любезният мъж!

VIII

Но веч толкоз стига!
Сбогом, Букурещ!
Не остана книга;
ща си ида пеш!

В теб от твар се лесно
виждам отърван,
казвам си го честно:
нямам нито бан!

1871

НАШИЙ ДОКТОР

Ей докторе, ей докторе,
сива мотовилка,
болен съм, моля ти се,
дай ми нещо билка.

— Не, не мога! Вѣв хотела
чака ме трапеза
и не зная дали скоро
оттам ще излеза.

Докторе мой, помогни ми,
много зле тресе ма.
— Твоята треска нека чака,
ази ща подрема.

Докторе! Око боли ме!
Какво да се чини?
— Няма нищо! Остави ме!
То самò ще мине.

Ух, какви са хора диви!
Само ме смушават.
Нека търпят! Те са криви,
че се разболяват.

Той яде, пий, спи, прочита,
ноктете си стърже
и с тез дела важни чака
месец да се свърши.

Докторе! За бога, чуй ме!
Целий ден те дира;
ела скоро да помогнеш,
щерка ми умира!

— Ух! Занят съм, остави ме,
сюрмахино гола!
Ази бързам да получа
четирийсет пола.

ИВАНКА

Недей слуша, недей вярва,
миличка женице,
хорски думи ядовити,
лошите язици.

Хората са тъй от време:
за злото способни,
очите им са завистливи,
сърцата им — злобни.

Чуждото добро бode ги,
нигa не почиват. . .
Твойте сълзи ги не стряскат
или ги размиват.

Нявга ти бе красна, млада,
с поклонници много;
ти грееше, ала днес си
наказана строго.

Ти въздишаш, ти сè мислиш
добрините прежни,
в миналото ти живееш
сред теглата днешни.

Никой тебе за утеха
не каза две думи,
ти чу думи и обиди,
тежки кат куршуми.

Аз те срещнах и разбрах те
със вълнение скрито;
видях в теб душа прекрасна
и сърце разбито.

И със нежност аз съзрях те
и в борба със злото
свалих тварът от сърце ти —
срамът от челото.

Ти можа веднъж да кажеш:
ази съм щастлива!
Видя, че л обовта в тебе
йоще била жива.

Но защо си дните мръщиш
с тез съмнения грозни?
Защо даде ухо лесно
на чуждите козни!

Недей кълня, недей мрази!
Вражда не прилича
кат на теб жена родена
само да обича!

КЯМИЛЁ

Под тез вежди черни, вити
мокри светяха очи
и из устни сладовити
звучен глас взе да ечи.

Тя запя печална, красна
и закърши чудно глас
и таз песен толко ясна
крийше любов, гняв и страст.

Пей, Кямилё, мома смутена,
пей, турчанко, зарад мен.
Скланяй глава упоена,
стреляй поглед развълнен.

Пей, Кямилё, играй, лудувай!
Мятай коса по бял врат,
кърши снага и вълнувай
и опий ме с благодат!

В тия мигове крилати
с твойта прелест ме омай!
Възкреси мечти ми злати,
въведи ме в ваший рай!

И бащи си кат оставим
долу тук да се ядът,
там в блаженство да забравим
аз теглата, ти — срамът.

В РУСЕНСКИЙ ТЕАТЪР

Сцената е светла, музика гърми,
приказки и шопот, младежите пляска
и между народа като звезди бляска
младите моми.

И тя, безпосейна, нежна и безгрижна,
гледаше лукаво с евантайл в ръце
и аз схващам мълком всяка мисъл скришна
в нейното лице.

Душно и горещо. А пак нежна Сийка
с ветрилото маха, бързо маха тя,
и се питам ази тя зефира л' вика,
или любовта?

ХУБАВИЦА

Ей нет соперниц, нет подруг.
Пушкин

За таз тайна хубавица
рекох да попея,
нимфа ли е ил девица,
да реша не смея.

Тя е красна, тя заслужи
света да я знае,

от вси моми, от вси ружи
по-прелестна тя е.

Кой я срещне, шъпне тамо:
хубава си, момне;
кой я види веднъж само,
винаги я помни.

Нейний поглед пуца пламен
и гори сърцето,
скромността ѝ грей като камен
безцен на лицето.

Всите сърца тя вълнува
и добри, и груби,
никой ней се не любува:
трябва да я люби.

Като роза е засмяна
през майска вечеря.
Има снага кат Диана,
гърди кат Венера.

Вий напразно ще се майте,
русенски девици,
за кого са да узнайте
моите песници.

Не търсете; таз напета
не е между вази,
в ваший бал и соарета
нивга тя не влази.

В други места глухи, скрити
тя цъфти нечута,

като люляка в скалите,
що пътник не бута.

Аз я видях, кат се скитах
там край бреговете,
тя коя бе, не попитах
и вий не търсете.

Доста е да знайм, че тя е
българка и красна
и сега за таз мома е
мойта песен ясна.

ПИСМО

(До приятеля ми Н. Иванов)

Четох твойто писмо аз
и ща помня всеки час
туй приятно впечатление,
що възбуди то във мене.
Ти доволен си останал,
казваш, кат си прочитал
с услаждение стихове ми,
що диктувало сърце ми;
във които аз възпах
любовта и очъртах
гия прелести свенливи,
за кои да става шум
запрещава хладний ум.

И като другар на музи,
както са не много друзи,
ти на слабият ми дар
с незасилен йоще жар
сила повеч да дадеш,
красни венци му плетеш.

В таз постъпка деликата
с добрината си позната
мъмриш ме, що пея аз
за любов на тоя час;
питаш ме коя причина
ме заставя да замина
не към оня светлий рът,
дето палми се берът,
дето слава обитава,
но в Венерина държава?

Знам, че с туй си ти желал
да изкажеш твойта жал,
че наместо с мойта лира
по-достойно днес да свиря;
вместо с пламенни песни
тез мъгли и тъмнини
да се трудя да прогона,
що висят по небосклона;
вместо с лирин мощен звън
от дълбок да будя сън;
и на цяла България
истината да откроя,
нея да възпявам аз,
то седнал съм тоя час
в тия стихове любовни,
но неважни и греховни

и за мен, и за светът
да си блъскам аз умът. . .

Но какво и как кажи ми,
о, другарю мой любимий,
требува да пея аз?
За всестранният ли мраз?
За народните ли нужди?
За коварствата ли чужди?
Да реча ли всичко зло,
що е в нашто общество,
кривдините у кого са,
та не може да хароса? . . .

Ала вместо да зовъ
аргументи, да явъ
по коя причина главна
аз престанах веч отдавна
да бърникам тез неща,
имай, друже, благостта
да послушаш тая басна,
що по-долу ще ти драсна
и не помня де бях чел:
пътник някой, кат видел
истината, че се крила
в трап дълбок и се гушила,
как? — викнал учуден той, —
лъже ли ме поглед мой?
Ти си Истина светлива,
а във яма си смрадлива!
Що не идеш по светът
да показваш правий път?
И да грееш вредом саяно?
«О, не питай, милий байно —

отговорила му тя: —
страх ме мене налетя,
като срещах люде разни
с ум покварен, с тикви празни,
що от моят жив светлик
те надават силен вик
и от мене да запазят
мрака, в кой на слепи мязат,
се стараят с бой и смрът
да ме махнат от светът,
мен — която не умирам!
Колко пъти бях изгнана
и запирана, и клана!
Колко пъти бита бях
ил на пламика горях!
Мойта участ е фатална!
Затова в таз-яма кална
чакам друг, по-сгоден час
да издам пак моя глас!»

Тази алегорья проста
ме тълкува, мисля, доста,
прочее, затуй реших
във живот спокоен, тих
в малки стихове да пея
туй, що любя, що милея,
да прославям любовта,
дражестта и хубостта
и ядът си кат успивам,
безопасно да изливам
моите чувства и мечти,
моите спомени свети
и желанья млади, луди,
що страха не щат възбуди,

нито ярост пък внуши
в докачливите души. . .

Да, мой друже, без боязън
от преследване ил казън
аз си пея любовта,
що огря ми младостта
и що в мене пак блещука.
Не боя се никак тука
от тез строги духове,
що във моите стихове
мирни, весели, невинни
мисли грешни и безчинни
би видели тоя час!
Но ще ги попитам аз:
що безчинно или скверно,
що безбожно, злопримерно
има, дето някой смей
явно любовта да пей?!
Де в това е, питам, злото?
Не само ли естеството
още като ни роди,
в нас туй чувство посади?
Що такваз присъда строга?
Що ще бърка туй на бога,
ако любим с много жар
най-прекрасната му твар?
Ако с либе сме честити
и в блаженството упити?
Трябва ли да се отчайм
в тез беди, в които трайм,
че кат ни за скръб създаде,
бог утеха не ни даде? . . .
Ще ли негодува Он

срещу самия си закон,
в благостта си кой остави
името му да се слави?!
Не! . . . Не вярвам никак аз,
че туй чувство, тая страст,
що челяк от скот отлича,
кат го прави да обича. . .
Не! Туй, що е грях ил зло,
сладко тъй не би било!

И вий, съдници презлюбни,
що сте днеска неспособни
да цените тоя дар
най-велик во всичка твар,
колко щете ме съдете,
колко щете ме плашете
с мир на мене непознат,
с казън вечна, с грозен ад
от фантазий плодовити,
сѐ измислени, открити!
Тоз огън неугасим,
тоз тартар неумолим,
тия бесове рогати,
тия чърви, змий крилати,
тия мъки, плач и вик,
що до тоя ден и миг
никой не чу, не видя,
зло на мъртвите не правят,
а нам само страх задават!

И тъй аз ти обясних
що си планът измених
и приех таз нова вера
жител да съм на Цитера.

знам, че с тоя лесен труд
няма аз да съм прочут
и че вместо да съм славен,
скоро в мрак ще съм забравен;
лирата ми кат служи
на любовний бог, кажи. . .
чест по-малка, се разбира,
требува да претендира
като мен един поет. . .
Тъй аз мисля занаяпред
някой хубавици пресни,
кат прочитат тия песни,
щат да сочат мълком в них
на най-нежний, сладък стих
и замислени напразно,
щат въздъхнат сладострастно.

ПРИЛИКА

НА ПЕПЕРУДАТА С ЦВЕТЕТО

Пеперудката е цвете,
що из въздуха се лутка;
цветето е пеперудка,
що не мърда си крилете.

I

НА ЕДИН ДОКТОР

Защо, когато боледува
от треска нашият лекар,
самичък той не се лекува,
а друг лекар му дава цяр?
Нали познава докторийство?
— Не прави си цера самъ,
че слаб е, негли.— Не, ами
бои се от самоубийство!

II

ЗА ЕДИН ЧОРБАДЖИЯ, КОГАТО УМРЕ

Веч умря! Умря горкият!
Отърва се веч светът!
Четир души го влечът,
в гроба му да го зарият,
червеците да гостът.
Сиромаси, кат видяха,
че отнасят тоз мръсник,
радостен изпушат вик,
дрипите им се засмяха.

Ази плача пък от жал!
Не че той е на носило,
но защото бих желал
да го видя на бесило!

III

ЗА ПОЕТА Ф.

Тоз байно вика, заявява
венец да му се оплете,
че песни чудни съчинява!

Не съм против; но ща прибавя,
че за венец достоен става
и тоя, който се стърпява
до края да ги изчете.

IV

ЗА БОГОРОВА

Побратим Богоров се трепи
да чисти наш беден язык
и думи сè нови кове, лей и клепи,
и вика с яростен вик:

«Языкът се веч опропасти!»

И трупа пуристът велик
будикулки, седачи и саморастни,
бивалици, чинки и красти,
тъй щото языкът със тоз начин вещ
стана чист и ясен доколкото щещ,
едничката в туй бъркотия
е таз, че даможем го ния
разбра с леснотия,
ще трябва на всяк един час
Богоров да бъде при нас.

ЗА ДРАМАТИСТА ВЛ-НА

Тоз байно не познавах аз,
а името му знаях само,
желал съм, впрочем, до тоз час
да опозная личността му.
Но ей случи се изведнъж,
та четох драмите му тамо
и виждам веч, че тоя мъж
по-непознат ми още стана.

Желаньето ми се отби
познанство с него да направя
и се страхувам да не би
и името му да забравя.

ДВЕ ЕПИТАФИИ

НА ЕДИН АТЕИСТ

Тук почива смъртний тоз,
кой в съмнение вечно трайше,
бог за него бе въпрос
и сам себе си не знайше
дали истина е той!

Най-подир му домъчнява
сè така да се съмнява
и тъй снощи в съня свой
къмто другий свят отиде,
та самичък там да види
и да знае занаяпред
що да вярва в тоя свет!

ДРУГА

НА ЕДИН ПРИЯТЕЛ

Тук приятел мой почива:
шията му беше крива.

ГРАФУ К.

(Весьма нужно)

Зъл си, графе! Зъл си много!
Упорит си, въртоглав;
но ако разсъдим строго,
имаш право: ти си граф.

Твоят род ти право дава
лишен да си на светът,
титула в теб заменява
и сърцето, и умът.

и без да ти кажем: сляз! —
ти нас, мравките, почете
и слезна при нас.

Но, о граф, след чест такава
много стана груб и див;
човещинта повелява
и на графа да ѝ учтив.

Наш език слухът ти вреди,
нашето име те гневи;
ти ни казваш: самоеди!
Плюйш въз нашите глави!

С нас живееш, но с нас не си ти.
Чужда ти е таз земя,
що те с хлябът си насити,
що радушно те прия,

кога ти — сюрмах-скиталец
се представи нам;
псувай тоз народ-страдалец!
Псувай! Няма срам!

Бъди граф, барон ил папа,
бъди немец сладкорек,
но, о графе, с душа сляпа,
бъди малко и човек!

Това племе недостойно
остави го, ти си прав:
теб без нас ще ѝ по-спокойно
и нам по-добре без граф!

ПО ПРОСТОНАРОДНИТЕ ПЕСНИ

СРЪДНЯТА

Мила моме църноока,
църноока и висока,
на кого си налутена?
За какво си натъжена?

Дали твойта майка стара
заран, вечер ти се кара?
Дали татко ти тъгува,
на постеля боледува?

Или твоите братя мили
снощи те не са пустили
там на извори студени
ведно с дружки пременени?

— Чуй ме, либе, хвани вяра,
нито майка ми се кара,
нито татко е без здравье,
нито братя са корави;

ами тебе съм сърдита,
че си с душа мразовита,
че не знаеш как се люби
като мене вярно либе.

Толкоз ходиш по полени
и по тез гори зелени,

не видя ли неиде цвете
нито зиме, нито лете,

китка малка, що не вене,
да увиеш зарад мене?
Та и аз да бих познала,
либе днес че съм имала!

ВЛАХИНЯ, ГЪРКИНЯ И БЪЛГАРКА

Три девойки хубавици,
до три млади гълъбици
млад Стояна обикалят
и на него се примаят.

Първа мома бе влахиня,
втора — лъскава гъркиня,
трета — българка чернока,
белолика, че висока. . .

Влахиня му скритом клюма,
па се моли и му дума:
«Вземи мене, млад Стояне,
много ще ти дам имане:
три товара дари нови
и един товар грошове.»

Гъркиня му скритом клюма,
па се моли и му дума:

«Вземи мене, млад Стояне,
много ще ти дам имане:
три товара със коприна
и две хиляди флорина!»

Българка и тя му клюма,
па се моли и му дума:
«Вземи мене, млад Стояне,
много ще ти дам имане:
три хамбара, цяло стадо,
че и мойто сърце младо!»

БЕЛЕЖКИ

Пълно издание на Вазовите съчинения се предприема за пръв път от книгоиздателство Ал. Паскалев през 1911 г. Лично авторът тогава преглежда, поправя и подрежда своите произведения. От това «Пълно събрание съчиненията на Ивана Вазов» през 1911 г. излизат томовете I и II — лирика. През 1912, 1913, 1914 г. излизат още три тома: III — лирика, V — драми, IV — поеми. Поради войната изданието се позабавя, след което излизат три тома повести и разкази: 1916 — т. VI, 1917 — т. VII, а през 1918 — т. VIII. Изданието остава незавършено. След втория юбилей на поета се започва през 1921 г. ново издание, пак на Ал. Паскалев, от което до края на годината излизат 20 тома — 19 от тях преди смъртта на Вазов; през 1922 г. изданието продължава и завършва по определения от автора план, като обхваща всичко 28 тома. Така че редът на произведенията, съдържанието на отделните сборки и броят на томове са определени от самия Вазов. От него са редактирани и първите 19 тома от изданието през 1921 г. Отстъпвайки пред известни издателски изисквания, а понякога и по свои съображения (обществени, художествени и др.), при това пълно събрание на своите съчинения Вазов изхвърля от сборките си някои стихотворения. Към първия том на изданието от 1911 г. той слага следния предговор (повторен буквално и в изданието от 1921):

Б Е Л Е Ж К А

В това пълно, прегледано и поправено издание на моите лирически произведения, които ще съставят три тома, влизат по хронологически ред всички мои стихотворни сборки, писани и печатани от 1875 до 1900 г.¹ Също и стихотворенията, не много

¹ Изоставени са обаче някои стихотворения като съвсем слаби по форма или съдържание или по други съображения (б. а.).

впрочем, появили се в разни издания от 1900 г. до днес. Групата стихотворения: *Епопея на забравените*, въпреки названието, носят повече лирически характер, та намерих за добре да ги вметя в лириката. Половината от тях се появиха в сборката *Гусла* (Пловдив, 1881 г.¹), а другата половина в сборката *Поля и гори* (Пловдив, 1884 г.²), която минува във втория том. За удобство събрах ги на едно в тоя първи том.

Да забележа, че из *Поля и гори* са извадени всички стихотворения с диалогическа форма, за да влязат в други том на подходящото си място. Също — и преводните стихотворения, влезли в отделна сборка: *Из големите поети*.

Сметох за нужно да запазя стихотворенията с бележките им, турени при първото им издание. На други прибавих нови, за пояснение момента, който ги е извикал.

Сборките бяха печатани с разни правописания, в настоящето издание излязат с новото правописание.

Запазих обаче първото им правописание в ония речи-рими, които със сегашното се развалят.

Някои от сборките са имали повече от едно издание. Така *Пряпорец и гусла*, *Тъгите на България* и *Избавление* — по три издания, *Поля и гори*, *Сливница*, *Италия*, *Звукове* — по две издания.

Голям брой стихотворения са преведени на един или повече европейски езици, именно: на руски, полски, сръбски, хърватски, чехски, словински, словацки; френски, английски, немски, шведски, датски, гръцки, италиански, португалски и пр.

След печатането на тия три тома, съдържащи лириката ми, ще излязат в един особен том (IV) епическите ми работи — поемите: *Видул*, *Грамада*, *Зихра*, *Загорка*, *В царството на самодивите*, *Кихавицата на Салюста*, *Синайска роза*, *Трайко и Риза*, *Крале Марко* и епически песни по народни мотиви. Ще влязат в същия том и стихотворенията в диалогическа форма.

Прозаическите съчинения ще последват подир четвъртия том.
София, 20 април 1911 год.

И В. В А З О В

¹ В оригинала погрешно: 1880.

² В оригинала погрешно: 1882.

Редът на произведенията в двете Паскалеви издания е един и същ. По всичко изглежда, основното редактиране (поправки, преработки и пр.) на произведенията до т. VIII включително — особено на стихотворенията — е станало в изданието, което започва през 1911 г., а в 1921 г. текстът прсто се препечатва, понякога с дребни поправки.

Макар да е наречено «пълно», изданието на Паскалев далеч не съдържа всичко писано от Вазов.

През 1926 г. започва да излиза в малки книжки «Б и б л и о т е к а И в а н В а з о в» под редакцията на д-р Борис Вазов. Наскоро нейното издаване се поема от книгоиздателство «Факел». Тя излиза до 1941 г. и обхваща 121 номера. Известни номера до 1944 г. са претърпели по няколко издания — «Епопея на забравените» излиза дори в 5 издания. При подреждането на произведенията не е спазена никаква хронология. Изданието е крайно некритично. Няма никакви бележки. Изпуснати са Вазовите предговори.

Библиотека «Иван Вазов» съдържа нови материали, непубликувани в изданието на Ал. Паскалев. Такива са два тома стихотворения «Бури и мелодии», поемата «Видул», комедията «Михалаки Чорбаджи», драмите «Двубой» и «Руска», «Из бележника на поета», «Нора», поетична биография на Вазов до 20-годишната възраст, спомени на Вазов за майка му, спомени на Вазовата майка, сведения за двата юбилея на поета и др.

За трети път съчиненията на народния поет започва да издава през 1942 г. книгоиздателство «Хемус»: «Иван Вазов, събрани съчинения, пълно издание под редакцията на проф. М. Арнаудов». То обхваща 22 големи тома, последният от които излиза през 1950 г. До т. XVIII (1948) е отбелязан като редактор проф. М. Арнаудов — в останалите томовете не е посочен редактор. Това издание съдържа много повече произведения, отколкото първите две — стихотворения, разкази, автобиографични бележки, цял том с критически статии и др. Редът на произведенията е, общо взето, същият, който е възприел Вазов в изданието от 1921—1922 г.

Изискванията и нуждите на нашето социалистическо време наложиха ново — пълно и критично — издание на съчиненията на народния поет, който след Девети септември 1944 г. именно получи своята истинска оценка. Това издание — четвърто поред — излиза през 1955—1957 г. под редакцията на П. Динев, П. Заев, Г. Константинов, Е. Стефанов, Г. Цанев. То има за основа

изданието от 1921 — 1922 г., редактирано от самия Вазов, но съдържа и нови произведения, непоместени в дотогавашните пълни издания или невлизали в отделните книги на автора, както и цял том писма на поета. Снабдено е с обширен коментар. Обхваща 20 големи тома.

Сегашното ново издание — вече пето — е пълно и критично, предназначено за по-широки читателски среди и същевременно снабдено със съответния научен апарат и годно за научноизследователска работа.

Броят на томове става 22. Към поместените в изданието от 1955—1957 г. се прибавят и откритите след това Вазови произведения. От друга страна — отстраняват се явно чуждите или с недоказано Вазово авторство работи (няколко стихотворения и голям брой статии). Изоставят се и поместените в стария XIX том части от книгата на проф. Ив. Шишманов, най-важните моменти от която широко се използват в бележките (ще се направи изключение само за «Живота на поета, както ми го разказа сам той»).

Обикновено всеки том се състои от два дяла. В първия дял са поместени произведенията така, както сам Вазов ги е оставил и подредил в изданията от 1911 и 1921 г. — с някои малки отклонения, посочени в бележките; във втория дял влизат останалите произведения от същия период, които авторът е изхвърлил през 1911 и 1921 г. или които изобщо не е помествал в никоя своя книга.

Отделните книги са подредени хронологически. Произведенията са взети в сная редакция, която са получили в изданието от 1921—1922 г. Текстът на стихотворенията, невключени в Паскалевото издание, е взет от последната им публикация, осъществена с участието на автора. За отстраняване на допуснатите през 1921 г. грешки текстът е сравнен и с изданието от 1911 г., с първата и с други по-раншни публикации на стихотворенията. По-съществените поправки са отбелязани в коментара.

Произведенията се печатат според съвременния правопис. Отклонения от днешните правописни норми са направени главно при римуването, където е проявен стремеж да се предадат в максимална степен звуковите особености на римуваните думи. Във всички останали случаи особеностите на правописа са запазени само дотолкова, доколкото отразяват съществени и последователно застъпени фонетични, морфологич-

ни или лексикални белези на Вазовия език. Пунктуацията също е осъвременена, като се държи сметка обаче за интонационното и смисловото значение на препинателните знаци в авторския текст.

В последния том ще бъдат отпечатани отновните правила, по които е предаден текстът.

При сравнението на отделни редакции номерацията на стихове и строфи е според изданието от 1921 г., а това значи — и според нашето издание.

В бележките се посочва най-напред де е печатано произведението за пръв път, след това първата сбирка — ако е стихотворение, — сборник — ако е разказ или пътепис, — отделно издание — ако се касае за роман, повест и пр. На второ място се изтъква поводът за написването на произведението и отношението на автора към това произведение — ако тия неща са известни. На трето място се отбелязват разликите в редакциите — поправените, изпуснати и прибавени думи, стихове или пасажки. Променените думи се подчертават. Малки стилистични промени не се посочват. Най-после се обясняват непознатите думи, имена и събития. Тия обяснения в изданието от 1955 — 1957 г. са твърде обширни. Тук сме ги намалили значително — не обясняваме онова, което съвременният читател не може да не знае или лесно ще го намери в съответните справочници и пособия.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ПЪРВИЯ ТОМ

СЪКРАЩЕНИЯ

- ПрГ — Пряпорец и гусла. Стихотворения от Пейчина. Книжка I. Издава за ползата си Българското Централно Благотворително Общество в Букурещ. 1876.
- ТБ — Тъгите на България. Стихотворения от И. Вазова, Букурещ, 1877.
- Изб — Избавление. Съвременни стихотворения от И. Вазова. Илия Р. Блъсков и Г. Цончов. Букурещ, 1878.
- МК — Майска китка. Лирически стихотворения от И. Вазова. Хр. Г. Данов. Пловдив, Русчук, Солун, 1880.
- Г — Гусла. Най-нови лирически и епически стихотворения от Ивана М. Вазова, 1879 — 1881. Христо Г. Данов. Пловдив, София, Русчук, 1881.
- ПГ — Поля и гори. Нова сбирка стихотворения от И. Вазова 1882 — 1883. Д. Б. Манчов. Пловдив, 1884.
- ПСС — Пълно събрание съчиненията на Ивана Вазов. Ал. Паскалев, 1921; същото съкращение и за изданието от 1911.
- Шлшм — Ив. Д. Шишманов. Иван Вазов. Спомени и документи. Изд. БАН, 1930.

ПРЯПОРЕЦ И ГУСЛА

Стр. 21. В първото издание на «Пряпорец и гусла», 1876, е поместено следното

Проверката на текста и сравнението между различните редакции са направени от Славка Иванова.

Великата драма, която се разиграва днес на възток, е едно събитие толкова извънредно, толкова велико, щото очите на всичкият свят са вторачени към Балканския полуостров — театърът на тая кървава и отчаяна борба между цивилизацията и варварщината, между свободата и тиранията, между кръста и полумесеца.

Всеки следва с внимание и с интерес различните фази, които приема тя; всеки народ, според интересите си, които са преплетени в нея, или според националните си възрения, много или малко се вълнува.

Владетелите се безпокоят за бъдещето; дипломатите се потят; политиките буйно разискуват; журналистите пишат; капиталистите се страхуват; деспотите се мръщят; робите въздишат или се възпламеняват; поетите се вдъхновяват. . .

И наистина, каква храна за духа в тия събития, какъв материал за въодушевлението, какъв простор за фантазията! . . .

От една страна, гледаш милиони хора, цели народи, че вдигат светият пряпорец на свободата и проливат кръвта си на бойните полета за своето човешко право; от друга — милиони беззащитни, оковани чловеци, които пъшкат в тежкия хомот, или мъченически гинат под неумолимият ятаган на една варварска, на една азиатска орда, която вътре в пет века още не е утолила бясната си жажда за християнска кръв; гледаш злочести жени, девойки и дечица, които се дават в кръвта си, или се задушват в адските пламъци; слушаш техните отчаяни плачове и вопли, които стигат до небесата, но които не покъртват каменните души. . . Да, трагедия мрачна, трагедия действителна, но която ние не познаваме във всичкият ѝ ужас, за която доста се писа, много ще се пише й още и пак няма да се донкаже и при споменът на която идущите поколения ще треперят!

Нашата българска Муза в днешно време не може да бъде освен жаловита; а за дълго й още тая жаловитост ще вее на нейните песни, защото за дълго няма да заздравят раните на България. . .

Като за интересувани в сегашните обстоятелства, като българин, аз не съм бил чужд от впечатленията, от тия силни впечатления, които произвежда на всяко честно и чувствително сърце печалното състояние на нашето хубаво, но поробено отечество. Наедно с него съм страдал и въздишал, делил съм неговите горести и надежди. . . неговите злочестини.

и впечатления, които са произвождали в мене от година насам тежките обстоятелства, в които живеем. Аз съм пъл усилните страдания на народа ни под жестокото му иго; тъй и благородният и велик подвиг негов за избавлението му от гнетът на турчина — до прочутото събитие: минуването на Ботевата чета през Дунава.

Насърчен най-благосклонно от много приятели и просветени личности и от идеята да послужи както мога на народа си, аз имах днес честта да поклона на Българското Централно Благотворително Общество в Букурещ този ся скромен труд по поезията, плод може би на едни твърде слаби дарования.

Ако бъда честит да видя, че туй ми произведение намери съчувствие в българската емиграция, аз ще побързам да ѝ поднеса и втората книжка на *Пряпорец и Гусла*, над която работя сега и която има за предмет по-съвременните събития, на които ние сме свидетели днес.

1876, август 5. Букурещ

Съчинителят

Изданието на ПрГ от 1876 съществува в два варианта. Първият завършва със стихотворението «Радецки», във втория са прибавени още осем стихотворения. Очевидно тези стихотворения авторът е прибавил, след като са били отпечатани вече известно количество екземпляри.

Второто издание на ПрГ се извършва от някой си Лютов през 1882 г. без знанието на автора. Третото издание е № 1 от «Библиотека за мало и голямо», София, 1895. В предговорна бележка към това трето издание издателят (Ат. Вълков) пише:

«Ние препечатваме тая книга от второто ѝ издание; — първото ѝ издание (печатано в Букурещ на 1876 год.) не можа да се намери никъде. А второто издание, извършено в Пловдив на 1882 година от някой си Лютов, без знанието и волята на автора, г-н Ив. Вазова, е излязло с някои изменения, изопачения и опущения. Така на корицата вместо «Пряпорец и Гусла» е турено: «Народна и стара песнопойка» (!), а името на автора, Пейчин (псевдоним тогава на г. Вазова), е съвсем махнато. Така също е махнал г. Лютов най-последното стихотворение и го е за местил с едно чуждо: Хр. Ботев. На задната страница е турил следующата, невероятна по дързостта си бележка: *Забранено е да се препечати!*

на в 1876 година, е сподирена от две още: «Тъгите на България» (Букурещ 1877) и «Избавление» (Русе 1878); те ще съставят № 2 и 3 на Библиотека за мало и голямо¹.

София, априлий 1895

Издателят

За стихотворенията си в «Пряпорец и гусла» Вазов разказва, че повечето от тях са били писани в Сопот, а останалите в Букурещ (Шишм, стр. 187), «Под влиянието на новите революционни идеи — признава той — и на книжката на Ботевите и Стамболиви стихотворения аз почнах да пиша по това време бунтовнически песни, по-голямата част от които излязоха после в «Пряпорец и гусла» (Шишм, стр. 46). В Букурещ през 1876 г. Вазов живял при крайно тежки условия. Прекарвал в голяма мизерия. Лишен от всякакви средства, той, по собствения му израз, «буквално» гладувал. През цялата зима стаята му не видяла огън и той пишел стиховете си «със замръзнали от студ ръце». Понеже нямал топли зимни дрехи, по-голямата част от деня прекарвал в едно кафене, посещавано от емигрантите (Шишм, стр. 48). Сбирката издал на свои разноски. Разпродавал я издателят Д. В. Манчов, но Вазов от нея не видял ни паръ. Сложил си псевдоним Пейчин, подсказан му от Манчов. Не турил името си, за да не изложи баща си и братята си на преследване в Турция (Шишм, стр. 187). Когато подготвял «пълното, прегледано и поправено издание на лирическите си произведения» (1911), Вазов изоставил много от влезлите в първото издание стихотворения или защото били извънредно слаби по съдържание и форма, или «по други съображения». Някои отнесъл към «Тъгите на България». Когато разказва това на Шишманов, през 1916 г., Вазов добавя: «Сега виждам, че не съм имал право да се отнасям толкова възискателно към тях. Те са все пак характерни за най-ранния период на моето творчество». В последното издание на «Пряпорец и гусла» оставил само ония стихотворения, които «имат някакво съотношение с въстанието, а не с последствията му» (Шишм, стр. 188).

Стр. 23. Борът. — «Периодическо списание», г. I, кн. V — VI, 1872 г. — Стихотворението е написано в Олтеница. В. Друмев го

¹ Тия три сбирки имат различни правописания: при препечатването им намери се за добре да им се даде днешното правописание.

волично и че падналият бор представя България (Шишм, стр. 33). Така са го тълкували и всички други съвременници — и поради това то създава първата слава на Вазов. Той става твърде популярен. Всъщност тук се касае за истински бор, съборен от буря (Шишм, стр. 189). В края на стихотворението в «Периодическо списание» е отбелязано: «1870, септември 21, Сопотският манастир» — това е датата и мястото на случката. Подпис: И. М. Вазов.

Стих 31, който завършва с «помни», римувано с «вековни» възстановяваме, както е в «Периодическо списание» — «повни», още повече че Вазов устроява тази форма.

«Периодическо списание»: ст. 3: Да спуща на бързо плещи си широки; ст. 5: Там, де се издига на мрамор-основи; ст. 8: Зефир, в о д о п а д ъ т, врабчета, листа; ст. 9: В туй весело място, с тоз изглед прекрасен; ст. 10: О з ъ в а се мълком със жълти стени; ст. 13: В с е окол е шумно... Ал в т а я ограда; ст. 15: Едвам се зачува до т а м водопада; ст. 19: Се бор възвишава с ъ с израст г и г а н т с к и й; ст. 21 — 24:

Кат кедръ високи в Ливанска пустиня,
кат орла крилатий, когато фърчи,
той клони разперил. На стара светиня,
на гробове бели той сянка държи;

ст. 25: Монах белобради старец годишни; ст. 29: А може тоз старец безгласни, вековни; ст. 32: Конто в живот свой узнаи виде; ст. 34—36:

Със горските бури в неспирна борба:
ни мразове зимни, ни пекове летни
н'оголват му шумна и горда глава;

ст. 37: Но в тая му пора, где все се дивеше; ст. 39: Защото и сам той от тоя свят беше; ст. 42 — 43:

От пещери горски гръмовен, див глас
и вятър със буря завя, залудува;

ст. 45 — 48:

Долините жално от буря пищяха,
небото трещеше пламнало в огън,

все пада и гини!... Поля опустяха!
Всѣде страхотия, мрак, блясък и грѣм! —;

ст. 52. С р е в с и л е н простира гигантско телѡ; ст. 57—58:

Т ъ й с ъ щ о с м ѣ л ч а с е в е я л и ц а л ю т а
к а т с в о я т п р о т и в н и к с ъ с т р е п е т с р а з и;

ст. 60: Т я м я с т о о т с ѣ п и н а п л а ч и с ѣ л з и.

При поправката на стихотворението в ПСС авторът е изоставил няколко строфи. Така след строфа седма е изоставена строфа:

Т ъ й таен с родѣт си! Как таен и скритен
е корен му старий до де е пробил,
как таен е връх му, що взор любопитен
да види напусто би сили хабил!

След строфа девета са изоставени две строфи:

Във клони му гъсти и гостоприемни
безчислени птички гнезда си държат,
где мирни от злоба и бедствия земни,
дечица пернати кърмят и звучат.

Сам той сред Балкана, кому е син личен,
се вечер позлаща от светлия зрак,
и заран пак той прѣв от слънце окичен
с хор птичий го среща кат свой гост предраг.

След строфа тринайсета са изоставени три строфи:

Как някой си ратник, кой силно се брани,
нападнат внезапно от лютий си враг,
отруден, измъчен, покрит цял от рани
и вече едвам се задържа на крак;

и както до крайност се бѣхти с врагѣт си
и пада тогава, когато умре,
да не преживее след тоз бой смъртта си
и себе съсипан, навит да съзре;

т ъ й с ъ щ о и борѣт свой край веч усетил
нито се пречули, нито се скърши;

на вражата гордост да не е свидетел
с достойнство живот си по-скоро свърши!

След строфа четиринайсета е изоставена строфата:

Ал как победител, що врага си гледа
бездушен в крака-си след славни борби,
без гордост, без лютост, забравя победа
и дава-му почест и даже скърби.

Стр. 25. С и р о м а х к и н я. — «Читалище», г. V, кн. 12, 1875, заглавие: Сиромашия. — ПГ, — Вазов погрешно съобщава, че тая балада напечатан преди «Борът». За написването ѝ взел повод от истинска случка, прочетена от него в някакъв цариградски вестник: «В Чирпан умряла една оставена от мъжа си жена.» Баладата се декламираше много в училищата (Шини, стр. 189). В ПГ и «Читалище» намираме следната бележка: «Темата на това стихотворение е истинско събитие, което прочетох в една дописка от Чирпан във в. «Век». В нея се разказваше за жалната участ на една сиромашкиня през ланската люта зима. Горестните впечатления които ми направи тоя прочет, и мисълта, че едно голямо число чловеци търпяха тогава най-страшни лишения и неволи, произведоха настоящата балада. 1875.»

Баладата е печатана под заглавие «Клетница» и с подпис И. В. и в сбирката на Петър Иванов «Стихотворения», излязла в Цариград, 1875 г. Там в края е отбелязано: Сопот, 1875.

В «Читалище»:

ст. 32: бърчат своите челца; ст. 48: викат: «Майко! хляб! огън!»; ст. 50: Гине майчино сърце; ст. 71: Без тях господ свят и нас; ст. 73: Става горката женица; ст. 95—96:

Триста просяка в часът
ми на портата висят;

ст. 109 — 110;

Чудо! . . . Лик се жив престори
иска нещо да говори;

ст. 113: Гледа: хлопват се вратата; ст. 135: и по гладкий снежен път; ст. 136: Коня яростно търчат; ст. 138: с хора, с улици, с село; ст. 141 — 142:

Тя съзира от каляска
злий стопан, що я изтласка;

ст. 144 — 146: Че честита съм сега; 147: бичът пляска и пици;
ст. 149 — 152:

А сърце ѝ вече блика
и във радост тя велика
ту се нему смей едвам,
ту децата милва там.

ст. 155: А каляска се търкала; ст. 160: и каляска там стигна; ст. 167: Сладко!!... Мрак и студ е вън; ст. 173 — 175:

Тихо майката благата
се усмихва към децата
и поглежда своя мъж;

ст. 196 — 199:

Пее песен за във гроб.
А две голички дечица
плачаха подир вдовица
и фъртуна техний глас
пръскаше далеч тогаз.

В ПГ:

ст. 50, 73, 95 — 96, 136 — като в «Читалище»; ст. 138: с своето родното село; ст. 146, 149 — 151 — като в «Читалище»; ст. 160: и каляската стигна; ст. 197: А след бедната вдовица;

«Стихотворения»:

ст. 1 — 3

Тежка зима не минува,
силно вятър вее с бяс,
люти сечко зле върлува;

ст. 6 — 7:

гад и хора онемели
всичко глухо и се крий;

Вътре жалостна вдовица
и с нея две дечица;

в трета строфа стиховете са подредени така:

Три напрашени полици,
вехтък един коноџтас,
две-три спукани паници,
ледени стени кат мраз.
една хурка без къделя,
една скъсана постеля
малко гърне, столец хром:
туй е скудният им дом;

ст. 31: и злочестите деца; ст. 32: Бърчат бледи си
лица; ст. 43: Или пък че се лишават; ст. 51: И гор-
чиво тя изглежда; ст. 57: Петър веќе ме забра-
ви; ст. 62: Как ли да ги преговоря; ст. 67: Може днеска
да намеря; ст. 71: като в «Читалище»; ст. 73: Става горката
вдовица; ст. 75 — 76:

«Трайте!» рече на дечица
и побягна из врата...;

ст. 78: Вън на пътя я посрещна; ст. 80: Нейни горест-
ни сълзи; ст. 81: В кочения ла тяселута; ст. 92: И за ми-
лост моля вас; ст. 100: Гладни дяца, мрази студ; ст. 104: Пада
в ледено легло; ст. 109—112:

Гачемърда, оживява
на икона нейни лик
и навънка изгърмява
колесница в този миг.

ст. 113 като в «Читалище»; ст. 115: «Боже мой!» викна горка-
та; ст. 128: Хвърлят се на негов врат; ст. 132: Час по-
скоро в моя дом!; ст. 136: като в «Читалище» и ПГ; ст. 138:
като в «Читалище»; ст. 141: В миг съзира от каляска; ст. 142,
144: като в «Читалище»; ст. 145: Кони бягат будно, силно
ст. 146: като в «Читалище» и ПГ; ст. 149 — 152:

И сърце ѝ вече блика

и във радостнай-велика
ту децата милва там,
ту се нему смей едвам;

ст. 155, 160: като в «Читалище»; ст. 162: Осветиха в
нощний мрак; ст. 164 — 168:

Поздравиха ги на праг
и във соба светла, сгряна,
меко, хубаво постлана,
гостивлязохасъс вик
кат найдоха тоз топлик;

ст. 173 — 175:

И богатната клетница
показва ги на дечица,
кани драгийт си мъж...;

ст. 196 — 199:

Пее песен като в гроб.
А отзади две дечица
плачаха си след вдовица
и плачът им леден вече;

В «Българска христоматия» от Иван Вазов и К. Величков:
ст. 50, 73, 95 — 96, 138, 174 — 175, 196 — 197 са като в «Чи-
талище» и ПГ; ст. 136 и 146 — като в «Стихотворения» — П. Ива-
нов, а разлики има в следните стихове: ст. 125: Господ се
смили за нас; ст. 152: А сърце ѝ вече блика; ст. 200:
Вятър пръска надалеч.

Стр. 32. Новонагласената гусла. — ПрГ. —
«Това ми стихотворение — обяснява Вазов — беше въведение към
«Пряпорец и гусла». То беше първото написано към 1874 — 1875
година под влиянието на революционната агитация в България.
Тогава кръстосваха вече апостоли в страната» (Шишм, стр. 189).
По-рано пишел любовни песни.

В ПСС стихотворението е съкратено. Изхвърлени са две стро-
фи — след сегашната дванайсета:

Ала тез струни жални, та мили
няма да пушат само въздъшки:

техният звън може да се усили,
може да гръмнат по-буйно, мъжки!

и след сегашната тринайсета:

Време дошло е!... Трябва да бликне
толкова време ярост приспана,
трябва душата гръмко да викне,
трябва да блъвне лава вулкана!

В ПрГ в края е отбелязано: 1875 септември 2.

Стр. 34. Отмъстител. — ПрГ, заглавие: С в е к ъ р
в а и с н а х а. — Вазов казва, че е писано «по подражание на
народните песни и по техния размер» (Шишм, стр. 189).

ПрГ:

ст. 28: Той често нощем до в л а ч а; ст. 36: Недей го,
б у л к а, проклана; ст. 49 — 52:

Затуй нам, булка до носва
тоз кървав принос досега;
недей се, булка, ядосва,
моли се, дъщи, за него!

Ст. 17 вземаме така, както е в ПСС — 1911 и във всички по-
раншни издания; в ПСС — 1921 е: Когато вечер се м р ъ к н е.

С о с а м и — уморих се, омръзна ми, дотегна ми.

Ч у м б а з — перчем, кичур коси на челото.

Стр. 37. В о л е н т и р и н ъ т. — ПрГ, с посвещение: «На
майка на...»

«Размерът — казва Вазов — е на Шевченко. Даскал Парте-
ний [Белчев] в Сопот ни декламираше неговата «Катерина»
(Шишм, стр. 190).

В стих 27 думата д о й д е променяме на д о д е, както е във
всички предишни издания и както изисква римуването с п р о -
б о д е.

В ПрГ:

ст. 9: Ти к а з у в а ш пребледняла; ст. 51: Повеч майки
с д я ц а исти. В ПСС стихотворението е значително съкратено:
след куплет десети са изоставени следните седем куплета:

Истина, че ти роди го
той да бъде раб,

и като баща си в иго,
и кат тебе слаб.

Сам вратът си да увира
в старият хомот,
да живеи и да умира
кат незлобен скот.

Млада булка да си вземе —
теб да угоди,
и по-нови роби с време
той да народи!

Но небето тъй не щяло:
на твой син зелен
мъжко сърце то е дало
и дух дръзновен.

Той си сабята пренася
в братската земля
с кръв тиранска да накваси
нейните поля.

Той веригите строшава
на братя си там
и душману отмъщава
за наш плач и срам!

Виж го, майко, как е славен,
колко е юнак,
чуй как вика окървавен:
«Смърт на общият враг!»

В ПрГ в края е отбелязано: 1875 декември 20.

В о л е н т и р и н — доброволец.

Стр. 39. П р я п о р е ц. — ПрГ, под заглавието в скоби:
Н а л и б е т о. — Писано в Сопот, когато се организираше коми-
тет и се готвело въстание (Шишм, стр. 190).

ПрГ:

ст. 21: Т н уший в него лев един славен; ст. 26: Неговий поглед пламен да дава.

В ПСС са изхвърлени два куплета — след куплет седми:

Предни си ноги-гордо да вдига
(бледний подмесеи страх да го стига)
с дясна да носи кръста Христови,
с лява да хвърля долу окови!

И след куплет осми:

Ако пък падна там в битка върла,
твоя дар, либе, няма да хвърла
и кат прощавай тебе казувам,
аз ще издъхна, лев кат цалувам.

В края е отбелязано: 1876, април 8.

Стр. 40. Панагюрските въстаници. — ПрГ, заглавие: На бой, в скоби: На панагюрските въстаници, с мото: «Период без страха и съмнения» от Плещеев.

Съчинено в навечерието на въстанието и се пеело навред по цяла България като популярна бунтовническа песен (Шишм, 46, 190).

ПрГ:

ст. 15: Щ а т се разбият, к а к т о с а слаби; ст. 28: Смърт на проклети наши тирани!

В ПСС след първата строфа е изоставена строфата:

Туй дълго робство нам се потърси,
вишният гневно веч се навъси;
време е нашът срам да измием,
сладка свобода с кръв да сдобием.

В края е сложена дата: 1875, април.

А. Н. Плещеев (1825 — 1893) — руски поет, противник на крепостничеството, автор на стихотворения с граждански мотиви. В 1849 г. арестуван като член на кръжеца на Петрашевски и осъден на заточение. Песента, която цитира Вазов, била широко известна и любима сред прогресивните руски среди — известна била тя и у нас преди Освобождението.

Стр. 41. Свобода или смърт. — В. «Нова България», бр. 9, 26 юни 1876 Подпис: Пейчин. — ПрГ. — Писано в навечерието на въстанието (Шишм, 190). В ПрГ датата е: 1876 Май 5.

«Нова България»: ст. 22: Великата идея за да порине в гроб; ст. 26: Изглежда равнодушно как падаме и мрем; ст. 29: И дума. като мисли за плячка само тлъста; ст. 30: Хасан е нам безценен, нам трябва мирът; ст. 34: Решава се свободно да бъде на светът;

«Нова България» и ПрГ: ст. 21: Но върлий азиатец, о б л а д а н с я р о с т д и в а .

Стр. 43. Радецки. — ПрГ и ТБ — «Българска христоматия» — Написано при първата вест за минаването на Ботев при Козлодуй. Станало много популярно. Приятел на Вазов му го изпял още в Берковица (1879—1880).

ПрГ:

ст. 15 е: П а с и д у м а к а п и т а н у ; ст. 26: С е г а с начин благ; ст. 39: Д а й д а м и н е м с п а р а х о д а ; ст. 40: Н а р о д н и я т б р я г ; ст. 43: Н е м е ц с т р е с н а т и у п л а ш е н ; ст. 45: Б ъ р ж е п ' а р а х о д з а п л у в а ; ст. 60: Ч е и м д у м а п а к ; ст. 66: П р и т о з м и л и й з р а к ; ст. 75: К ъ р в а в б о й щ е д а с е б и й м е ; ст. 86: Г л а с е к н а ж и в , с г р я н .

След стих 36 са следвали две строфи:

Ако ли по смелост редка
се опреш, тогаз
има една вехта сметка
тук да видим с вас.

Помним още онез двама,
що на турци зли
ги в «Германия» с измама
издадохте вий!

След стих 84 е имало още две строфи:

Ако ли по зла несгода
срам ще ни покрый,
светло име във народа
да оставим ний;

то на мене погледнете
и кат всяк герой:
славна смърт си намерете
във отчаян бой!»

В ТБ под заглавието е написано: (Из «Пряпорец и гусла»)
Стих 1 — 10:

Тих бял Дунав лей със слава
хладни си вълни
и по них Радецки плава,
буйно ги пени —

по веднага в парахода
чуй се тръбец глас
и байрякът за свобода
вдига се тогаз.

Млади български юнаци
явиха се там;

ст. 13 — 16:

Горд и ясен си застана
Ботев между них,
че каза на капитана
с глас бодър и тих;

ст. 19: Ний тръгнахме за свобода; ст. 21 — 23:

В нашта мила България
ний летим да мрем
и от турска тирания;

ст. 26: С начин мирен, благ; след ст. 36 — две строфи, същите
като в ПрГ; във втората строфа ст. 2 — 3:

помни ме гиний,
що в Германия без срама;

ст. 37 — 40:

Чуй, там гинат за свобода
братята ми днес,

аз съм български войвода,
момци ми са тез!

След ст. 40 има следната строфа:

Всичко ний ще поразиме
в буйния си яд,
но напреде ще вървиме,
никога назад!!

Ст. 41: Погледа му става страшен; ст. 47: Дунавът се раз-
вълнува; ст. 58: На родния бряг; ст. 65: И от радост и
вълнение; ст. 66: като в ПрГ; ст. 70: Ето славния
час; ст. 75: И борба ще заловиме; ст. 82: Българската
мощ; ст. 88: Смърт на наш тиран!

В «Българска христоматия», съставители Иван Вазов и К.
Величков. 1884 г. под заглавие: «Преминуването през Дунава
на Хр. Ботев и дружината му»;

ст. 21 — 22, 26, 39—40, 47, 66, 75, 82 — като в ТБ. След ст.
84 — двете строфи, както в ПрГ и ТБ; ст. 13: Гордо Ботев
там застана; ст. 37 — 38:

Остави ни с парахода
да преминем днес

ст. 39—40: като в ТБ; ст. 64: Дето щем да мрем; ст. 69:
«Братя! думам войвода.

В третото издание на ПрГ (1895) в изпуснатите след ст. 36
две строфи ст. 2 — 3 от втората строфа са:

помни ме гиний,
що в «Германия» с измама...

«Германия» — параход на Австрийското параходно дру-
жество. През 1867 с него пътували българските революционери
Никола Войводов и Цвятко Павлович (сърбин). На русенското
пристанище въпреки международните закони турската полиция с
разрешение на капитана ги свалила от парахода и ги убила. За
тоя факт Ботев поменава в своето писмо до капитана на «Радец-
ки», комуто заявява, че ако се съпротивява, той (Ботев) ще бъде
принуден да си отмъсти «за отвратителното приклучение върху
парахода «Германия» в Русчук през 1867 г.»

Лебрюн, Понс Дени (1729 — 1807) — френски поет;
творчеството му е противоречиво. Сложените като мото стихове

значат: «О, ти, свобода, която възпявам и обожавам, направлявай кораба ми по тия вълни»...

Стр. 46. Де е България? — Изб. Дата: 1872 Бакъу.
Ст. 13 — 14 там са:

Там де Вардар през цветята
струихладни си вълни;

ст. 16: дето Охрид син шуми; ст. 25: До вершините карпатски; ст. 29: Вижте Търнов и Преслава; след ст. 36 е следвала строфата:

Ако и да съм далече
аз от тебе, Рай-Земля,
ала никак туй не прече
ти да ми си сѣ в ума.

ТЪГИТЕ НА БЪЛГАРИЯ

Стр. 49. Първоначално Вазов е мислил да нарече втората си сборка «Въздишките на България», но после се спрял върху названието «Тъгите на България». Всички стихотворения от тая сборка е писал в Букурещ «под впечатление от грозните новини, пристигащи от България подир потушаването на въстанието и при ободрителните слухове за неизбежността на Руско-турската война». Писал ги при «най-тежки лични обстоятелства», гладен, замръзнал, повечето нощно време. Напечатал 1000 екземпляра. Отде взел пари — не си спомня. Но помни, че книгите се разграбили и той не получил «ни пара за тях». Сборката се посрещнала с голямо съчувствие. По тоя случай Вазов отбелязва, че Каравелов го ценял (Шишм, стр. 191).

Стр. 51. На България. — В. «Български глас», г. I, бр. 36, 12 февруари 1877. Без заглавие — препечатано от «Обявлението» за сборката. — ТБ.

ТБ:

ст. 14: Отгек на твой печален зов.

След последната строфа има още една:

Дано по-скоро да изгрее
свобода мила зарад нас
и да дочака, да възпее
и музата ми тоя час!

В «Обявление» за «Тъгите на България» от 29 декември 1876 последната строфа е:

Дано по-скоро да възкръсне
народния ни златен сън
и горд пееца да разпръсне
таз вест чрез лириния звън.

Стр. 52. Чуйш ли гърмът при Морава? — ТБ — Отгек на войната на Сърбия против Турция в 1876 г. В тая война участвували много българи и руси като доброволци. Начело на сръбската армия застанал руският генерал М. Г. Черняев (1828—1898).

Строфа 3 в ТБ е:

И мужик, и войн, и князът
бързо, буйно кат порой,
през земи широки газът,
тичат весело на бой.

Стр. 53. Жалбите на майките. — ТБ, заглавие: Жалби. — Цитатът, приведен като мото, зает от английските вестници, дал повод на автора да напише това стихотворение (Шишм, стр. 192).

Стих 4 в ТБ е: Теб да кажем в тоя час; ст. 14: де прекарвахме живот; ст. 24: Йоще в този черен гроб; ст. 26: Харен гледаш се челек; ст. 31: Ох, това, щоний търпиме; ст. 49: Болни в гроба да затварят; ст. 52: Та деца им да морат. В ПСС след строфа 11 са изпуснати две строфи:

Има ли и там такива
страхотни да съзреш?
И бащата, кой заспива,
утре кървав да е леш?!

И там, дето днес е радост,
утре да е плач и страх?

И имот, и дом, и младост
в миг да станат пепел, прах?

М а к Г а х а н (1844 — 1878) — американски публицист. В 1876 г. като кореспондент на в. «Дейли нюз» посетил разорените от турците места и написал статии, в които се възмущавал от варварството на турците и от ония, които ги покровителствували на Запад. Издал книга «Турските зверства в България».

Стр. 56. П о л и т и к а. — В. «Нова България», бр. 18, 28 юли 1876. Подпис: Пейчин. Дата: 1876, юни 1. — ПрГ. — Непосредно след Априлското въстание в 1876 г. султан Абдул Азис бил принуден да абдикира в полза на племенника си Мурад V. «В Турция — казва Вазов — стана преврат, и това даде на мнозина повод да ликуват, че Османската империя се възродила. В това стихотворение осмивам европейския печат» (Шишм, стр. 192).

В «Нова България» ст. 14 е: Първий безумник, втори джелатин; ст. 24: А Д и з р а е л и скача и тропя; ст. 25: Турско да цъфне всички помагат В ППС 1921 ст. 26: Колят реформи и конституции. Очевидна печатна грешка.

М и т х а д ъ т — Митхад паша (1822 — 1884) — управител на Дунавския вилает, министър и велик везир. Заклет враг на Русия. Известен със своята жестокост към революционното движение. Упорит проводник на варварската политика на турското правителство. «Реформите» му имали за цел обезличаването и всепо-тежкото поробване на българския народ. Българските революционери, както и Вазов, се отнасят към него с дълбока омраза.

А н д р а ш и (1828 — 1890) — граф, министър на външните работи на Австро-Унгария. Искал да се запази целостта на Турция. Цялата му политика е насочена против интересите на българския народ и на славянските и балкански народи.

Д е р б и — лорд Хенри Дерби (1826 — 1893). — английски държавник, министър на външните работи и на колонии в кабинета на Дизраели от 1874 г., туркофил, стремил се да запази целостта на Турция, която защищавал по всички начини — това изисквала английската завоевателна политика.

Стр. 57. К ъ м Е в р о п а. — В. «Стара планина», г. I, бр. 1, 7 август 1876. Подпис: Пейчин. В края на стихотворението: Букурещ, 1 август 1876. — ПрГ, дата: 1876, юли 18. — «Европа

поддържаше тогава Турция, затова я мразех» — признава Вазов (Шишм, стр. 192).

В «Стара планина» ст. 21: И дума, като мисли за своята плячка тлъста; ст. 35: О, доста е да викне. . . К а к?! само да потропа; ст. 44: Д е жъртвите от нази що падат са безчет.

Ст. 25 вземаме от ПрГ, издание 1895; във всички останали (до 1921) е и з п а т и (вм. изплати).

Д е р в и ш и — мохамедански калугери; с о ф т и — възпитаници на висши мохамедански духовни училища. И едните, и другите култивирали фанатична омраза към българите и проповядвали тяхното изстребление.

Стр. 60. Т р и у м ф ъ т н а т у р ч и н а. — В. «Стара планина», бр. 4, год. I, 21 август 1876. Заглавие: «Тържеството на турчина». Подпис: Пейчин. Дата: Букурещ, 8 август 1876. — ПрГ. — Писано след баташкото клане (Шишм, стр. 192).

В ПрГ:

ст. 29: Кой ще смей да ви забрани?; ст. 35: Дразнят й още нашия стръв! След строфа шеста тук е следвала строфата:

Днеска имаме прилика
да ви махнем. Ето сам
инглизина ни тика,
флотата му на Бесика
помощ сигурна е нам!

А след строфа седма:

Колко злато ний сдобихме,
колко наниз и имот,
колко си моми пленихме;
колко майки, свят избихме
от гявурский този род!

В «Стара планина»:

ст. 21: Вашите села, градища; ст. 22: Днес са грозен
пушицак.

Строфа 6 гласи:

Кой ще вас да ви защити?
Кой ръка ще ви простре?
Наший яд ще се насити

Вси дор бъдете избити!
Кой ще мечта да ни спре.

ст. 35: Блазният още нашият стръв.
В изпуснатата в ПСС строфа стихове 3—4 са:

Инглитера на зитака,
флотата ѝ на Бесика

Във втората изпусната в ПСС строфа ст. 5: от кяфир-
ският този род.

В «Стара планина» и ПрГ:

стих 15: Срещу верний Дин-Ислям; ст. 16: Вижете как
ви зле помачка; ст. 18: Вий със всичкото нам сте
плячка; ст. 23: и на техни пепелища.

Пиер Жан Беранже (1780 — 1859) — френски по-
ет, възпитан в духа на републиканските идеи на Френската ре-
волюция, създател на политическата песен; писал сатири против
монархията, дворянството и клерикализма.

Когато бил в Свищов — по време на Освободителната война, —
Вазов получил от един чех подарък голям илюстриран том със
съчинения на Беранже (Шишм, стр. 51). Мотото на български
значи: «И тъй на нашата ярост нищо не се противопостави. Пса-
ра не съществува вече. Бог я изличи. Върху нейните развалини по-
бедителят, който си почива, мечтае за кръвта, която му остава да
пролее.»

Псара — остров в Гърция, на който турците извършили
кланета над разбунтувалото се население.

Прилика — случай.

Стр. 62. Дизраели. — В. «Стара планина», бр. 2, 14 ав-
густ 1876. Подпис: Пейчин. — ПрГ. — И на двете места с дата 5
август 1876.

В ПрГ и «Стара планина»:

ст. 4: Че туй не са освен клевети; ст. 16: Че туй да
сторят еа приели; ст. 25 — 30:

Тъй нагло лорда с мирен вид
свой възглед министерски изказа
и като същият злобен жид
към нази плен бе с омраза;
и тъй цинически, без стид
очите на светът замаза!

Ст. 33: И после тази ужасна вест.

Ст. 1 в «Стара планина» е: В България кланъта, сеч;
ст. 18: Сами са селен'те турали.

В ПрГ и «Стара планина» строфите са номерирани.

Дизраели (1804 — 1881) — английски държавник, през
1876 г. министър-председател; защищал Турция с всички сред-
ства — тя му била нужна като оръдие против Русия; водил ан-
тиславянска политика; получил званието лорд и се нарекъл Би-
консфилд. Той е дързък и циничен представител на английската
завоевателна политика. «Мразех Дизраели като цяла България» —
казва Вазов (Шишм, стр. 192). Против Дизраели пише и Ботев.

Елиот — английски посланик в Турция. Защитник на
турския тираничен режим, давал всичките фалшиви сведения на
Дизраели.

Стр. 63. На лирата ми. — В. «Нова България», I, бр. 16,
21 юли 1876. Заглавие: Вярата ми. Подпис: Пейчин. — ПрГ.
Заглавие: На гуслата ми. — Писано в навечерието на
Руско-турската война (Шишм, стр. 192).

В «Нова България» ст. 3 е: Мъчно станам ми се да ри-
дая; ст. 15: В сред пепел, кости... ние днес кра-
чем; ст. 35 — 38:

Тез моми жални, ангели красни,
в пламък умрели, в мъки ужасни;

тез момци храбри, що мрат в тъмници
и на бесило; тез мъченици,

В ПрГ и «Нова България» стих 5 е: Мислях, но горко,
гусло любезна!; ст. 9: Огнен възток се бърже попари;
ст. 16: О, гусло моё, нека да плачем!; ст. 24: Тя сгрива,
гусло, твоите струни.

В «Нова България» и в ПрГ след строфа пета е съществу-
вала строфата:

Но дали сѣ тъй мойта родина
ще да въздиша като робиня.
Дали певица сѣ ще линее
и сѣ тъй жално, скръбно ще пее?

В «Нова България» ст. 4 от строфата е: И докрай песни
тъжни ще пее?

Стр. 65. Сабята на Абдул Керим паша. — В. «Нова България», г. I, бр. 62, 28. I. 1877. Подпис: И. Вазов. — ТБ. — И на двете места със заглавие На унгарските софти.

В «Нова България» ст. 2 — 7:

Правете вие братство, правете вий съюз
със тези тирани черни; който днес се бори
против светата правда, срещу Христовия кръст!

Правете славословья гнусави, смешни,
люди!

Цалувайте, любете тоз келяви Осман.

Веч всяко честно сърце да блюва се, принуди;

ст. 17 — 21:

Дано тоз плач и вопли, към бога, що се вдигат,
и тези клетви страшни от толкова души

дано тез бури грозни, кои отвед пристигат
и тези гневни мънии и огнени стрели;

дано тоз удар, с който господ за да покаже;

ст. 23 — 24:

Това гнуснаво племе който днес ще да смаже,
дано тоз удар скоро да падне и на вас!

В ТБ:

ст. 2: Правете вие дружба и братство, и съюз; ст. 4:
Против светата правда, против Христовия кръст!

ст. 5: Правете им славословья и пейте гръмоглас-
но!; ст. 20: И тази грозна буря готова да бучи.

В ТБ и в «Нова България» ст. 15 — 16:

Вий, хуни, вий, монголи! Вий, бухали зловещи!

Вий, унгури! Проклети да бъдете сега!

ст. 22. И своя съд ужасен, и своята страшна власт.

Стр. 66. Горко, пилци, вам! — В. «Нова България», г. I, бр. 58, 6. I. 1877. Подпис: И. Вазов. — ТБ. — Вазов признава, че го написал «по подражание на едно стихотворение на В. Юго в «Châtiments». Запазил и формата му (Шишм, стр. 192).

В «Нова България» ст. 12 — 14:

Вече се тъкми.

Кой ще да пожали

агънцата мали?

ст. 17: Майката заклана; ст. 19: В къща изгоряна;
ст. 29 — 30:

Ами кой ще вече

да му се изпрече?

Стр. 67. Т. Каблешкову. — ТБ. — Вазов отбелязва, че познавал лично Каблешков. «Хванат пленник, той се самоуби в Търново: опушна се с пушка, за да избегне мъченията и да не изкаже други.» В 1875 г. той ходил в Сопот и явно говорил против турското правителство. Той създавал революционния комитет в Сопот и заклевал членовете му в манастира (Шишм, стр. 192 — 193).

В стих 52 поправяме изваден на изведен, както е в първите две издания на ТБ. Стихове 24 — 25 в ТБ са:

Нито ще се разкая,

задего съм се клел.

ст. 34 — 35:

И бой зарад свобода

гласеше всеки час.

ст. 42 — 43:

Твой гроб не бе готов;

ни тамо под скалите.

ст. 45: На бащини ти покров; ст. 74: В гърди си го заравяш.

След стиха: «Изгубихме кат теб» в ТБ има още десет стиха, които са изхвърлени в ПСС:

А ази? Аз ослабнах,

светът ми домиле,

аз сабята не грабнах

и кат герой не паднах

на бойното поле.

Останах да живея
без полза на света,
полека да гаснея
и с гусла си да пея
народната беда.

Стр. 71. Завърналият се доброволец от
Сърбия. — ТБ, заглавие: Доброволецът.

Вазов погрешно съобщава на Шишманов, че го нямало в из-
данието на ТБ от 1895 г. «Тук изображавах — казва той — то-
гавашните доброволци, които се върнаха в 1876 от сръбската
война в крайно мизерно състояние. Аз обичах още сърбите, но
бях възмутен от грубото им отнасяне към нашите волонтири»
(Шишм, стр. 193).

Стих 13 в ТБ е: А л, кат моите други братя; ст. 25: Помна
деня във когото; ст. 27: И на татка си телото; ст. 28:
Кърваво пред мен видях.

Стр. 72. Подъл ли е българският народ? —
В: «Възраждане», бр. 19, 1 октомври 1876. Подпис: Пейчин. В
края при датата е отбелязано и: Букурещ. — ТБ.

Във «Възраждане» срещу ст. 1 — 2 са следните четири сти-
ха:

О, грозна днес е съдбата наша!
Да пийм имало по-горка чаша;
позор ужасен и зли проклятия
въз нази стварят самите братя;

ст. 7—8:

Но не! Не бива! Не е днес време,
борба несвясна да се приеме;

ст. 16: «Ти на Славенство си срам и бремел»; ст. 27:
Ти мъченица, злочастна, клета; ст. 29 — 30 липсват; ст.
35 — 36:

Да, братя родни, да, братя същи,
от нас по-красни и по-могъщи;

вместо ст. 40 — 45 има следните стихове:

На смърт решено от много време!
Души ви зли са, сърца ви — гнили
и кръв нечиста ври вам у жили.

Свобода вещь е вам пуста, чужда,
що ви не стряска, нито разбужда!
Не сте Славене! Вий сган сте хора,
що в робство траят и мрат в позора!
и с този начин, небратский, леден;

ст. 50: Та тъй ни страшно грозите вие?; ст. 59—60:

Каква ли полза о, я кажете
от таз неправда, от тез клевети?

ст. 67. Не този народ ли, кой в път ви вкара?; ст. 69: Не
този народ ли, кой в старо време; ст. 71: Дал он не може със вас
на равно; ст. 73 — 75:

И ако вий се гордейте явно
с със Милутина и с ваш Душана,
то той пък има герой — Карана;

ст. 80: И вий, балкани, гори тракийски!; ст. 84: Защита наша
пред свят станете!; ст. 88: Над нас бе пъкъл, под нас
провала; ст. 90: Търпяхме ние тегла нечути; ст. 93: Жи-
вяхме ний на този свят белий; стих 95 липсва във «Възраж-
дане»; ст. 99—101:

И близ, пригроба живот цъфтеше, . .
кръвта ни вместо у нас да стине,
юнашки, силно завря в гърди ни!

ст. 103—105:

Възкръсна днеска, изгря в народа. . .
Но що казувам? На нас нападат. . .
Да ни представат за подли радат;

ст. 107—108:

Светите кости, кои почиват
в полята славни там у Елада;

ст. 110: Но що? Когато от зла робия; ст. 115: За нас о-
стават псувни хули; ст. 121: Горите йоще са наскър-
бени; ст. 125—126:

Де падна кървава да браниш роба!
Повикай твоите момци избрани;

ст. 129: Къде денахте в с н т е з юнаци?; ст. 131: И вашта слава
сами явете!; ст. 136: Кой глас ви мощен на б о й повика?; ст. 138:
Къде се скиташ с д р у г а р и твои?; ст. 140—141:

Дали там, дето днес Витош вене?
Ил там де Янтра печално стене?

ст. 143: С ъ с кръв душманска, кат лев оквасен; ст. 145: Но де се
твойта душа днес лута?

ст. 149—150:

Де бистра Тунджа тъжи безплодно;
де мила майка е жално пела;

ст. 152—154:

Или печална и безнадежна
на връх на Мара-Гиндия снежна
е тя кацнала и мълком гледа;

ст. 159—160:

и гръмогласно сега кажете:
че род, кой дава таквиз герое;

ст. 162—166:

Язици з л о б н и тогаз ще мълкнат,
клевети лоши ще в миг заглъхнат!
Младежи х р а б р и! Къде вървите?
С такава радост къде летите?
Д а л и в Сърбия? Д а л и на боя;

ст. 174: Че ако там се с куршум раните;

Вместо стихове 176—180 във «Възраждане» има следните 8
стиха:

Аз знам, че с ваште дела, заслуги
ще се гордейте не вий, а други.
И че за всяка несрека чужда
грехът на вази ще да се гужда!...
И че със слава ако умрете,
то не похвали, а зли клевети
ще да венчават, уви, чело ви
и ваште глухи без чест гробови!

ст. 181—182:

Но с д ъ р з о с т, братя, и с твърда вяра
вървете, дето к р ъ в т а ви кара...

ст. 185—186:

Аз вам желая сполука красна,
във таз пресъдна борба ужасна...

ст. 190: С успех н а й-п ъ л е н да се венчее!; ст. 193: Щ е п а д-
н а т с р а м н о интриги грозни; ст. 199: И мълком с п а с я т
псувни гнуснави!

В ТБ:

ст. 2: Да пийм имало позорна чаша!; ст. 8: Борба
несвятна да се приеме; ст. 36: От нас по-красни и по-
свободни; ст. 39: Вий род сте долен и пусто племе; ст. 59:
Каква ли полза, я ми явете; ст. 138: Къде се скиташ с юна-
ц и твои?; ст. 153: На връх Купена, висок и снежен; ст. 186:
във таз неравна борба ужасна.

Стихове 60, 166, 182 и 185 имат еднаква редакция във «Въз-
раждане» и ТБ.

Над думата Купена в изданието от 1895 г. на ТБ авторът е
сложил звездичка и под линия обяснение: «Планински връх над
Калофер.»

Стр. 79. Б о я т п р и Г р е д е т и н. — В. «Стара планина»,
г. I, бр. 20, 16 окт. 1876. Заглавие: Б о я т н а 1 6 с е п т е м-
в р и я. Подпис И. В. В края отбелязано: Букурещ, 10 Октомв-
рий 1876. Под заглавието в скоби е сложено: (Посвещавам пол-
ковнику Медведовскому). — ТБ.

В «Стара планина»:

ст. 15: Я ви, ч е е о т с л а в н а р о д а; ст. 16: Ч е в р и
във н е г о л е в с к а к р ъ в; ст. 27: И п ъ л н и о т н а д е ж д а
здрава; ст. 30: И вашта памет!... О м о м ц и!; ст. 35: «Т о в а
с а в н у ц и т е н а К р у м а».

В «Стара планина» и ТБ:

ст. 1: Г о р д е й с е м о й н а р о д е ж а л н и й!; ст. 3: И м а л с и с и н о в е
п о х в а л н и; ст. 26: И с в я р а в б р а т с к и я т с ъ й ъ з.

Стр. 81. П р и М о р а в а. — ТБ, без заглавие.

Стр. 82. В е к ъ т! — В. «Стара планина», бр. 11 и 12 от 15 и
18 септември 1876. Заглавие: Щ о е н а ш и я т в е к? — ТБ.
Заглавие: O tempora, o mores!! — «Вдъхнато е от враждебните от-
ношения на Европа към нашата кауза» (Шишм, стр. 193). Изоб-

личение е на капиталистическа Европа, която заради своите интереси защитава тираническия режим в Турция.

В «Стара планина»:

ст. 6: Защо тоз век омразен великогый зовете; ст. 7: Дали че стават в него най-страшни грозотий; ст. 8: Свирепости безкрайни, нечути страхотий; ст. 9: Дали че днес изново епохата настана; вместо стихове 21 и 22 стоят следните четири стиха:

И както вълци тята (!) зли, бесни, ненаситни,
разкъсват кръвожадно стадата беззащитни,
тъй днеска османлийте, проклет кръвнишкий род,
огън и смърт разнасят из българский народ!

ст. 23: Я вижте тая майка отчаяно как пишка; ст. 24: И на гърди си нежно детенцето си стиска; след стих 24 има стих, изпуснат в послешните издания: Гласът й как замира и погледа гасне; ст. 26: Сина си тя закриля със своите ръце слаби; ст. 30: Подхвърлят го нагоре и диво се провикват; ст. 31: И като тържествуват със кървавий си лъв; ст. 33: Но вижте таз девица разплетена и тези; ст. 35: Как тя се брани. . . вика с уплашено лице; ст. 36: Имъчи се да бяга от злобни им ръце; ст. 41: На, тук ръка се види, там мънишко краченце; ст. 44: И дрехи женски гнили и момински коси; ст. 47: Там старци се тръшнали при мънишки деца; ст. 54: В кои неща такива се вършат пред очите ни; ст. 60: «Диваци! Доставеке! Не щем да ви търпим»; ст. 64: Кой сявга естъм нявал възточний небосклон; стихове 69 и 70 са поместени след ст. 64 и гласят:

И тази орда мръсна, родена зарад злото,
и враг на светлината, и срам на обществото;

ст. 71: Теглани не възбуждат в Европа жалост, гнев; ст. 73: Да! . . . Взех да вярвам веке, че принципи човешки; ст. 76: Свобода и равенство са само празен звън; ст. 77: Прогресът е — коварство и господ е металът; стихове 81 и 82 следват подир ст. 77; ст. 81: Че таз цивилизация, че нашто християнство; ст. 91: С потоци кръв оквасен и пълен с дела омразни; ст. 92: Със ужаси, с кланета, с позор, с пороци разни; ст. 96: Изверги недостойни и подлеци големи; ст. 97: Каквито са

например: безстидний Елиот; ст. 99: Кой със кръвта Христовасе някога накапа; 100: И Ватиканский Идол, чудовищният папа; ст. 103: Тъй Русел беловласий, на слабите пазител; ст. 107: Странгфорд и Брайт, и Гладстон, Виктор Хюго поетът; ст. 108: И други имена, що като лампади светът; ст. 116: На свят, прогрес, свобода и на башибозуци; ст. 117: Де кръст и полумесец прегръщат се без срам; ст. 119: Де гръкът — син Фенерски и внук на Милтиада; ст. 120. Горисами си братя под знакът на Мурада.

В ТБ:

ст. 2: В когото назовахте свободен човека; ст. 47: Там — старци се тръшнали при смазани деца; ст. 71: В Европа не повдига ни скръб, ни яд, ни гнев!; ст. 76: Че думата свобода е само празен звън; ст. 119: Де гръка, син Божаров и внук на Милтиада.

В «Стара планина» и ТБ:

ст. 14: Не видиш освен ужас, не чуйш освен риданье; ст. 15: Навред тиранилюти и тигри с бесен стръв; ст. 66: Когото милват, гледат (че той влече хомотът); ст. 75: Че правдата е басна, че братството е сън; ст. 84: Че нищо под небето нагон си неменява; ст. 94: На пориви от доблест сѣ дава ни пример; ст. 109: В мърчината всеобща на деветнайстий век; ст. 111: Но що е тоз век? Що е? Век чуден във когото; ст. 112: Стоят едно друго и злото, и доброто; след ст. 112 има четири стиха, изпуснати в ПСС:

И ангелът и бесът еднаква имат мощ,
духът и веществото се борат ден и нощ.

Смес — от величье, светлост, от мрак и низки

страсти;

градина — пълна с бурен, със ружи и със храсти;

след ст. 122 има още два стиха, с които завършва стихотворението:

О, век! О, хаос тъмен! О, светлина! О, горест!

О, век за нас фатален! О, tempora, o, mores!

Джон Ръсел (1792 — 1878) — английски държавник.

Джон Брайт (1811 — 1889) — английски политически деец, един от водачите на либералите, няколко пъти бил министър в кабинета на Гладстон.

Уилям Гладстон (1809 — 1898) — английски държавник, водач на либералната партия, противник на Дизраели. Написал две брошури по зверствата в България, говорил на митинги против турците, използвал ужасите в България в борбата си против консервативната партия на Дизраели.

Пий IX — римски папа от 1846 до 1878.

Милтиад — атински полководец, живял през V в. до нашата ера, победил персите при Маратон.

Стр. 82. На леди Странгфорд. — В. «Напредък», бр. 105 от 29 окт. 1876 г., заглавие: За нашата благодетелка. Подпис: И. В. В края отбелязано: Драгоево, 19 октомври 1876. — ТБ.

В ТБ под заглавието като мога са приведени следните две строфи:

Ти днес си стъпила
във предела наш
и нашата сила,
жал, нужди, теглила
лесно ще узнайш.

Ще видиш, че струва,
о, леди Странгфорд,
днес да се милува
и с помощ дарува
българский народ.

И. В.

Тия две строфи са от стихотворението на Вазов «Приветствие на Леди Странгфорд», печатано във в. «Напредък», бр. 78, 24 януари 1876. В «Напредък» тия две строфи са напечатани преди самото стихотворение, със същия шрифт, но отделени с чертичка и бити вдясно.

Вазов погрешно казва на Шишманов, че стихотворението «На Леди Странгфорд» бил напечатал във в. «Стара планина». «Бях чел — казва той — в нашите вестници какви благодеещи прави тая гореща българофилка на пострадалите от турските неистовства. Написах стихотворението да дам израз на своята дълбока признателност» (Шишм, стр. 193).

Вазов съобщава, че посветил стихотворение и на лорд Странгфорд и го напечатал във в. «Право». Било «хубавичко». Имало в него такъв куплет:

Ний народ сме скромни,
не можем вдига
за неговий спомен
памятник огромен
от бронза сега.

(Шишм, стр. 193)

Всъщност Вазов е забравил. Не е писал стихотворение за лорд Странгфорд, печатано в «Право». Писал е «Приветствие на Леди Странгфорд», във в. «Напредък», и от това именно стихотворение е строфата, която си припомня («Ний народ сме скромни». . .)

Във в. «Напредък»:

ст. 11: Балсам лееш в редом дето; ст. 26—27:

Ти прегърна със любов,
ти притече ни се в злото;

ст. 42: Век на корист, злоба, срам; ст. 55: Направи ти да намерат.

В ТБ:

ст. 33: Леди! Он бе наш бранител; ст. 38: В теб сюрмаха този път; ст. 41: Че във този век ужасний; ст. 43: Чувства светли, чувства ясни; ст. 48: Имай ангелски души.

Във в. «Напредък» и ТБ: ст. 20: Пълна с плач и с дим, и с кръв; ст. 56: В тебе майка този път!

Стр. 89. Бунтът. — ТБ. — Това стихотворение според автора «принадлежи към «Епопея на забравените». Писано е в Букурещ в същия дух» (Шишм, стр. 194). В ТБ освен части III и IV подзаглавия имат и частите I — По Гергьовден и VI — Без бунт няма свобода.

Ст. 2 в ТБ е: Под ударите зловни на вашата съдба; ст. 59: Във тази река можем спасение да намерим; ст. 67: На толкова надежди тигробни и проклета; ст. 78 — 80:

Врагът оставя боя и трупове безброй!
Победа! Горд е левът! Куршум писна коварен
и пада кървав, бледен Радецкия герой!

(Във второто издание на ТБ в ст. 80 напечатано погрешно: Редакция герой!); ст. 90: Или е щял да стрелне тирана с поглед бръз; ст. 110: Иордиазински нахлуват с бесен стръв!; ст. 112: Обгърнат във пламен,

удавена във кръв!; ст. 113: И гледам страх и ужас:
жени, деца изклани; ст. 126: Чеслѣнцето на изток изтича
из огън; ст. 128: Когато се изпълни най-злат-
ният им сън.

В ПСС са изпуснати на различни места четири строфи, които
се намират в първата редакция в ТБ. Тия изпуснати строфи са:
след стих 20:

Тѣй нявга ненадейно небето се навѣсва;
тѣй някога вулкана се задимява с яд;
тѣй лева кога ревне, пустинята потръсва
и всички твари хищни, и всичкий мръсен гад!

След стих 76:

Ту тих, безмълвен Ботев всред младата си чета,
против смъртта стоеше от облак дим покрит,
ту с глас грѣмлив ревеше към буйните момчета,
кат мълнията страшен, кат бурята сърдит!

След стих 96:

Загина пълн с надежди, от удар безпощаден,
кога народа мреше във бой, в огън и в страх;
загина той отчаян, кат тигър кръвожаден,
преди да стѣпче ядно убийцата си в прах!

След стих 120:

Да; трябваше да рукне на нази да олекне
от толкоз мѣст и жалби, отрова, яд и срам;
тѣй как въздуха рука, от пари кат натегне,
и пак ще да се лей тя, докато не светне нам!

ст. 110 в ПСС — 1911 е: И орди азиатски нахлуват. О ужаси!
О срам!

Стр. 94. Русия! — В. «Стара планина», бр. 35, 15 дек. 1876 г.
Под заглавието в скоби: Из «Въздишките на Бъл-
гари я». В края е отбелязано: 1876 ноември 30, Букурещ. Оче-
видно, така е мислил по-рано авторът да озаглави втората си
сбирка — «Тъгите на България». — ТБ. — В това стихотворение
Вазов възпява за пръв път своята любов към Русия — любов, с
която бил откърмен още в бащиния си дом. В първата строфа е
описана стаята на баба му, в която той прекарвал като дете чес-
то. Майка му нанстина му казвала: «Чадо, цалуни тоя хубав дя-
до, той е българският цар!» (Шишм, стр. 194).

«Стара планина»:

ст. 6: в краката му — двуглав орел; ст. 20: Московци ни
зовешес гняв; ст. 21: Потуй — разбрах, че тейко й прав;
ст. 23: Ще хвъркнат скоро къмто нас; ст. 28: И целият народ
наш чака; ст. 34: Прирадостний да скоче глас; ст.
37—39:

Вред, де оковите дрънчѣт
и още кървите личѣт;
вред, дето има мъченици;

ст. 47: Към Север жалостно поглежда; ст. 56: Утехав на-
шите злини; ст. 65—66:

Там самонашия вик се чува
и знам, че там, в тоз дивен час;

ст. 69—76:

О, скоро ще да се протегне
въз нази братска, силна длан;
и кръв тиранска пак ще текне,
и пак ще грѣмне наш Балкан,

че Царя веч се произнесе!

И белоглавата Москва
седнеска радостно затресе
от царствените му слова;

ст. 79: На туй наш дълг ми призовава; ст. 85:
«В такъвзи случай се надея; ст. 90: Дордо Балтий-
ските моря; ст. 97: България те днеска вика!!; ст. 103—
104:

За туй обемашти наред
полвината от старий свет;

ст. 105 липсва; ст. 107—108:

От толкоз напаст и душмани;
затуй можа да поразииш;

ст. 110—115:

Затуй ти погледа страшиш,
когато гледаме на карта;
затуй, Русию, най-подир,
една, сама под небосвода
от всичкия Славенски мир
се радваш на света свобода,
на слава вечна и на мир!

В «Стара планина» и ТБ:

ст. 4: До самата божия икона; ст. 9: По-близо тоз лик свет и стар; ст. 11: Това е българския цар; ст. 19: Кога ни мъчеше тиранът; ст. 28: Кога в теглото и во мрака; ст. 31: И чакаме... как чакане; ст. 61: Россия! Тя земя велика; ст. 84: Ща вдигна старият орел.

В ПСС—1921 е изпуснат (вероятно поради небрежност на коректора) ст. 49: Вред, дето пълно е с тъга; вземаме го от ПСС —1911.

Стр. 99. Заточеници в Азия. — ТБ (1876) без заглавие и без дата; в ТБ (1895) заглавие: В чужбина. Според обясненията на автора той не е имал тук «по-специално» никого пред вид. По онова време имало заточени в Диарбекир, които очаквали освобождението на България, за да бъдат и те освободени (Шишм, стр. 194). В ТБ строфите са три. Последната строфа там, изпусната в ПСС, е:

Я се, птички, упътете
къмто родните горни
и от нази поздравите
нашите майки и сестри;

ст. 7: И тоз кръст, когото носим.

Стр. 99. Полет. — В. «Напредък», бр. 121, 4 март 1877. В края дата: 1 Февруария 1877. Подпис: И. В. — Изб. — Като признава, че това стихотворение било вдъхнато от Юго, Вазов обяснява: «Написах го под гнета на тежкия живот в Букурещ и потърсен от интригите на някои емигранти, които ми завиждаха и правеха неприятности» (Шишм, стр. 194).

В «Напредък» ст. 2—5:

Духът ми взе да гасне, оборен от злините,
от толкоз теготи.

На, всичко ми се види и пусто, и омазно,
отчувства благородни сърцето ми е празно;

след ст. 6 в «Напредък» следват 6 стиха:

На рядко се решавам аз лирата да взема,
хармония и сладост във песните ми нема,
ни страсти, ни огън.

В душа ми няма светлост, на бога нямам вера;
задушен съм и смаян в таз тежка атмосфера
и спа във леден сън.

ст. 7 е: Заря ме не съгрива, ни силно свет-
ло чувство; ст. 9—11:

И гнило ст и разврат
сърцата имат маски, образите се пишат,
тук птичките са пленни, цветята не миришат;

ст. 13: Ще бягам вече ази, от тоя край коварен; ст. 16—17:

Де завист ме преследва и страсти низки, диви,
и де ме окръжават приятели фалшиви;

ст. 21: Ил някой ъгъл глух; след ст. 21 три нови стиха:

де няма шум и хора, ил някоя пустиня,
дано да се избава от тоя мрак и тиня,
от тоз нечист въздух!

ст. 22: И тамо ща запая безгрижен и на воля; ст. 24: обаян,
вдъхновен; след стих 24 3 нови стиха:

че мислите са светли, сърцето подмладява,
фантазията грее, духът се окрилява
в такъва край свещен;

ст. 25—26:

Тъй нявга бардът мрачни далеч от очихорски
си пейше под скалите, при бреговете морски.

ст. 32—33:

Вий стари исполини, вий стълпове гигантски
на синий небосклон;

ст. 35: Към върховете ви снежни, де вий орел гнездо си; ст. 37:
Желал бих аз да фръкна и там при вас да дода; ст. 43: Де здра-
вец, смини люляк в долините миришат; ст. 47: И всичко се
сговаря, цалува се и люби; ст. 49: Де хубаво е зиме и чудно е
по пролят; ст. 53—54:

Небето по-светливо, момите по-червени
от ружи след дъжда;

ст. 55—58:

Де над скалите пусти, що с мълнийте приказват,
деня орли се вият, а нощем пак излязват
блудящите души;

де и в самите бури, и в девствената грубост.

Изб:

ст. 5, 3 като в «Напредък»; ст. 7: Отде да черпя сила и чисто, светло чувство?; ст. 10, 11, 13 като в «Напредък»; ст. 16: Де страстите върлуват, о страсти низки, диви; ст. 22: Та тамо да запая безгрижен и на воля; ст. 24: Обаян, вдъхновен; ст. 49 като в «Напредък».

След ст. 6 има още 12 стиха, които са изпуснати в ПСС. Те са:

На рядко се решавам аз лирата да взема,
хармония и сладост във песните ми нема,
ни страсти, ни огън.

В душа ми няма светлост, на бога нямам вера,
задуших се, смаях се в таз тежка атмосфера
заспал съм рабски и сън.

Любов или омраза не мога да питая,
не мога аз да мисля, да любя, да мечтая
с утихнала душа.

Далеч от България, убит от яд и нужди,
теглата на народа стоят ми като чужди,
стоят ми кат' лъжа!

Първата от тия строфи е от редакцията в «Напредък» — малко променена. Мотото на български значи: «Поети свещени, буйни, възвишени, вървете и разпръсквайте душата си по върховете, в благочестивата пустиня, в която духът се съсредоточава, в сенчестата горичка, чиито листи падат един по един.»

Под стихотворението в Изб — издание ново от 1895 — е отбелязано: 187 7 Букурещ.

Стр. 103. Пролет. — ТБ. — Написано е в предвечерието на Руско-турската освободителна война. Авторът искал да изрази «надеждата си за скорошното освобождение на България» (Шишм, стр. 194).

Строфа пета в ПСС е преработена; в ТБ тя има следния вид:

Ран славей разгръща
своите песни;
ляствичката съща
ланската си къща
пак я оживи!

След строфа шеста в ТБ има още една строфа, която е изпусната в ПСС:

Дух пълни животен
всичките гърди;
а орач работен,
кахърен и потен
земята бразди.

ИЗБАВЛЕНИЕ

Стр. 105. Сбирката. «Избавление» Вазов започва в Свищов и я довършва в Русе, дето като чиновник е преместен през лятото на 1878 г. Тая трета книга отначало той е смятал да нарече «Дунавски песни».

Стр. 107. Топът заехтя! — В. «Секидневний новинар», г. I, бр. 26. 5 май 1877. В края е отбелязано: Букурещ, 1877 Май 3. Подпис: И. Вазов. — Изб. В края дата: Априлия 1877. — Писано в навечерието на Освободителната война. Имало мелодия и се пеело — особено в Южна България (Шишм, стр. 195).

В «Секидневний новинар» са сложени като мото следните осем стиха от стихотворението на Вазов «На лирата ми» («Пряпорец и гусла»):

Тез майки клетки зверски разпрани,
тез деца дребни грозно изклани,
тез момци храбри, тез мъченици,
там на бесила, или в тъмници,
тез моми жални, ангели красни
в пламък умрели, в мъки ужасни,
тез клетви, сълзи, вопли в народа
щат родят, вярвам, нашта свобода.

В.

Срещу първите 12 стиха от ПСС в «Секидневний новинар» стоят следните 24 стиха:

I

Плачат планините,
долове пищят,
вайкат се жените
и деца ревът. . .
Писък, клетви жални,
във дима летят
викове печални! . .

Ужас в всеки кът!...
Но всред туй риданье
глас един шумти:
скоро ще захване
топът да ехти!

II

Орач сее хляба,
турчина — бедн:
с една ръка граби,
с другата мори...

Майка вика: боже!
Синът вика: вай!

Кой ще да положи,
на беда ни край?

Братя! туй страданье
ще да се скрати;
скоро ще захване
топът да ехти!

«Секидневний новинар»:

ст. 16: Той й бе един; ст. 18: Гледа в небеса; ст. 25: В
гнусните тъмници; ст. 34: Бог да заплати; ст. 39: Младина-
та гине; ст. 53: В миг... кат казни божа; ст. 56: Стрепе-
тна ръка!...; ст. 58: Вечно замижа; ст. 60: Топът
заехтя.

В Изб:

ст. 16: Той ней бе един; ст. 54: Север възкипя!; ст.
56: Дунава заля; ст. 58: Радостен умря.

«Секидневний новинар» и Изб:

ст. 15: Тя е грозна... бледа.

Стр. 109. Ода на императора Александра II. —
Хвърчаш лист към «Секидневний новинар», г. I, 1877. Загла-
вие: «На неговото императорско величество Александра II». —
Подпис: И. Вазов. — Изб. — За тая «ода», както и за «Разходка
до Баняса» Вазов казва: «Аз съм предал своите възхищения от
всичко. То беше едно опиянение» (Шишм, стр. 50). В спомените си
«Първите дни на свободата» той съобщава, че на 14 май 1877 г.,
скрит в тълпите на стохилияден народ, присъствувал при посреща-
нето в Букурещ на императора Александър II и плакал от възторг;
за да даде «отдишка на бурния кипез на чувствата си», той на-
писал «същия ден» «Одата». В Изб обаче под стихотворението

стои дата: юни 1877, а в «Секидневний новинар»: Букурещ, 2
юния 1877. В «С. новинар» стихотворението е дадено като две
стихотворения: след осмата строфа има подпис и дата. На
следната страница без заглавие, с мотото: «Здѣсь видѣлъ я
Царя!» — Пушкин», започва ново стихотворение. В Изб
Вазов ги обединява в едно. След мотото е следвала строфата:

Защо пей Балкана? Що Дунав играе?
Защо тъй ликуват гори, планини?
Защо естеството тъй шумно сега е?
Кое ги вълнува?... Кое ги плени?

В «Секидневний новинар» ст. 2—5:

Днес, като си Ти принази
дошел в слава и с гърмеж,
та на врага, кой ни газн,
удар страшен да дадеш;

ст. 8: И сторида заиграе; ст. 15: И невинен кат
дете; ст. 17: Тия с кромни стихове; ст. 19: Да опиша, нямам
чест; ст. 21: Да изкажа, слаб съм днес; ст. 26—27:

Но как мога да немея
пълен с тоз възторг голям!?

ст. 32: Яви своя лик чудесен; ст. 34: Цветето, пък с дъх;
ст. 36: Коя вест голяма у них се разся?; ст. 41: За пръв
път небето в престога си вижда; ст. 43: За първи път, ето,
вселената гледа; ст. 50: Умрели в огъня, разпяти
на кръст; ст. 52: Що пълните с вопли всяк дол, бряг и
лес; след стих 54 в «Секидневний новинар» следва строфата:

Аз искам да пея без лъст, без боязнь,
монарха великий, кой тук се вести,
могущ и ужасен кат божия казнь,
за вас счет да иска и да отмъсти;

ст. 56: По къртѣн дълбоко, от нашия зов; ст. 58:
С един мах да смажеш тирана суров!; ст. 59: Ти идеш, кат
пръскаш надежди, о блага; ст. 61: Тъй, щото цял изток помис-
ли веднага; ст. 63: Да, слънце! Но слънце, що води със
себе; ст. 64—66:

Трескавици, бури, отровни зари,
и всичко, що й гнило, то чисти и треби,
и всичко, що й подло, сразява, гори;

Всред блясък и слава, всред песни и гръм,
с тоз лик достолепен и поглед горд, ясен!
Аз йоще се питах, не бели туй сън?

Царю! и когато прославян и хвален
вървеше обкичен от хор князове;

ст. 77: И дъжд-венци, китки въз Тебе валеше;
ст. 84: Русия — завета си тайнствен и свят; ст. 85: Ти
идеш да смесиш в горката ни чаша; ст. 87—88:

Ти знамето вдигаш за една идея!
И нищо не спира Твой дивен полет!

Липсва строфа 25. Ст. 104 — 106:

Милън души идат за Тебе да мрът;
когато си гневен, Перуну приличен,
със Твоето име изпълняш светът!

ст. 114: За твоята победа целта ти й залог; ст. 118: Коя-
то тъй славно ти почна сега!

Изб:

ст. 3 е: Идеш с слава и с гърмеж; ст. 26: Но бива ли да
немея; ст. 36: Каква вест голяма у них се разсея?; ст.
41 като в «С. новинар»; ст. 72: Сред рой генерали, сред хор
князове; ст. 78: Затулен в тълпата, аз тайно сълзах!; ст.
84, 85: като в «С. новинар»; ст. 87: И нищо не плаши твой
дивен полет; ст. 99: Бледнеят позорно пред твоя венец;
ст. 106: като в «С. новинар».

Тас — Торквато Тасо (1544—1595), — голям италиански поет.

Стр. 114. Николай Николаевич. — Напечатано най-на-
пред като хвърчащ лист със заглавие «На негово императорско ви-
сочество Великий княз Николай Николаевича, главнокоманду-
ющий на южноруската армия в Плосщ». Издание на в. «Секи-
дневний новинар», Букурещ, 10 май 1877 г. Това станало при
влизането на руските войски в Румъния. Стихотворението се
четяло с голямо увлечение (Шишм, стр. 195). — Изб.

Изб:

ст. 43: И силний ти дух ги прави; ст. 55: На
лица им грее радост; ст. 57 — 60:

И във битката опасна
ще се борат с ясен лик,

че целта им е прекрасна,
както вожда им е велик.

ст. 67: По нивята гнили кости; ст. 73: Тогаз над кръвник
уплашен.

В Изб (1895) ст. 84 е: Твойто име да узнай.

Стр. 117. Царят в Свищов. — Изб. — Писано в Свищов.
Има за повод истинско събитие, което разказвали на автора
очевидци — той сам не присъствувал при влизането на царя
в Свищов (Шишм, стр. 195).

Стих 26 в Изб е: Наший баща драг; ст. 28: То я сла-
вен бряг; ст. 40: Всеки поглед — благ; ст. 75—76:

И да паднат на колене
сдържат се едвам.

В Изб стихотворението завършва със следната строфа, из-
пусната в ПСС:

И русалките укрити,
дори и они,
си показаха главите
над хладни вълни!

Ляндър — олеандър, зокум (цвете).

Стр. 121. Южнославянска солидарност. —
Изб. — Авторът съобщава: «Предизвикано пак от враждебните
отношения на сърбите към нашите доброволци» — в Сръбско-
турската война, 1876 г. (Шишм, стр. 195).

Стих 18 в Изб е: Че свързката е сила; че ний не сме
щастливи; ст. 23: Че тях закон върховен ги е слепил и
слел; ст. 29: В дъхнала би Симйона, пламнала би в Душана;
ст. 32: В едно тело гигантско, под същи знамена; ст. 41: От
техний удар грозен и ярост нам позната; ст. 42: Къде да черпим
сила и младост във борбата; ст. 46—47:

Туй щит е, кого нищо не може го прониза,
без нея ний сме крехки, кат тия класове;
ст. 49—50:

Без нея ний бяхме и слаби, и нищожни,
а с нея ний ще бъдем велики и заможни.

Стр. 123. Разходка до Баняса. — Изб, заглавие:
Разходка до Баняса или посрещането. —

Авторът сочи, че това са негови лични впечатления. Ходил с някои емигранти до Баяна да посрещат руските войски. «Какъв ентусиазъм беше тогава! — прибавя Вазов. — Такива велики моменти втор път не съм преживявал» (Шишм, стр. 195). Тия моменти той е описал и в спомените си «Първите дни на свободата» («Пъстър Свят»). В ПСС (1921)-заглавието е: *Разходката до Баяна*.

Стих 4-в Изб е: *Априлското слънце пръскаше живот*; ст. 7—9:

Стигнахме Шосето. Из дългий алей
всичката си сладост пролетта я лей,
птички чуруликат в липите зелени.

На стихове 10—20 отговарят в Изб следните 19 стиха:

От утренний ветрец тихичко люлени,
хладните зефири от всички хълми
носат тука своите пресни миризми,
в гъстите шумаци славеи сладкопойни
пеят своите химни нежни и спокойни,
а тук-там в гъстака, в тъмний дървосад,
всред сенките чудни, пълни с шум и хлад,
привличат очите весели палати,
украсени с статуи, с гербове богати,
де в роскош и нега, в безгрижен покой
живота вкушава сладости безброй.
По-нататък гледам ниви и ливади
и птиченца дребни, и агънца млади,
що скачат, вилнеят, кат малки деца,
градини, шумаци и чести селца;
по-далеч — равнища хубави, зелени
и градини полски пъстро насадени,
де българин потен във тоз край далек,
във мразове, в бури, под слънчовий пек;

ст. 33: *Тогоз, кой е расъл в страни Ханаански*; ст. 45: *Ходил съм край твоите брегове засмени*; ст. 56: *Реките ти с злато, небето ти с светлост*; ст. 61: «Идат!» Стреснах се. *От ближния хълм*; ст. 68: *Чувство едно тайно духа ми мрачеше*; ст. 77: *И свяря търпеше грозната си чест*; ст. 83: *Едно поколение даваше на друго*; ст. 91: *Се носеше гръмко вред под небосвода*; ст. 100: *И на моят татко синия*

му гръб; ст. 106: *Тез конници горди на борба призвани*; ст. 113: *И кат гледах тия силни легиони*.

След стиха «*И лейше в гърдите мисъл и свобода*» в Изб има още два стиха, изпуснати в ПСС:

Тогава погледнах на тез редове,
които покриха цялото поле.

Стих 56 в ПСС — 1911 е като в «Избавление».

Стр. 127. *Черна гора*. — Изб. — Написано по повод на големите победи на черногорците над турците. Преведено от-давна на сръбски език. Според Вазов всеки черногорец го знаел наизуст — чрез него авторът станал популярен в Черна гора (Шишм, стр. 195—196).

Стих 10 в Изб е: *Що ги храниш ти*; ст. 27: *Тук, там са лцѣтят* (във второто издание: *Тук-тамо цѣтят*); ст. 58: *Наш живот страдален*; ст. 78: *Без яд, без омраза*; ст. 88: *Корав е твой залък!*

Пелид — Ахилес, герой в «Илиада».

Леонид — спартански цар от V век преди н. е. При прохода Термопили той загинал геройски заедно с целия си отред. *Вредна* — способна.

Стр. 130. *Здравствуйте, братушки!* — Изб. — Написано по разказ на очевидци (Шишм, стр. 196).

В Изб стих 6 е: *Та за да помагат нам!* В края е отбелязано: *Русе, 15 Август 1878*.

Стр. 132. *Луиза*. — В. «Напредък», г. X, бр. 66, 1 ноем. 1875. Подпис: *Ив. Вазов*. Дата: *С. 1875*. — Изб. Дата: *1874, София*. И на двете места под заглавието има мото от Хомяков:

В нея очей очарование...

От розей прелестъ и названиее.

Авторът говори за някаква полякиня, с която дружил в Букурещ, без да има «по-интимни отношения» с нея. Тя била «образована, но индиферентна към нашата кауза» (Шишм, стр. 196).

«Напредък»:

ст. 6: *Очи й, де любов пламти*; стр. 12 — 14:

Не ще залиби таз девица!

Кога приказва си с уста,
що китят бели маргарити;

...и то да въздиша; ст. 28: Тя няма
нито да въздиша; ст. 29—30:

Що думаш! Мой разпален зов
в душа ѝ ек не ще намира...

Изб:

стих 5: Очите ѝ де любов пламти; ст. 28: Тя не
страдае, не въздиша; ст. 29: Що думам? Мой разпален зов.

В «Напредък» и Изб. има нбмерации: в началото I, след
третата строфа — II, пред последната — III.

Хомяков — Алексей Хомяков (1804 — 1860) — руски
поет.

Стр. 133. Царят в Бяла. — Изб. — Стихотворението
е писано по разкази на очевидци (Шишм, стр. 196).

В Изб. ст. 7 е: До тях скачат зачервени; ст. 9: Сред
хоро (каква картина!); ст. 13: И пред него старци прости; ст.
21—24:

Ала той им тихо клюма,
казва им да сядът
и на тая царска дума
сядат в един път.

ст. 30: С глас любезен, тих; ст. 32: Смей се ведно с
них; ст. 35: И се чудат как разбира; ст. 36: Техният
язык; ст. 45: А пък старци се подръпнат.

Стр. 135. Погребените солдати. — Изб. — Ис-
тинско събитие (Шишм, стр. 196).

Стих 15 в Изб е: Над техни глави клетки.

Стр. 137. Голгота. — Изб. — «Предизвикано от несполуките
на русите при обсадата на Плевен» (Шишм, стр. 195).

Стих 10 в Изб е: В гърмежът ивидимът; ст. 21: Вред су-
лицю нашки; ст. 22: Вред пушки, саби, щик; ст. 24—25:

Там песни чуйш казашки...
Мълва и шум и вик!

ст. 50: Начна е пак със ек; ст. 74—75:

Че туй е все познато,
че става в белий ден;

ст. 100: Заваждат ни без страх.

В Изб има още четири строфи, които са изпуснати в ПСС. а
именно: след стиха «Девоиците висят»:

Тиранина си казва:
«Доде ми края, знам;
но имам йощ омраза:
аз тях ще ги погаза
с пожар и сеч голям!

Аз спомен ще остава
за мен на всекий кът,
земята ѝм ще направа
на гроб, та там тогава
да додат да умрѣт.»

Той рече и стори го.
Запени се от яд!
И бесѣт подлуди го,
и нашто черно иго
обърна се на ад!

След стиха «И правдата без чест»:

Не! Правдата я няма!
Не! Чувството не грей,
мърчина е голяма
и в гнусната си яма
душата йоще тлей!

В Изб стихотворението е разделено на три части — в ПСС —
четири.

Сулицы — късички копия за хвърляне.

Стр. 141. Не въздишай! — Изб. — Авторът се об-
ръща към една далечна своя сродница по повод на мъченическата
смърт на баща си, убит от башибозуците при бягството в Балка-
на на 21 юли 1877 г. (Шишм, стр. 196 и бел. от издателя към вто-
рото издание на Изб). В Изб няма дата в края.

Стих 22 в Изб е: И за нея не скърбя.

Стр. 142. Падна Плевен! — Отпечатано като хвър-
чаш лист: Падна Плевен! (В чест на руското воинство

Подпис: И. Вазов. Дата: Свищов, 29 ноември 1877 (вж. и Шишм, стр. 196) и в «Българин», бр. 19, 10 дек. 1877. Подпис И. Вазов. Дата: Свищов, 1877, 29 ноември — Изб.

В «Хвърчащ лист» и «Българин» стихотворението има една и съща редакция: ст. 1: Падна Плевен в грозен бой; ст. 2: Турска гордост усмири се; ст. 7: Ей орлите пак летят; ст. 10—12:

Тях не могат да ги спрят;
облака, що се препрече,
руский гръм го пръсна вече:

ст. 19—24 липсват; ст. 28: Смъртта среща я със смях; ст. 40: Той превзема я със щурм; ст. 44: де тез войски, сган, пушкала; ст. 47—48:

турци ги слана потари,
плачат техните другари!

ст. 52: И света в тоз красен миг; ст. 54: Де ще да се спре орела.

Стр. 144. Чувства по новата 1878 година. — Издадено най-напред като хвърчащ лист: 1878. Чувства по новата година. — Свищов. — Изб, заглавие: Чувства по новата година.

Съобразявайки се със смисъла на фразите ст. 7 печатаме според първата публикация: Но пълна с чудеса (а не: По-пълна с чудеса); ст. 63 — също според първите публикации: Изкупи ни греха (а не: изкупи на греха);

«Хвърчащ лист»:

ст. 45: Ще легнат във прахът; ст. 49: При Искър, Вит и Лом; ст. 65: Посрещам тебе днес; ст. 78: От наште дяца ясни; ст. 79: Юнашко с дух крилат. След ст. 56 в «Хвърчащ лист» има още една строфа, изпусната в Изб и ПСС:

Подир пет века зли
от скърби и съмнение
надеждата стопли
сърцата ни вледени;
през дим, гърмеж, огън,
във родните долини
отеческият сън
се сбъдва пред очи ни.

В «Хвърчащ лист» и Изб ст. 19 е: И грозни часове; ст. 36: Не с чаша ройно вино; ст. 66: Годино моя златна; ст. 68: Като зора приятна.

След стиха «Потомството да израсне» в «Хвърчащ лист» и Изб има още осем стиха, изпуснати в ПСС:

Да махнем, да презрем
вражди и мрак и страсти,
кат дири от ярем,
кат непотребни храсти.

И наш народ сирак
от сѐ сърце да любим
и сетний робский знак
у нази да погубим.

Стр. 148. Към поета. — Изб. — Вазов говори за себе си. В Букурещ той имал доста «приятели», които го ругаели и отричали (Шишм, стр. 197). При подреждането на стихотворенията в ПСС — 1921 авторът е пропуснал да сложи това стихотворение в т. I, в Изб — както би трябвало — и го помещава в т. III, дето в забележка посочва: «Тия сатирико-обличителни стихотворения бяха печатани в по-раншни сборки, но изпуснати из тях при препечатването им в това ново издание.» Същевременно обаче той прави нова грешка, като под заглавието в «скоби означава, че стихотворението е от «Тъгите на България», докато то е помещено в «Избавление». Ние изправяме грешката, като го слагаме на съответното място в Изб.

Стр. 150. Газисултан. — Изб. — «Аз имам обичай — казва Вазов — между сериозните си писания да вмъквам и хумористически. Те ми доставят умствена почивка» (Шишм, стр. 196).

Гази — победител.

Султан Абдул Азис бил принуден да абдикира в 1876 г. и скоро след това се самоубил или, по-вероятно, бил убит по заповед на наследника си Мурад V, негов племенник. През август същата година Мурад бил обявен за луд и затворен в един дворец, дето престоял 28 години; наследил го Абдул Хамид. И на тримата султани режимът бил режим на безправие и варварство.

Стр. 152. Жабата. — Изб., заглавие: Епиграми (заедно със следващото — «Това й една поема»). «Обичах сатирическите работи на Lebrun — признава Вазов. — Още в Сопот беше ми паднало в ръце едно томче от френските поети на XVII и XVIII в. Там намерих и баснята за жабата» (Шишм, стр. 196). В Изб. не е отбелязано, че е по Лебрюн.

Тая епиграма е препечатана после в «Майска китка» (1880 под заглавие: На фанфаронът Б. (Средство да идеш напред).

В Изб. ст. 11 — 12:

Ти, коя си една жаба
мръсна, безкрила и слаба;

В МК ст. 11—13:

Ти — една нечиста жаба
хрома, клипава и слаба?
Как фъркати?

Стр. 152. Като фърлих бежливо взор. — Г. — Епиграма за една стихотворна сбирка на посредствен поет — Симидов (Шишм, стр. 196).

Вазов погрешно смята, че тая епиграма е печатана в «Избавление» (Шишм, стр. 196). Тя е печатана в «Гусла» (1881) под заглавие: За поезиите на * * *.

Стр. 152. Това й една поема. — Изб. — Тая епиграма е препечатана после и в «Майска китка» (1880), дето има заглавие: На «Покрита храброст».

Не е ясно чие произведение осмива тук Вазов. Съществува наистина съчинение на Ф. Симидов, озаглавено: Покрита храброст, книжка 1 — Битката при Флорентина — и кн. 2 — Битката по Гредетинските планини, Гюргево, 1877. Но и двете тия книжки са в проза. От друга страна, Вазов говори за стихотворна сбирка от Симидов, която осмива в «Като фърлих бежливо взор» («Гусла»).

Стр. 153. Блънт. — Изб. — «Не го познавах лично — признава Вазов, но от вестниците знаях колко бил вреден за българите. Тогава аз бях свиреп към всеки неприятел на България. Чувах, че моето стихотворение било преведено на английс-

ки и изпратено на Блънта от негови неприятели» (Шишм, стр. 197.)

Стихове 2—4 в Изб. са:

Този човек с червен образ!
Подлостта му й на сърцето
и в очите му е мраз.

Във II изд. на Изб., ст. 3: Подлостта му е в сърцето.

Стр. 154. Надей се, Българио! — Изб. — Писано в Русе, когато авторът бил «младши чиновник за особени поръчки» при руските генерали Золотарев и Акимов (Шишм, стр. 197).

В Изб. ст. 26 е: Исъс орела горделив; ст. 34: Чумерат ти се сяди стръв; ст. 36: Ти малко си проляла кръв.

Стр. 156. Изгнаниците. — Изб. — Писано за диарбекирските заточеници (Шишм, стр. 197).

Стих 10 в Изб. е: Къмто наши те гори; ст. 14: Нашта обичи тѣга.

МАЙСКА КИТКА

Стр. 161. През периода 1868 — 1870 г. Вазов, обхванат, както се изразява сам, от «истински бяс», написал много стихотворения и други поетически опити. По това време той се влюбил и посветил на първата си любов много стихотворения. Когато заминал в 1870 г. за Румъния, майка му скрила ръкописите в една тенекиена кутия и ги заровила в избата. При опожаряването на Сопот от башибозуците кутията заедно с всички ръкописи изгоряла. Но една част от любовните стихотворения бил взел порано един Вазов приятел, Никола Иванов, да чете — така те се запазили. През 1877 г., когато Вазов бил чиновник в Свищов, Никола Иванов го намерил и му върнал стихотворенията. Тия стихотворения влезли после в сбирката «Майска китка» (Шишм, стр. 28, 31, 32, 51).

Заглавието на сбирката е сложено без знанието на автора от Хр. Г. Данов. В писмо до Св. Миларов с дата 22 март 1880 г. от Берковица Вазов пише: «Не знам дали Г. Данов е изпратил в

София от книгата ми «Майска китка» (това название твърде претенциозно и твърде вулгарно в същото време и го е дал не знам защо Данов) (сп. «Септември», 1960, кн. 9, с. 139).

По-късно зрелият поет се срамува от тия си първи любовни стихове, поместени в «Майска китка». «Видиш ли — изповядва той пред проф. Шишманов, — от тая сбирка аз се срамувам и затова нищо не взех от нея в събраните си съчинения, освен подражанията на народни песни. Това са песни, навесени главно от Парни, който беше ми паднал още в Сопот. В «Майска китка» има и едно подражание на Фета и друго на Лермонтова» (Шишм, стр. 182).

В «Майска китка» влизат любовни стихотворения, писани и през 1874 г. — има дори стихотворения от 1878—1879. Но авторът пресия, като казва, че не бил взел нищо в пълното събрание на съчиненията си. При окончателното подреждане на своите съчинения Вазов изпуснал много работи от «Майска китка», понеже ги смятал за «слаби и неудобни». Още Данов, който ги издал в 1880 г., му забелязал, че са твърде еротични. Паскалев, новият му издател, бил също на мнение, че може да махне много от тях. «Сега — повтаря Вазов — просто ме е срам, че съм печатал такива цинични неща. Но аз бях тогава под силното влияние на Парни, па и нямаше у мене самокритика» (Шишм, стр. 219). Поради това от цялата сбирка Вазов избира само 14 стихотворения, които слага в «Поля и гори». Тия стихотворения ние поместваме преди «Гусла» в специален отдел «Майска китка».

«Майска китка» се състои от два дяла: I — Рина и II — Смес.

Еварист Дезире де Форне Парни (1753—1814) — френски поет, автор, между другото, на грубо еротична поезия.

Стр. 162. И м е. — МК — За стихотворенията «Име», «Утрен поздрав», «Моян сън», «Предпазване», «Стаята», «Пътешествие» и «Де е моят рай» Вазов казва, че са посветени на първата му любов (Шишм, стр. 32).

Като дава обяснение за «Име», авторът съобщава: «Това е името на първата ми сопотненска изгора, Катерина. От моето можеш да видиш, че четях вече Лермонтова» (Шишм, стр. 210). Разбира се, Вазов ще е чел още в онова време големия руски поет, но посоченото мото съвсем не може да служи като доказателство, тъй като всъщност в първата си редакция, поместена в «Майска китка», стихотворението «Име» има мото не от Лермонтов,

а от Мур! Това е стихът: Oh, breathe not his name, който на български значи: «О, не изговаряй името му.»

Очевидно в 1911 г., когато е правил последна редакция на стиховете си, авторът е сменил старото мото от Мур с ново от Лермонтов и после е забравил това.

Стих 1 в МК е: З н а я и м е н е и з в е с т н о; ст 10: Т о и н е г о в о з н а ч е н и е; ст. 16: К а к с к ъ с я в а д н и н е щ а с т н и; ст. 20: Н е г о в п р и з р а к с е п о к а з в а; ст. 21: А к о ч у я д у х з е ф и р е н; седмият куплет е преди шестия. В МК има още два куплета, които са изхвърлени в ПСС, а именно: след стиха «Как ми свети в дни нещастни» е изпуснат куплетът:

Как умилно то услажда
мене във горчивините!
Как чудесно то изглажда
грознит спомен на злините!

Изхвърлен е още куплетът, с който завършва стихотворението в МК:

В бой да бъда, в страшна битва,
сред гърмежа него чувам
и дор в моята молитва,
без да ща, го споменувам.

В края под стихотворението в МК няма дата.

Томас Мур (1779—1852) — английски поет, романтик.

Стр. 164. Утрен поздрав. — МК, заглавие: Любовно добрутро. Няма мото — то е сложено в 1911 г. в ПСС. Подражание на Фет.

Стих 4 в МК е: Т е б е, п и л е, д а я в я; ст. 7—8:

Че от радости пиано,
славейчето чудно пей;

ст. 14: С р о з и, с х у б о с т, с м л а д о с т г р е й; ст. 16: Н а л ю б о в н и к с и с е с м е й; ст. 17—20:

Да те видя, като спеше
ти, мой ангел мил, засмян,
и дали възтокът беше
днес от тебе по-румян!

Фет — Афанасий Афанасиевич Фет (1820—1892) — руски поет.

Стр. 165. Сусана. — МК. — «Под това име — съобщава авторът — се крие една моя приятелка, селянка в Перник, за която ухажвах тогава. Писано е в Сопот» (Шишм, стр. 210).

В МК стихотворението се състои от десет куплета. При втората редакция — в ПСС — са изпуснати първите три куплета:

На заспалата могла
в нощний тих, приятен час
моята Сусана мила
мълчешком очаквам аз.

Нищо друго се не чува
в тая селска самота.
Тихо. А луната плува
по небесна висота.

Аз я гледам и тя мене,
гледаме се двама там;
и в душевно упоение
шушна ѝ едвам, едвам!

Стихове 1—2 в МК са:

Ой ти, лунолицезлата,
кат стоиш на висоти;

ст. 11—12:

Дали време не намира,
дали съм я улови?

ст. 13—14:

Щеш ли, месец лицезрачен,
ти посредник да си наш.

Стр. 166. Момин сън. — МК, заглавие: Моминият сън. — Това е според автора в духа на Парни, когото четял и използвал негови мотиви (Шишм, стр. 210).

Стихове 11—12 в МК са:

Тя гърдите си отвива,
нещо бълби си без свяс;

ст. 18: Никога не ще можа; ст. 22—23:

Гледа весели неща,
че един момък приятен;

ст. 28: Този мечтателен съпруг; ст. 32: Който би го причинил!

Стр. 168. Портрет. — МК, заглавие: Кадрона една калугерица. — Пак под влиянието на Парни (Шишм, стр. 210).

Стих 2 в МК е: На платното си Хебея; ст. 5: Дай ѝ тая красота; ст. 7: Нейни бузи и уста; ст. 8: Цвят на й-румен да приемат; ст. 9—10:

Нека чисто ѝ чело
черна кърпа да забражда;

ст. 12: Всяк да може да догажда; ст. 16—21:

Че са пълни... бели много.
Кротост, нежност и срама
ти тури в очий сини,
що ги има у мома
на тринадесет години.
Изпиши те моля аз;

ст. 24: Ще бележа Харетина.

В МК в края на стихотворението няма дата.

Хебея—сбраз от гръцката митология, богиня на младостта.

Стр. 169. Предпазване. — МК, заглавие: И добро и не добро, писано под влиянието на Парни (Шишм, стр. 210).

Стих 8 в МК е: На тая, що при теб стои; ст. 9—12:

Деня любовница не си ми.
Съзреш ли ме, не червенея,
когато чуйш мой глас ил име,
не потрепервай, не бледнея;

ст. 15: Със думи много развълнен; ст. 23: О Рио драга, тез съвети.

След стиха «Вси людски погледи от нас» в МК има строфа, която в ПСС е изпусната:

Денят не бива да познава
туй, що видяла е нощта,
нито око ни да явява
туй, що е в нашите сърца.

Стр. 170. Стаята. — МК, заглавие: Горнята е о-ба. — Вазов сам посочва: «Сравни les grâces от Парни» (Шишм, стр. 210).

Стих 3 в МК е: Колчем аз и тук а влезна; ст. 5—7:

Всичко тука ми показва
мойта Рина хубавица
дъхът ѝ се тук опазва;

ст. 10: Нейний лик се в него скрива; ст. 18: Нейните
й кой пристяга.

В МК стихотворението съдържа още три строфи, които са
изпуснати в ПСС. След стих 8 е изпусната строфата:

В сладостно очарованье
аз я чувствам и видя,
и все окол е в мълчанье,
кат че я сега очига.

А след стиха «Още дъхат ароматно» са изпуснати две строфи, с
които завършва стихотворението в МК:

Ей таз риза тънка, бяла,
що е хубости видяла
явни само зарад назн:
аз ги любя, тя ги пазн.

С устни бацкам я горещи.
И аз вярвам, кат я галя,
че цалувам тия вещи,
що сама е цалувала

Стр. 171. Пътешествието. — МК. — «Тук на полови-
на издавам името на първата си любов (Рина-Катерина)» — казва
Вазов (Шишм, стр. 210). Всъщност по тоя начин авторът издава
това име и на други места.

Стих 17 в МК е: То ме пристисна до гърди; ст. 21: О,
как да го оставя, е й; ст. 23: И тия сълзи, що ги лей.

В МК в края на стихотворението няма дата.

Стр. 172. Де е моя рай. — МК.

МК: ст. 2: Е за назн непознат; ст. 24: Любов-
та не обитава; ст. 26: Най-подиря досаждава; ст. 32:
Сабн, копья, сеч и бой; ст. 57: И когото обитават; ст.
82: До блаженство приближава.

Стр. 175. Майчин съвет. — МК. — Това и следва-
щите стихотворения в МК са подредени в цикъл «По простона-
родните песни».

Стих 8 в МК е: Обещи и венци, скъпи огърлици.

Стр. 176. Калинкын сын. — МК.

Стих 9 в МК е: Отсъяс скоро събуди; ст. 16: И мисъ-
нища прокуди; ст. 17: Аз сн сладичко сънувах.

Стр. 177. Злата и майкай. — МК.

Стихове 5—6 там са:

Кой ти тури червен белег
на твоята гушка бела?

ст. 32: И аз съм някога любила.

Стр. 178. Къпината. — МК.

Стих 6 там е: Та ѝ се ризата запина. Срещу стих 7 в МК има
три стиха:

Па не може се откачи...
Лудо иде, бързо крачи,
към къпина се провикна.

II

ПЪРВИ СТИХОТВОРЕНИЯ (1870—1876)

Стр. 183. Борба. — «Периодическо списание на българ-
ското книжовно дружество», г. I, кн. 2, 1870.

Стр. 187. Станси. Стара планина. — «Отечест-
во», бр. 78, 26 февруари 1871. Подпис: Иван М. Вазов.

Анибал (247—183 пр. н. е.) — прочут картагенски пъл-
ководец.

Стр. 190. Д н е с. — В. «Свобода», бр. 16, 17 април 1871. Подпис: И. В. Гова стихотворение било написано по повод на Френско-пруската война (1870 — 1871). Авторът го изпратил на Любен Каравелов и той го напечатал в «Свобода». Някои емигранти съветвали Каравелов да «нацапа» Вазов за стихотворенията му, но Каравелов отговорил: «Вазова трябва да го пазим» (Шишм, стр. 33).

В н у к ъ т Б о н а п а р т о в — Наполеон III; той бил пленен от германците и Франция се обявила отново за република.

Стр. 192. Д у н а в. — «Периодическо списание», г. I, кн. 3, 1871. Подпис: Иван М. Вазов. — В една своя статия — «Мое-то първо печатано стихотворение» — Вазов съобщава, че написал стихотворението «Дунав» през пролетта на 1871 г., по време на Френско-пруската война, веднага след пристигането си в Олтеница. В него той нарича реката Рейн Р а й н а, както бил побългарил това име Раковски. Последният стих в ръкописа на Вазов бил: «С в о б о д а, щастие и мир?» Васил Друмев обаче при напечатването на стихотворението в «Периодическо списание» заменил думата «свобода» с «наука». След това писал писмо на Вазов и му обяснил, «че си позволил тая поправка, понеже списанието се пращало и в Турция, дето думата «свобода» била забранена» («Сборник. I», Съюз на българските писатели, 1920, стр. 9). Вазов в тая си статия погрешно казва, че «Дунав» било първото му печатано стихотворение.

Стр. 194. Н а е д и н о т г о в о р. — Сп. «Читалище», г. II, кн. 8, 1872. — В това стихотворение Вазов се отзовава на стихотворението на П. Р. Славейков «Из отговорът към. . .», печатано в «Читалище», г. II, кн. 3, 1871. По настроение то прилича на «Не пей ми се» от П. Р. Славейков.

Стр. 195. В я р а т а м и. — «Периодическо списание», г. I, 5—6, 1872. Подпис И. М. Вазов. За това стихотворение осмива Вазова Христо Ботев в «Защо не съм. . .?»

Стихотворението «Вярата ми» е дадено според запазения ръкопис в Народната библиотека «Кирил и Методий». В «Пер. списание» някои стихове са п р о м е н е н и от редакцията по цензурни причини или погрешно отпечатани. Така стих I в «Пер.

списание» е напечатан погрешно: Днес моята вяра ми казува я с н о; стихове 29—30 са променени от редакцията така:

И н и е к а т в с и ч к и п р е д ц я л с в я т щ е с в е т н е м;
й с и м е, с н а у к а н и й щ е с е г о р д и м.

Стр. 197. О д а. . . — «Читалище», г. II, кн. 12, 1872. Подпис: И. Вазов. Според ритъма и смисъла поправяме в ст. 11 д у м а н а и с и д у м а; в ст. 24: н а в е к н а н а в е к и.

Стр. 198. Ц а р Б о р и с и и д о л о п о к л о н н и ц и т е. — Сп. «Читалище», г. II, кн. 22, 1872. В края пише «Следува», но продължение няма.

Съобразявайки се със смисъла, ритъма и римуването, поправяме в ст. 15: страшен на строшен; в ст. 40: кой на кои; ст. 106: навежда на навожда.

С и о н — един от хълмовете на Ерусалим, така се нарича понякога и самият Ерусалим.

К о с т а д и н — К о н с т а н т и н I (274 — 337) — римски император, покровител на християните, приел християнството в предсмъртния си час.

Стр. 203. С о н е т. — «Читалище», г. II, бр. 24, 1872. Подпис: В.

В ст. 5 по смисъл поправяме ч а к а н а ч а к а й.

Стр. 204. С т р а д а ю щ и й п ъ т н и к. — «Читалище», г. II, кн. 24, 1872. Подпис: И. Вазов.

В ст. 22 поправяме л ѝ ж н а а н а л ѝ ж н а и.

Стр. 205. Е д и н к ѝ с о т Ц а р и г р а д. — «Читалище», г. II, кн. 24, 1872. Подпис: И. В.

Е т с а е т е г а — и прочее, и др., и т. н.

Стр. 208. С в е щ н и к ъ т д а с в е т и! — «Читалище», г. II, кн. 24, 1872. Подпис: И. Вазов.

Б е р а н ж е — вж. бел. към «Триумфът на турчина». Мотото: «Аз нямам диплом за рицарство. Аз зная само да обичам моето отечество, аз имам прост произход, и дори много прост.»

Стр. 209. Прибиране в отечеството. — «Читалище», г. IV, кн. 6, 1874. Подпис: И. В.

В част V, ст. 2 погрешно напечатано С р я т а.

Стр. 211. От всичте крайща и земи... — «Читалище», г. IV, кн. 14, 1874. Подпис: И. В.

Стр. 212. Из «Свободните ми часове». На чужбина. — «Читалище», г. V, кн. 3, 1875. Подпис: И. Вазов.

Стр. 214. Тежка мисъл. — «Читалище», г. V, кн. 6, 1875. Подпис: И. Вазов.

Стр. 214. Ода на 11-ий майя. — В. «Напредък», г. IX, бр. 46, 14 юни 1875. Подпис: И. Вазов.

По смисъл поправяме в ст. 19 да на де; в ст. 88 на на не.

Стр. 219. Сбогом на Витош планина. — В. «Напредък», г. X, бр. 58, 6 септ. 1875. Подпис: Ив. Вазов. Печатано втори път с малки поправки във в. «Витоша», бр. 8, 23 юни 1879.

В стих 12 по смисъл поправяме гнев на глава.

Посвещението: «На господ Ш-ци». — През 1874 г. Вазов прекарал няколко месеца в София в постоянно общуване с група младежи, във веселби (Шишм, стр. 45). С приятеля си Спас Вацов и други образували весело дружество «шозовци» (от френската дума chose — нещо) (Иречек, Български дневник, I, стр. 395).

Стр. 221. Приветствие на леди Странгфорд. — В. «Напредък», г. X, бр. 78, 24 ян. 1876. Подпис: И. Вазов.

В ст. 28 поправяме според смисъла и ритма се вдигна на вдигна.

Стр. 224. Гора и поле. — В. «Напредък», г. X, бр. 88, 2 април 1876. Подпис: В.

Стр. 225. Пролет. — В. «Напредък», г. X, бр. 89, 10 април 1876. Подпис: В.

Стр. 226. Песен на юнаците на «Радецки». — В. «Нова България», г. I, бр. 19, 31 юли 1876. Подпис: Пейчин. Отбелязано в скоби: «Из «Пряпорец и гусла».

НЕПЕЧАТАНИ ПРИЖИВЕ СТИХОТВОРЕНИЯ

Стр. 228. Всесилните сълзи. — Останало в ръкопис. Печатано за пръв път в «Събрани съчинения. Пълно издание», т. XIX, Буря и мелодии, 1949, стр. 15. — Вазов погрешно казва, че това стихотворение, писано в Бъкау, било печатано в «Периодическо списание», (Шишм, стр. 35) — може би е било изпратено, но не е напечатано. Посветено било на баща му.

Стр. 229. Към природата. — Останало в ръкопис. Печатано за пръв път в «Събрани съчинения. Пълно издание», т. XIX, 1949, стр. 17.

ПРЯПОРЕЦ И ГУСЛА (1876)

Стр. 232. Мамино чедо. — Текстът на това стихотворение и на следните от «Пряпорец и гусла» е взет от третото «ново издание» на сборката в «Библиотека за мало и голямо», № 1, София, 1895.

Стр. 233. Пътник и Витош планина. — ПрГ. — В първото издание на ПрГ датата е: 1875.

Стр. 235. 1875 година! — ПрГ. — В първото издание на ПрГ стих 50 е: Нека звънът му драгост да пръска.

Стр. 238. На една майка селянка. — ПрГ. — Към 1869 г. бащата на Вазов го завел в с. Будурово, Хасковско, да купуват тютюн. «Като гледах тук — казва Вазов — една майка как целува детенцето си, оплаквах нея и него, че ще бъдат роби» (Шишм, стр. 32).

Стих 46 е пропуснат в изданието от 1895 — вземаме го от първото издание. Пак според първото издание в ст. 79 печатаме се ща вместо среща.

Стих 52 в първото издание на ПрГ е: Кога му пееш, за да задреме; ст. 54: Не му пей песни, ма з ни, сънливи.

Стр. 241. Завет. — ПрГ. — Стих 16 в първото издание е: И като кмет да добруваш; ст. 23: И твоята душа да пати.

Стр. 243. На приятелите ми Г. и А. — ПрГ. — Стих 24 в първото издание на ПрГ е: Неволно с яка връв.

Стр. 244. Дедите наши злочести. — ПрГ. — След третата строфа в първото издание на ПрГ има още една строфа, изпусната в изданието от 1895:

То беше божия казън!
Защото богу сгрѣшиха,
че нявга те се мразиха,
та толкоз много теглиха,
то беше божия казън!

Стр. 245. На пушката ми. — ПрГ. — В третото издание на ПрГ това стихотворение по неизвестни причини е отпаднало и по-късно забравено. Текста вземаме от първото издание.

Стр. 247. На Гергьовден. — ПрГ. — «Бях възмутен — казва Вазов — от Карлово, което единичко не взе никакво участие във въстанието. Сопот поне беше се приготвил. Карловци се отказаха даже да образуват комитети. Поне тъй знам» (Шишм, стр. 188).

В първото издание посвещението е: (На С-ци).

Стих 11 в първото издание е: Свирците хващат
буйно да свирят; ст. 37 — 38:

В нашите гърди сърца се крият,
що са л от завист и от страх бият.

В края датата е: 1876 април 22.

Стр. 249. Сиркеджискелеси. — Авторът го написал във време на бягството си от Сопот, като гледал как анадоличките войски отивали към Панагюрище (Шишм, стр. 188).

Стр. 250. — Мисли върху една картина. — ПрГ. — Подзаглавието (Представляюща вързани въстаници) е добавено като пояснение към изданието от 1895. Тая картина авторът видял в Букурещ в една френска илюстрация (Шишм, стр. 188).

Стр. 251. Амнистията за българите. — ПрГ. — Последните четири куплета, възстансвяваме от първото издание на ПрГ. Във второто издание (1882), осъществено от издате-

ля Лютов без знанието на автора, тези куплети са били пропуснати, тъй като се намират на последния лист, който в екземпляра на Лютов, по всичко изглежда, е бил откъснат. Това обяснява и обстоятелството, че той е «дописал» последните два стиха от деветата строфа, които са се намирали на същия този лист. При третото издание на ПрГ (1895) Вазов, който в момента не е разполагал с екземпляр от първото издание и е използвал изданието на Лютов, е отстранил дописаните стихове и е сложил бележка за изпуснатите куплети, но очевидно не е могъл да ги възстанови по памет.

Стр. 253. Абдул Хамид. — В. «Нова България», г. I, бр. 27, 29 август 1876. Подпис: Пейчин. — ПрГ. — Това стихотворение заедно с последните четири куплета от «Амнистията за българите» се е намирало на последния лист на ПрГ. В екземпляра, с който е разполагал издателят Лютов, този лист, изглежда, е бил откъснат и по тази причина стихотворението отпада. Не влиза и в третото издание на стихосбирката, тъй като Вазов е използвал изданието на Лютов.

В «Нова България»: стих 2: Един цар пада, други се възглася; ст. 4: Но! Нов тиранин робът съглежда; ст. 7: След един лудню, идиот иде; ст. 12: Туй вече в Стамбул мода остана; ст. 14: Консули с поклон шапки ще снемат; ст. 18: В редом се правят илюминации; ст. 21—23:

Гърмете турци! Царя славете!
Вий, дипломати, ръце плещете!
Псувни и клетви да се не чуват;

последните два стиха 23—24 са напечатани с курсив.

ТЪГИТЕ НА БЪЛГАРИЯ (1877)

Стр. 255. Е добре, но аз гледам. — В. «Нова България», г. I, бр. 55, 23. XII. 1876. Заглавие: Потребно размишление. Посвещение: (Посвещава се В. Нейчеву). Подпис: И. Вазов. Текстът на това стихотворение и на следните от «Тъгите на България» е взет от изданието на сбирката през

1895 г. («Ново издание») — в «Библиотека за мало и голямо», № 2.

Това стихотворение е поместено във в. «Нова България» в уводна статия от Д. Ц. Коцов, в която се дава висока оценка на творчеството на Вазов. В бележка под линия за стихотворението «Потребно размишление» се казва следното: «Тия стихове са нагласени по повод на статията под същото название, напечатана у 27 брой на «Напредък» (броят е 107 от 27 ноември 1876 — б. р.). В. Нейчев е такъв, както го възпява поетът. В Русчук той беше блюдолизец на Асим паша, от когото се надяваше за голяма някоя служба. Р.»

Почти със същите думи се говори за В. Нейчев и в сп. «Славянско братство», г. I, кн. 4, 12 март 1878 г. в рецензия за «Тъгите на България», в която е поместено същото стихотворение.

В. Нейчев е бил известен турксфил и в статията си «Потребно размишление» във в. «Напредък», която особено е подразнила поета, апелира към българите за търпимост и разбиране желанието на турското правителство за ред и справедливост.

Ст. 11 в «Нова България» е: Мир със турците сторете;
ст. 21—22: Нито ангела с сатана / нито роба със тирана.

Стр. 256. Пастирят. — ТБ.

Ст. 7 в първото издание на ТБ е: Зако на да пазиш, вода да светиш.

Евет — да, тъй вярно.

Стр. 258. Последната борба. — В първото издание има подзаглавие (Песен).

Орела — Русия.

ИЗБАВЛЕНИЕ

(1878)

Стр. 261. Развалините в Свищов. — Текстът на това стихотворение и на «Агмата postra» е взет от «Избавле-

ние», 1895, «ново издание», «Библиотека за мало и голямо», № 3. Оттам са взети и бележките под линия.

След строфа 11 в първото издание има още една строфа, изпусната в изданието от 1895:

Как чупат се окови,
и в тоз великий час
зарад печалби нови
да мисли като вас.

Х а п с а н и — затвори.

Стр. 263. Агмата postra. — Изб.

Ст. 2 в първото издание на Изб е: Тук скоро ще да видим
Траяновото семе; ст. 21—22:

Замаяни, смуени от тия гости б л а ж н и,
погледнахме със ужас на дирите им с т р а ш н и.

СТИХОТВОРЕНИЯ, ПЕЧАТАНИ ПРЕЗ 1877—1890

Стр. 265. Царю, добре дошел. — Не е влизало в нито една от стихосбирките на Вазов, нито в Събраните му съчинения, печата се за пръв път в настоящото издание, посочено на редакцията от Илия Тодоров. Намира се литографирано на отделен лист, нотирано като песен. Под него е отбелязано «Стихотворение на И. Вазова. Музика на Я. Мустаков». На другата страница на същия лист е литографирана известната песен на П. Р. Славейков «На царя и на Русия» («Руский цар е на земята»), също нотирана по музика на Я. Мустаков. (Нар. библ. «Кирил и Методий», Бълг. истор. архив, №II В 6478).

На литографията, постъпила в Нар. библиотека като дар от Цв. Радославов (в чийто дом в Свищов е живял през 1877 г. Вазов), е отбелязано с молив: «Свищов, 1877 год.». Но независимо от това къде е бил издаден листът, самото стихотворение на Вазов явно е писано още в Букурещ, защото в Свищов Вазов пристига около две седмици след преминаването на Александър II през Дунава. Както узнаваме от биографията на Я. Мустаков, още при посрещането на императора хорът на Мустаков изпълнил песните «Царю, добре до-

шел», «Руски цар е на земята» и «Из кръв и дим и жалост», които, написани със златни букви, били връчени на Александър II като адрес.

Янко Мустакوف (1854 — 1880) — един от първите бълг. учители по музика и основатели на хорове.

Стр. 266. Македония въстана! — В. «Българин», г. II, бр. 105, 9 ноември 1878. Без подпис — само три звездички. — Повод: Кресненското въстание в Македония през септември 1878 г.

Стр. 267. М а р ш. — «Марица», г. I, бр. 32, 14 ноември 1878

Стр. 270. Г р а б в а м л и р а т а и с в и р я. — В. «Витоша», г. I, бр. 8, 23 юни 1879.

Стр. 273. Н а с т о я щ и й г р а ж д а н с к и й х и м н. — В. «Българин», г. II, бр. 178, 26 юли 1879.

Според изискванията на смисъла и римуването в ст. 35 ш а п к а поправяме на ш а щ к а.

Стр. 275. П и с м о д о г н а В а ц о в а. — В. «Целокупна България», г. I, бр. 40, 29 ноември 1879. Подпис: В. — «Видул», тракийска идилия, и «Писмо до С. Вацова», София, 1879. В ПСС—1911 и ПСС—1921 не е поместено. Текста вземаме от поемата «Видул».

В «Целокупна България» ст. 4 е: И клоните клати вятър мразовит; ст. 26: Шях да спиша вярно и аз Ревизора; срещу ст. 58—60:

де друг път агите в широки шалвари
крака си топяха, пиейки кахве.
Лавки, магазин дълги редове;

срещу ст. 96—98:

е направил цял град от страх да трепери;
той да се обучи на бой пред врагът,
практика си прави на нас връз гръбът;

ст. 114 е: Но благодарение, че страшний гърмеж; срещу ст. 131—132:

А ргорос селата, що са във округа,
от година водят с градът война дълга;

ст. 138: Котката надвила поленския плъх; срещу ст. 153—158:

Но да свърша, друже, че без да ща сам,
по невинен начин боднах тук и там.

След ст. 62 в «Целокупна България» е имало и 4 стиха, съкратени във «Видул»:

И прием най-вежлив и братски найде
и място спокойно да лъже, да краде.
Тукашните хора са гостолобиви
(види се, за туй са малко нещо диви).

С п а с В а ц о в (1856—1928) — близък приятел и почитател на Вазов още от средата на седемдесетте години. Свършил е физико-математическия факултет в Загреб, дълго време е бил директор на метеорологическата станция в София. Високо културен човек, имал подчертани литературни интереси, автор е на трудове по метеорология.

Стр. 280. С а м у и л или мечтания на Перник. — В. «Марица», г. III, бр. 155, 25 януари 1880. Подпис: В.

Стр. 287. П о з д р а в л е н и е... В. «Български глас», бр. 27, 20 март 1880. Подзаглавието и посвещението е сложена следната бележка от редакцията на «Български глас»: «При възвръщането си из Русия между другите приветствия, които Негово височество има случай да посрещне при идването в Берковица, нашият млад поет г. Ив. Вазов, сегашний председател на окръжний съд в Берковица, посрещна княза със следующите стихове, които публикуваме с благодарение в листа си. Ето стиховете.» Подпис: И. Вазов.

МАЙСКА КИТКА (1880)

Стр. 292. N o c t u r n o. — МК.

N o c t u r n o — музикално (а тук художествено) произведение, което рисува нощна картина или нощно настроение.

Стр. 297. С ъ в е т и з а н а у к а. — МК.

О в и д а — О в и д и й (43 преди н. е. — 18 от н. е.) — римски поет.

П а ф о с — така са се наричали два града в старо време на остров Кипър, в тях имало прочути храмове на богинята на любовта.

Ц и т е р а — остров, на който имало храм на Венера.

Стр. 301. Н е д о в ъ р ш е н о. — МК. — Публикувано и в сп. «Светлина», кн. 3, март 1895 като текст на песен с музика от Ат. Божинов.

Стр. 303. Е д н о в ъ з п о м и н а н и е. — МК.

Мотото: «Небесно очарование на първата любов».

Н а п р а с н о — внезапно, неочаквано, изведнъж.

Стр. 310. Е к с п р о м т. — Стихотворение, създадено по някакъв случай без предварителна подготовка (обикновено с шеговито съдържание).

Стр. 313. Н а н е п о з н а т а т а д е в о й к а. — Написано в 1871 г. след едно представление на «Геновева» в Карлово. Пред Вазов седяла една хубава девойка — Елена Божинова, — за нея е написано стихотворението.

Стр. 315. Б ъ л г а р и н ъ т в Б у к у р е щ. — МК.

П а л а р и я — шапка с широка периферия.

Б и р ж а р — файтонджия.

A l a b r a s — подръка.

Д р и а д и — горски нимфи в гръцката митология, самодиви.

Б а н — пара (рум.).

Стр. 321. Н а ш и й д о к т о р. — «Българин», г. II, бр. 106, 12. XI. 1878. — МК.

Предполага се, че стихотворението се отнася за д-р Христо Чобанов.

В «Българин» след стиха: Че се разболяват — следва куплетът:

Гаче затуй аз съм доктор
и очила носъ
да се мъча за тез бедни...
Бабите защо съ?

ст. 32: Четирнайсет пола. Огдолу: Русе, 4 ноември 1878.

Стр. 325. В р у с е н с к и й т е а т ъ р. — «Българин», бр. 76, 30 юли 1878. Заглавие: В р у с е н с к о т о т е а т р о. Без подпис: Дата: Русе, 21 юли 1878. — МК.

Е в е н т а й л — ветрило.

Стр. 325. Х у б а в и ц а. — «Българин», бр. 130, 8 февр. 1879, заглавие: Т и к о я б е, н е п о п и т а х (По случай на Народното събрание). Без подпис. В края: Русе, 4 февруари 1879. — МК.

В «Българин» ст. 9 е: Кой я срещне, ш у ш н е т а м о; ст. 13: П о г л е д а й п у щ а п л а м е н; ст. 17: В с и т е д у ш и т я в ъ л н у в а.

Стр. 327. П и с м о. — Това е приятелят на Вазов, Никола Иванов.

Ст. 44—45 в МК са:

в тия стихове угодни, любовни
но неважни и безплодни, греховни

Без съмнение това е явна грешка, появила се най-вероятно при пренасяне на поправките от коректурата. В текста очевидно трябва да остане само единият от двата варианта:

в тия стихове угодни,
но неважни и безплодни

или:

в тия стихове любовни,
но неважни и греховни.

В нашето издание като по-подходящ по смисъл и вероятно по-късен като поправка приемаме втория.

Стр. 335. З а п о е т а Ф. — МК. — Вероятно се визира Антоан Франгя, автор на книгата «Венецът на българската муса».

Стр. 335. З а Б о г о р о в а. — МК. — Касае се за известния български просветител и страстен пурист Иван Богоров.

Стр. 336. З а д р а м а т и с т а В л н а. — МК. — Вероятно се отнася за Владикин, автор на бездарни драми, когото осмива и Ботев в «Защо не съм...?»

Стр. 337. Г р а ф у К. — МК. — Отнася се за граф Кутузов, началник на канцеларията на русенския губернатор, където служел и Вазов (Шишм, стр. 244).

СЪДЪРЖАНИЕ

Народен и безсмъртен	5
--------------------------------	---

ПРЯПОРЕЦ И ГУСЛА

Борът	23
Сиромашкия	25
Новонагласената гусла	32
Отмъстител	34
Воленгининът	36
Пряпорец	39
Панагюрските въстаници	40
Свобода или смърт	41
«Радецки»	43
Де е България?	46

ТЪГИТЕ НА БЪЛГАРИЯ

На България	51
Чуйш ли гърмът при Морава?	52
Жалбите на майките	53
Политика	56
Към Европа	57
Триумфът на турчина	60
Дизраели	62
На лирата ми	63
Сабята на Абдул Керим паша	65

Горко, пилци, вам!	66
Т. Каблешкову	67
Завърналият се доброволец от Сърбия	71
Подъл ли е българският народ?	72
Боят при Гредетин	79
При Морава	81
Векът	82
На леди Странфорд	87
Бунтът	89
Русия!	94
Заточеници в Азия	99
Полет	99
Пролет	102

ИЗБАВЛЕНИЕ

Топът заехгя!	107
Ода на императора Александра II	109
Николай Николаевич	114
Царят в Свищов	117
Южнославянска солидарност	121
Разходка до Баняса	123
Черна гора	127
Здравствуйте, братушки!	130
Луиза	132
Царят в Бяла	133
Погребените солдати	135
Голгота	137
Не въздишай!	141
Падна Плевен!	142
Чувства по новата 1878 година	144
Към поета	148
Гази-султан	150
Жабата	152
Блънт	153
Надей се, Българо!	154
Изгнаниците	156
На децата	157

МАЙСКА КИТКА

Име	163
Утрен поздрав	164
Сусана	165
Момин сън	166
Портрет	168
Предпазване	169
Стаята	170
Пътешествието	171
Де е моя рай	172
Майчин съвет	175
Калинкин сън	176
Мома Ангелина	176
Злата и майка ѝ	177
Къпината	178

II

ПЪРВИ СТИХОТВОРЕНИЯ (1870 — 1876)

Борба	183
С г а н с и. Стара планина	187
Днес	190
Дунав	192
На един отговор	194
Вярата ми	195
Ода по случаят на възкачването на първи български народен екзарх	197
Цар Борис и идолопоклонниците	198
Сонет	203
Страдающий пътник	204
Един къс от Цариград	205
Свещникът да свети!	208
Прибиране в отечеството	209
От всичи крайща и земи	211
Из «Свободните ми часове». На чужбина	212
Тежка мисъл	214
Ода на 11-ий майя	214

Сбогом на Витош планина	219
Приветствие на леди Странфорд	221
Гора и поле	224
Пролет	225
Песен на юнаците на «Радецки»	226

НЕПЕЧАТАНИ ПРИЖИВЕ СТИХОТВОРЕНИЯ (1871)

Всесилните сълзи	228
Към природата	229

ПРЯПОРЕЦ И ГУСЛА (1876)

Мамино чедо	232
Пътник и Витош планина	233
1875 година!!	235
На една майка селянка	238
Завет	241
На приятелите ми Г. и А.	243
Дедите наши злочести	244
На пушката ми	245
На Гергьовден	247
Сиркеджи-скелеси	249
Мисли върху една картина	250
Амнистията на българите	251
Абдул Хамид	253

ТЪГИТЕ НА БЪЛГАРИЯ (1877)

Е добре, но ази гледам	255
Пастирят	256
Последната борба	258

ИЗБАВЛЕНИЕ (1878)

Развалините на Свищов	261
Armata nostra	263

Царю, добре дошел!	265
Македония въстана!	266
Марш.	267
Грабвам лирата и свиря	270
Настоящият граждански химн	273
Писмо до г-на Вацова	275
Самуил или мечтания на Перник	280
Поздравление към н. височество княза Александра I	287

МАЙСКА КИТКА (1880)

Дял I. Рина	290
Цвете	290
Nocturno	292
Либето	293
Нсцем	294
Вечер	295
Писмото	296
Съвети за наука	297
Спч, въздишай и се смей	300
Недовършено	301
Подир бурята	302
Едно възпоминание	303
Възпоминание	304
Дял II. Смес На девица	307
Сонет. На ученичката А.	310
Експромт. За девица А.	310
Сонет. На една богомолка	311
Добре ми е	311
На непознатата девойка	313
На Фатма	314
Българинът в Букурещ	315
Нашият доктор	321
Иванка	322
Кямиле	324
В русенският театър	325
Хубавица	325

Писмо (До приятеля ми Н. Иванов)	327
Прилика на пеперудата с цветето	333
Епиграми. На един доктор	334
За един чорбаджия, когато умре	334
За поета Ф.	335
За Богорова	335
За драматиста Вл-на	336
Две епитафии. На един атеист	336
Друга. На един приятел	337
Графу К.	337
По простонародните песни Сръдната.	339
Влахиня, гъркиня и българка	340
Бележки	343
Бележки към първия том	350

ИВАН ВАЗОВ
СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ В 22 ТОМА
ТОМ I ЛИРИКА

Редактор Славка Иванова
Художник Евгени Клинчаров
Худ. редактор Елена Маринчева
Техн. редактор Любен Петров
Коректор Паунка Камбурова

Формат 84/108/32; тираж 60 100 екз.; печатни коли 26,50; изда-
телски коли 20,27; л. г. VI/33; изд. № 3735; пор. № 155/1974 г.
на изд. «Български писател»; дадена за набор на 20. VII. 1974 г.;
излиза от печат на 30. XI. 1974 г.; цена 2,70 лева

Издателство «Български писател» — София
ДПК «Димитър Благоев» — София